ARH Diss. B-26956

T a r t u R i i k l i k Ü l i k o o l

NSV Liidu ajaloo kateeder

E E S T I V A L L A - J A K I H E L K O N N A -

K O O L A A S T A T E L

1874 - 1885

Diplomitöö

Adelaide Konks

TRÜ NSVL ajal.
kat. nr. 1166.

T a r t u, 1949

I

S I S S E J U H A T U S.

Eesti talurahvakooli ajalugu ülalmainitud ajajärgul on käsitlenud mitmed autorid. Need tööd, mis haaravad kogu eesti kooli ajalugu on olnud lühemate ajajärkude suhtes kokkuvõtlikud, näiteks P.Põld, Eesti kooli ajalugu ; M.Lipp, Kodumaa kiriku ja hariduse lugu; K.Ruut, Eesti rahvakooli ajalugu; H.Palm, Meie rahvakool . Teist liiki tööd on käsitlenud eraldi kas Eesti- või Liivimaa kubermangu kooliolusid mitmesugustel ajajärkudel, näiteks H.Speer, Das Bauernschulwesen im Gouvernement Estland vom Ende des XVIII Jahrhunderts bis zur Russifizierung; K.Raedlein, Liivimaa rahvakooli ja iseäranis Pärnu kreisi rahvakoolide ajalugu; A.Frey, Das Volksschulwesen in Estland; F.Hollmann, Die Volksschule in Livland; A.Soom, Saaremaa rahvakool XIX sajandil j.t.

Kolmanda rühma moodustaksid uurimused ja kirjutised üksikute koolide ja kooliolude kohta üksikutes kihelkondades ja maakondades, nagu näiteks koolide kohta käivad osad koguteoses "Eesti maateaduslik, majanduslik ja ajalooline kirjeldus" j.t.

Eespool mainitud kooliolude käsitlejate kohta tuleb öelda, et nendel domineerib kas balti-saksa või eesti kodanlik-natsionalistlik kontseptsioon. Balti-sakslased on tahtnud näidata mõisnikes ja pastorites siinse talurahvakooli arengu eest võitlejaid ja talurahva haridusliku taseme tõstjaid. Kodanlikud natsionalistid, nagu P.Põld, M.Lipp j.t. nägid vähemalt pastorites seda püüdu ja varjasid tolleaegse

kooli klassi iseloomu.

Feodaalajast pärinev eesti talurahvakool oli seisuslik ja konfessionaalne kool, mis pidi teenima valitsevat ideoloogiat ja kindlustama pastorite ja mõisnike mõjuvõimu talurahva üle.

Käesolevas töös käsiteldaval ajajärgul, mil võitlus kujuneb ägedamaks feodaalse balti-saksa võimu ja kapitalismi suunas areneva Vene riigivõimu vahel, ilmneb selgemini ka eesti talurahvakooli, kui valitseva klassi ideoloogilise relva iseloom. Selles võitluse olukorras, kuhu sekkus [redacted] eesti tärkav maakodanlus otsides tuge Vene riigivõimult, haarasid reaktsioonilised mõisnikud ja pastorid kinni igast võimalusest oma võimu säilitamiseks Baltikumis. Tuli selle eest hoolitseda, et talurahva kooli kaudu ei kasvatata endale ohtu. Sellepärast hoidsid balti-saksa võimud kinni suure agarusega senisest kiriku järelvalve all seisvast valla- ja kihelkonnakoolist, ega sallinud mingeid uuendusi, mis oleks võinud nende võimu nõrgendada. Mööndusi tehti ainult hädasunnil.

Et osa talurahvast, nimelt peamiselt vene õigeusulised, käisid vene õigeusu koolides, siis on käsiteldud ka vene õigeusu kihelkonna-ja abikoole. Teema seisukohalt lähtudes on vaatluse peaobjektiks selles töös aga luteriusulised valla- ja kihelkonnakoolid. Vene õigeusu kihelkonna- ja abikoolidel, mille alged ulatuvad meil 1840-ndaisse aastaisse, on lühemalt peatatud.

Sissejuhatava osana on nii Eesti-, Liivi- kui Saaremaa kohta esitatud lühike ülevaade peateemale eelnevast ajajärgust.

Töö edaspidises käigus on lihtsuse mõttes nimetatud Eestimaa kubermangu Põhja-Eestiks ja Liivimaa kubermangu Lõuna-Eestiks.

Mõni sõna ka allikmaterjalide iseloomustuseks. Selles töös on kasutatud Liivimaa rüütelkonna, Eestimaa Ülemkooli-komisjoni ja teiste balti-saksa võimuorganite aruandeid ja muid andmeid. Kogu mainitud andmestikku tuleb suhtuda kriitikaga, sest seal on lähtutud ainult valitseva klassi huvidest. Nii näiteks koolielus esinevates väärnähtustes ei jää süüdlaseks pastor või mõisnik, vaid ikka vald või kooliõpetaja.

Huvitav on see, et Liivimaa rüütelkond eriti 80-ndate aastate algul publitseerib väga ohtralt statistilisi andmeid talurahvakoolide kohta. Samal ajal olid esitanud Lõuna-Eesti talurahva saadikud märgukirja keiser Aleksander III-le ja veidi hiljem esitasid Viljandi- ja Tartumaa eesti seltsid ja mõned vallad kollektiivse märgukirja senaator Manasseinile, kus paluti talurahvakoole vabastada mõisnike ja pastorite võimu alt. Liivimaa rüütelkonna poolt rohke materjalide kogu väljaandmist sel ajajärgul võib seostada eesti maakodanluse rünnakutega mõisnike ja pastorite vastu talurahvakooli alal.

Mis puutub vene õigeusu koolide kohta käivasse allikmaterjali, siis paistavad seal silma kaunis põhjalikud andmed õpetajate ja preestrite isiku kohta, nagu näiteks mis usku tema ja ta naine on, kui palju tal lapsi on, kui palju ta ametikohti on vahetanud jne.

Üldiselt võib öelda, et allikmaterjali siinsete vene õigeusu talurahva koolide kohta on ronkesti ja nende läbitöötamine annaks huvitavaid lisandeid eesti talurahvakooli üldpildile. Samuti vajavad ka Lõuna-Eesti valla- ja kihelkonnakoolide kohta käivad allikmaterjalid põhjalikumat uurimist, kuna eriuurimus valla- ja kihelkonnakoolide kohta Lõuna-Eestis puudub.

II

EESTI VALLA- ja KIHELKONNAKOOL 1870-ndate AASTATE EEL JA ALGUL.

1. Valla- ja kihelkonnakool Lõuna-Eestis.

Eesti valla- ja kihelkonnakool sai alguse XIX sajandi teisel aastakümnel pärisorjusliku korra laostumise ja kapitalistlike suhete tekkimise taustal. 1816. a. ja 1819.a. talurahvaseadused, mis anti välja pärisorjusliku korra kriisi tulemusena, korraldasid ka talurahvakooli küsimust. Nii reguleerivad 1819.a. Liivimaa talurahvaseaduse §§ 516 ja 517 kaunis üksikasjaliselt talurahvakooli. Määratakse kindlaks, kui suure hingedearvu kohta tuleb asutada 1 vallakool, milliseid õppeaineid tuleb õpetada, kelle valve alla kuuluvad koolid jne. Ühtlasi tehti kooliskäimine sunduslikuks. Samuti määrati kindlaks, mitme meeshinge kohta asutada kihelkonnakool, selle kooli õppeained jne. ~~Valla- ja kihelkonnakool~~ Talurahvakool jäi aga endiselt täiesti mõisnike ja pastorite võimu alla.

Koolide ellukutsumine toimus väga aeglaselt ja 1819.a. talurahvaseaduse koolide kohta käivate sätete rakendamine puudulikult. 15 aastat pärast seda on Lõuna-Eestis ainult 7 kihelkonnakooli umbes 80 õpilasega ja 412 vallkooli

12000-14.000 õpilasega, kusjuures enam kui pooled vallakoolidest on Tartumaal.[1] Kool ei võinudki edukalt areneda, sest talurahvas, kelle õlgadel lasusid suures osas kooli ülalpidamiskulud, oli äärmiselt vaene ning mõisnikkond oli talurahvakooli vastu vaenulik.

Mittesoodustavalt mõjusid siinse talurahvakooli arengusse ka kompetentsitülid rüütelkonna, konsistooriumi ja haridusministeeriumi vahel talurahvakooli asjus. Nende tülide lahendamist märgitseb Liivimaa maapäeva poolt 1839.a. vastu võetud otsus erilise koolivalitsuse moodustamiseks, mille kompetentsi pidid kuuluma talurahvakoolid. Maapäeva otsuse alusel 1839.a. tuli luua kogu kubermangu maakoolide valitsemiseks ülemmaakoolivalitsus, temale alluksid kreismaakoolivalitsused. Mainitud koolivalitsuse organid pidid ametisse seadma ja vallandama kooliõpetajad, mitte enam mõisnikud. 1840.a. kubermanguvalitsuse kinnitamise järel omandas maapäeva otsus seadusliku jõu ja jäi pikemaks ajaks püsima.[2]

Teatud tõuke eesti talurahvakooli arengule andsid talurahva rahutused ja vene õigeusku siirdumine Liivimaal 1840-ndais aastais.[3] Talurahva rahutusi põhjusta-

---

1) Põld, lk.86.

2) ibid., lk. 90, 91.

3) Kruus, Eesti ajalugu kõige uuemal ajal, I k., lk.157.

sid rasked feodaalkoormised, kusjuures talurahva seisukorda halvendasid veel sagedased viljaikaldused, millele kaasusid nälg ja taudid. Viletsus muutus talumatuks. See süvendas viha klassivaenlase, mõisnikkonna vastu. Sellises olukorras tekkis talurahval, kellel polnud klassiteadvus veel välja kujunenud, petlik lootus abi saada riigivõimult ja nimelt seoses vene õigeusku,"keisri" usku siirdumisega. Uusuvahetajad lootsid saada hingemaad, vabaneda teoorjusest ja saada muid kergendusi. Uusuvahetus sai alguse Võru- ja Tartumaal, levis sealt edasi Viljandi- ja Pärnumaale, hiljem ka Saaremaale. 1848.a. oli eestlasi vene õigeusku siirdunud juba üle 65.000.[1]

Uusu vahetamisega ühenduses tekkisid vene-õigeusu kogudused ning pandi alus vene-õigeusu rahvakoolidele, kuhu lubati vastu võtta õpilasi ka teistest usutunnistustest.

1840-ndate aastate talurahva rahutuste paratamatuks tulemuseks oli 1849.a. agraarseadus, mis reguleeris talurahva majanduslikku ja õigusklikku olukorda. Kuid vene õigeusku siirdumine ja vene-õigeusu rahvakoolide asutamine sundis mõisnikke ja pastoreid ka kooliolusid korraldama, et oma mõju seal säilitada ja vastu astuda vene õigeusu mõjudele. Kooliküsimust reguleerisid 1849.a. Liivimaa talurahvaseaduses §§ 645 - 657. Evangeeliumi-luteriusuline talurahvakool jäi täielikult kiriklikuks asutuseks

---

1) Kruus, Eesti ajalugu kõige uuemal ajal, I k., lk. 116.

ja seisis kiriklike võimude valitsemisel (§ 647). Nagu varem, nii ka nüüd luteriusuliste laste kodune õpetus jäi pastorite hoole alla (§ 647). 1849.a. talurahva seaduse kooli puutuvas osas on religioonil silmapaistev koht. "Religioon on vaimse rõhumise üks liik, mis lasub alati ja igal pool rahvamassidel, kes on rusutud igavese tööga teiste heaks, puudusega ja üksildusega",ütleb Lenin.[1)]

Kindel vahe tehti 1849.a. talurahva seadusega vene õigeusu ja luteriusu koolide vahel ja viimastele kindlustati nende senised varandused (§ 649). Vallakoolide asutamine ja ülalpidamine jäi valla kogukondade ülesandeks (§ 645). Koolivalitsused, mis loodi 1839.a. maapäeva otsusega, jäid püsima, kuid juurde asutati kihelkonnakoolivalitsus.

1851.a. anti Liivimaa ülemmaakoolivalitsuse poolt välja üksikasjaline "Instruktsioon Liivimaa evangeeliumi-luteriusuliste talurahvakoolide asutamise ja valitsemise üle." Selle instruktsiooni aluseks olid 1849.a. talurahvaseaduse eelpool mainitud paragrahvid (§ 645 - § 657).

Talurahvakooli administratsioon jäi mainitud instruktsiooni alusel järgmiseks: kõrgeimaks instantsiks oli Riias asuv ülemmaakoolivalitsus; sellele järgnes

---

1) Ленин, Сочинения, Т. VIII, lk. 419.

kreismaakoolivalitsus, millele omakorda allus 1849.a. talurahvaseadusega ellukutsutud kihelkonnakoolivalitsus. Viimane oli ainuke instants talurahvakooli administratsioonis tol ajal, kus oli ette nähtud talurahvaesindus, nimelt kihelkonna koolivanemana.

Nii siis koosnes kihelkonnakoolivalitsus kirikueestseisjast (mõisnik), kohalikust pastorist, kihelkonnakooliõpetajast ja kõikide kihelkonna vöörmündrite ja vallakoolivanemate poolt valitud kihelkonnakoolivanemast.

Järgmine - kreismaakoolivalitsus koosnes ülemkirikueestseisjast, kahest ilmlikust ja kahest vaimulikust revidendist ja deputaadina võis istungitest osa võtta ülemmaakoolivalitsuse koolinõunik (§ 16). Kubermangu kõrgeima koolivalitsuse - Liivimaa ülemmaakoolivalitsuse moodustasid 4 ülemkirikueestseisjat, kindralsuperintendet ja eriline koolinõunik (1849.a. Talurahvaseadus § 650).

Koduõpetuse ja vallakooli inspektsiooni teostasid 1851.a. instruktsiooni järgi peale kirikueestseisja ja pastori abilistena kihelkonnakooliõpetaja, köster, kirikuvöörmünder ja vallakoolivanem (§ 15).

1851.a. instruktsioon seab talurahvakooli eesmärgiks õpilaste ettevalmistuse konfirmatsiooniks ja vastuvõtmiseks kristlikku kogudusse (§ 1). Nii siis mitte sõnagi teadmiste omandamisest.

Kool pidi kasvatama jumalakartlikke ja kuulekaid

alamaid, pidi kasvatama rahulolu ja leplikkust saksluse vastu, pidi hoidma talurahvast eesumürgiga vaimupimeduses.

Kooliõpetusele eelnes koduõpetus, "kuna pole ei võimalik ega sobiv kõiki talurahva lapsi algusest peale päriskoolides õpetada..." (§ 2). Koduõpetus pidi kätte õpetama lugemise, katekismuse ja teatud koraalide laulmise (§ 2).

Vallakoolide õppekavas oli: arusaamisega lugemine, katekismus, piiblilood, kirikulaul, kirjutamine ja arvutamine. Kahte viimast ei peetud naissoole vajalikuks, selle asemel soovitati käsitööd (§ 5). Nagu juba 1819.a. seaduses, pidi vallakool asutatama iga 500 meeshinge kohta (§ 6). Kooliaasta pikkus pidi olema vähemalt kuus kuud. Vanus kooli astumisel ja seal käimise kestus jäid kindlaks määramata. Need olenesid, nagu instruktsioonis oli öeldud, õpilase ettevalmistusest kodus, kooli tasemest ja kohalikest oludest (§ 7).

Kihelkonnakoolid pidid ette valmistama vallakoolmeistreid. Õppeained kihelkonnakoolis olid samad, mis vallakooliski, kuid õpetus pidi olema süvenenum ja lõpetajailt nõuti, et nad õpitut oskaksid teistele edasi anda (§ 8). Õpilaste vanus kihelkonnakoolis sisseastumisel ega kooliaja pikkus polnud fikseeritud (§ 10).

Vallakooliõpetaja valiti kooliasutajate ja ülalpidajate poolt niisuguste isikute hulgast, kes olid

vastava katse sooritanud ja leiti võimelisena õpetaja-kutse jaoks (§ 15, p.3). Soodustusena oli õpetaja, niikaua kui ta sellena töötas, vaba kehalisest karistusest, nekrutivõtmisest ja pearahast (§ 15, p.3). Reas paragrahvides oli üksikasjaliselt ära märgitud ka kõikide koolivalitsuste kompetentsid. Kihelkonna koolivalitsuse kompetentsi kuulus teatavaksvõtmine olukordade üle koduõpetuses ja abikoolides. Edasi oli kihelkonnakoolivalitsusel õigus esitada nõudmine vallakoolide asutamiseks, kus see võimalik oli. Lahkarvamiste puhul selles küsimuses valla, mõisniku ja kihelkonna konvendi vahel otsustas kreismaakoolivalitsus (§ 15, p.3).

Tähtis koht koolide inspektsioonis õppealal oli jällegi pastoril, majandusalal - kirikueestseisjal (§ 15, p.4). Kihelkonna koolivalitsus valvas distsipliini järgi, normeeris trahvisuuruse koolist puudujatele kreismaakoolivalitsuse kinnitamisel ja korjas trahviraha kirikuvöörmündrite, koolivanemate või vallakohtu kaudu. Vallkooliõpetaja pidi iga nädal kirikuõpetajale aruande esitama. Järelevaatust teostas kihelkonnakoolis samuti pastor ja kirikueestseisja. Kihelkonnakooliõpetajaks võis saada vastava atestaadiga isik (§ 15, p.7).

Kihelkonnakooli oli õigus astuda igal koolieelisel poisil, kusjuures valik toimus katse järgi, mille korraldas pastor. Lõplikult otsustas koolivalitsus. Kui vabatahtlikke polnud, siis oli koolikonvendil õigus määrata 12 edukamat, hoolsamat ja heade kommete-

ga õpilast vallakoolist kihelkonnakooli (§ 15, p.8).

Kreismaakoolivalitsuse kompetentsi kuulus kihelkonnavalitsuste ja koolikonventide poolt esitatud asjade otsustamine, siis kõikide maarahvakoolide järelevalve alates koduõpetusest kuni kihelkonnakoolini. Kihelkonnakooliõpetajate karistamine ja vallandamine kuulus ka kreismaakoolivalitsuse võimkonda (§ 18, p.5). Õpetajaid kihelkonnakooli jaoks pidi ette valmistama köstrikool, kust tulid välja ka köstrid ja organistid (§ 11).

Ülemmaakoolivalitsus andis instruktsioone alluvatele koolivalitsustele, tema kätte koondusid ka aruanded, tema revideeris koole koolinõuniku abil ja andis aru maapäeval koolioolukorrast. Tema kompetentsi pidi kuuluma muuseas ka köstrikoolide asutamine Liivimaa ev.-luteriusu konsistooriumi kaasatõmbamisega ja kooliraamatute läbivaatamine ja koolidesse sisseviimine (§ 19).

Õpilaste ülalpidajaiks olid seaduse järgi nende vanemad, vaeslaste eest pidi hoolitsema kogukond nii valla- kui kihelkonnakoolis (§ 21).

1851.a. instruktsioon tõi uudsusena vallakooli õppekavasse kirjutamise ja arvutamise. Muusikalisel alal tõi see uut nootidest ja mitmehäälel koraalide laulmise. Soovitati ka tutvustada õpilasi talurah-

vast puutuvate seadustega ja õigusnormidega (§ 5.)

Valla- ega kihelkonnakool ei saanud mingit riiklikku abi, vaid kogukonnad pidid ise hoolitsema, et seaduses ettenähtud koolid käiku lastakse. Koolid ei allunud ka haridusministeeriumile, vaid nagu eespool nägime, kohalikule koolivalitsusele, mis koosnes baltisakslastest.

Kuni talurahva pärisorjusest "vabastamiseni" jäi maarahva kooli asutamine ja ülalpidamine mõisnikele ja pastorite asjaks. 1819.a. peale hakkas Lõuna-Eesti talurahvas kandma osa kooli kulusid, kusjuures kogukonna osa kulude kandjana tõusis aasta-aastalt. Nii näiteks oli suhe 1867./68.a. järgmine: mõis kattis 46,7%, kogukond 46,7%, muudest allikatest saadi 6,6% kogu kuludest. 1881./2.a. oli suhe järgmine: mõisa poolt kaeti 19%, talurahva poolt 63% ja mujalt saadi 17,4%.[1] (Arvesse on võetud ka läti rahvastikuga Liivimaa osa). Seega on talurahva osavõtt Liivimaal talle määratud kooli ülalpidamisest 14 a. jooksul tunduvalt suurenenud isegi mõisnikkude endi andmete järgi, millistes mõisnikud on tõenäoselt oma osa paisutanud kuludekandjaina.

---

1) Materialien, lk. XVII, Anmerkung.

Asudes vaatlema tegelikke kooliolusid käsitelda-val ajajärgul näeme koolide vähest arvulist tõusu.

Kui 1860.a. oli Lõuna-Eestis vallakoole 315[1] ja kihelkonnakoole 28,[2] siis kümme aastat hiljem oli vallakoole 350,[3] kihelkonnakoole 33.[4] Need arvud pole kahjuks täpsed, kuna mõnede koolide kohta puuduvad andmed. Koolivõrgu tiheduse suhtes on olukord 1871./72.a. järgmine: ühele vallakoolile langeb Viljandimaal näiteks 140 koolikohuslast,[5] Tartumaal 102.[6] Ühele kihelkonnakoolile langeb Viljandimaal 1915 koolikohuslast.[7] Suhteliselt kõige rohkem kihelkonnakoole oli 1871./72. a. Pärnumaal, kus ühele kihelkonnakoolile langes 1027 õpilast.[8] Kui arvestada mõlemaid - valla- ja kihelkonnakoole, siis kõige tihedam koolivõrk oli 1871./72. a. Tartumaal.

Mõningaid andmeid Pärnumaa koolide kohta. 1860. a. oli seal 69 vallakooli ja 5 kihelkonnakooli. Järgneva 10 a. jooksul oli seal uusi koole asutatud, endiste koolide ruume laiendatud ja õpetust sisuliselt süven-

---

1) Materialien, lk. 2.
2) ibid., lk.12.
3) ibid., " 2.
4) ibid., " 12.
5) ibid., " VII.
6) Materialien, lk. VII.
7) ibid.,
8) ibid.

Koolikohuslaste all on mõeldud 10-16 (17) aastaseid.

datud. 1860.a. oli seal peagu kõikides koolides läbi viidud kirjutamise õpetamine,"kus piibli lugu, laulmist nootide järel, kirjutamist ja rehkendamist õpetati, kui ka mitmes koolis kõrgem õpetus veel väga vaest viisi läks."[1]. Ka õpetajate palgaolud olevat 1860.aastaks paranenud.[2] 1860.a. käis Pärnu maal ~~kreisis~~ koolis 2108 koolieälist. 1870.a. oli õpilaste koguarv 3460. Samal aastal õppis 72% lastest kirjutamist ja 67% rehkendamist.[3] Geograafiat oli õpetatud 1870.a-ni ainult Vändra koolides. Vene keele suhtes on teada, et 1870.a. õpetati vene keelt Tartu-, Viljandi-. Võru- ja Pärnumaal kokku 11 vallakoolis ja 10 kihelkonnakoolis.[4] 1870.a. oli Pärnu maal ~~kreisis~~ 79 vallakooli[5]. Revidentide aruannete järgi olid koolid armetus olukorras. Mitmel pool olid koolimajad õige halvas seisundis. Näiteks Pärnu-Sauga koolimajad olid kõik kõlbmatud. Rääma vald oli aga 6 aastat juba ilma koolita. Samuti olid viletsas seisundis Audru ja Kirikuvalla koolimajad. Peale nimetatute oli halb olukord veel Kilingi, Salemi, Änge ja Parasma koolimajades. Suurel Ahja vallal oli vaid üks kool. Häädemeestel olid koolilauad ja pingid, mis pidid olema valmis 1867.a., veel 1869.a. saabumata. Kihelkonnakoolidest loovad revisjoniandmed samuti

---

1) Raedlein, lk. 41, 42
2) ibid., " 41, 42.
3) ibid., " 43.
4) Materialien, tabel 11 ja 12.
5) Raedlein, lk. 43.

viletsa pildi. Pärnumaal polnud veel mitmel pool kihelkonnakoole. 1860. ja 1870.a. vahel oli isegi suletud 2 kihelkonna kooli. 1870.a. käis kihelkonnakoolides ainult 34 õpilast kogu maakonnast ~~(kreisist)~~[1]. Katsudes leida põhjust sellele languse nähtusele tuleb seda vist otsida majanduslikus olukorras: koolid kiratsesid.

1851.a. instruktsiooni § 7.järgi oli kooli kestus aastas 6 kuud või enam. Tavaliselt algas kool novembri algul ja kestis märtsi lõpuni. Seega käidi koolis ainult talvel, põllutööst vabal ajal, kõige enam 100 päeva aastas. Mitmel pool ei käidud nädalas 6 päeva koolis, vaid neli või viis. Pikkade pühadevaheaegadega läks ka palju kooliaega kaduma.

Õpetaja majanduslikust olukorrast kõnelevad andmed järgmist: 1868.a. oli kogu Liivimaa kubermangus 30 kihelkonnakooli, kus õpetaja sai 200 rbl. või alla seda ja 23 kihelkonnakooli, kus õpetaja sai enam kui 500 rbl.palka. Samal aastal oli 512 vallakooli, kus õpetaja sai aastas 100 rbl. või vähem ja 51 vallakooli, kus palk oli 200 rbl. suur.[2].

---

1) Raedlein, lk. 44.

2) ibid., " 32.

2) Valla- ja kihelkonnakool Saaremaal.

Saaremaa valla- ja kihelkonnakoolidest on olnud mõnel määral raskem ülevaadet saada, kuna on puudunud osalt vajalik materjal. Nii ei olnud mul võimalik kätte saada 1845.a. ilmunud "Kooliplaani Saaremaa provintsi maakoolide kohta". Samuti oli raskusi arhiivi materjali kasutamisega fondide korraldamatuse tõttu. On teada, et Saaremaa talurahvakool on orienteerunud XIX sajandil Liivimaa vastavate seaduste alusel. Nii näiteks 1819.a. talurahvaseaduse koolide kohta käivad paragrahvid said aluseks ka Saaremaal valla- ja kihelkonnakoolide korraldamiseks. Olulist mõju avaldas Saaremaa talurahvakoolile 1840-ndail aastail alguse saanud usuvahetuslik liikumine, mis oli põhiliselt samuti sotsiaalne liikumine, nagu see oli samal ajal mandrilgi. See siirdumine vene õigeusku oli Saaremaal mõnelpool, näiteks Muhus ja Jaani kihelkonnas, õige ulatuslik (75% kogu rahvastikust[1]). Vene õigeusulised olid vabastatud maksudest luteriusu kirikule ja koolile, neile endile asutati oma kihelkonna- ja abikool riigisummade toetusel.[2] Et vene õigeusulised olid vabad luteriusu kooli kulude kandmisest, ja neile endile asutati koolid riigisummade toetusel, siis mõisnikud ja pastorid ei julgenud luteriusulist talurahvast koormata uute maksudega koolide heaks, sest kardeti, et vene õigeusku siirdumine siis veelgi suureneb. Mõisnikud ja pastorid ise aga suuremaid kulutusi

---

1) Soom, lk. 13.
2) ibid., lk. 17.

kanda ei tahtnud. Seetõttu oligi Saaremaal valla- ja kihelkonnakooli olukord 70-ndate aastate eel paljudes kohtades äärmiselt vilets. Alates 70-ndatest aastatest hakkas olukord paranema põhjustel, millest on juttu edaspidi.

Mis kooli administratsiooni puutub, siis oli Saaremaal oma ülemmaakoolivalitsus. 1845.a. kooliplaani järgi pidi Saaremaal igasse kogukonda, kus üle 100 meeshinge, asutatama üks kool. Kirjutamise ja arvutamise õpetamine jäi selle plaani järgi võimaluse asjaks vallakoolides.[1]

Asudes lähemalt vaatlema Saaremaa talurahvakooli tegelikku olukorda 70-ndate aastate eel ja algul, saame koolivõrgu suhtes järgmise pildi: Jaani kihelkonnas oli 1860.a. 7 vallakooli 7 õpetaja ja 108 õpilasega. 1870.a. ainult 3 kooli[2]. Anseküla ja Jämaja kihelkonnas oli 1860.a. kokku20 vallakooli 577 õpilasega. Kaarma kihelkonnas oli 1860.a. vallakoole 18, õpilasi 485. Oli olemas ka kihelkonnakool.[3] Karja kihelkonnas oli 1860.a. 12 luteriusu vallakooli 450 õpilasega ja 1 kihelkonnakool 18 õpilasega.[4] Kihelkonna kihelkonnas oli 1860.a. 21 luteriusu vallakooli 604 õpilasega. Kihelkonnakoolis oli 12 õpilast. Kärla kihelkonnas oli 1860.a. 8 vallakooli 254 õpilasega. Samal ajal 1 kihelkonnakool 10 õpilasega.[5] Muhu saarel oli 1860.a. 11 vallakooli 117 õpilasega.[6] Mustjala kihelkonnas oli 1860.a. 10 vallakooli umbes 300 õpilasega ja 1 kihelkonnakool.[7] Püha kihelkonnas oli 1860.a. vallakoole 10, õpilasi 237; peale selle 1 kihelkonnakool[8]. Valjala ki-

---

1) Põld, lk. 114.
2) Saaremaa, lk. 482.
3) ibid., lk. 508, 509.
4) ibid., lk. 536.
5) ibid., lk. 604, 605.
6) ibid., lk. 652.
7) ibid., lk. 677, 678.
8) ibid., lk. 730.

helkonna kohta on teada, et seal oli 1874/75.a. vallakoole 18, õpilasi 419.[1] Kihelkonnakoolis oli 1860.a. 10 õpilast, 1874/75.a. 41 õpilast.[2]

Kooliruumide suhtes oli Saaremaa 70-ndate aastate algul veel üsna armetus olukorras. Kooliruumideks olid sageli taluhooned: 1872.a. oli näiteks Valjala kihelkonnas 3500 hingelise kogduse kohta ainult 3 vallakoolimaja. Kihelkonna koolimaja oli varemeis.[3] Mustjalas, kus 1868.a. oli 10 valla- ja 1.kihelkonnakool, olid koolimajad peale kolme väga viletsad: pimedad, kitsad, suitsused, kas liiga soojad või külmad ja niiskete põrandatega. 1873.a. ehitati Mustjalas 3 uut vallakoolimaja ja 1874.a. olevat juba kõik koolimajad olnud heas korras.[4] Püha kihelkonnas olid samuti koolimajad peamiselt talutaredes. Alles XIX sajandi viimasel veerandil said mõned koolid uued majad.[5] Võiks öelda, et mõnes kihelkonnas hakkas valla- ja kihelkonnakoolide olukord paranema 1873. ja 1874.aastal.

60-ndatel aastatel ja 70-ndate aastate algul oli õppetöö Saaremaal veel õige algeline. Põhjuseks oli vajalike teadmistega õpetajate puudus ja kõlbmatud kooliruumid. Näiteks Valjalas olid veel 1872.a. õpetajateks lugeda oskajad talupojad. Koolis oli käidud vaid kord nädalas.[6] Mustjalas, kus oli 10 vallakooli ja 1 kihelkonnakool, õpetati ainult ühes vallakoolis kirjutamist. 1870.a. tehtud katset muuta kirjutamine sunduslikuks koolilastele, kes on 13 a. vanad.

---

1) Saaremaa, lk. 781.
2) ibid., lk.781, 782.
3) Soom, lk. 12.
4) Soom, lk. 20.
5) Saaremaa, lk.731.
6) Soom, lk. 19.

Kuid alles 1872/73.a. muutus kirjutamise õpetamine Saaremaa vallakoolides sundusliikuks.[1] Nähtavasti hakkas siis mõju avaldama juba Kaarma seminar. Ka koolipäevade arv tõusis nädalas 3-4 päevale.[2] Seda saadi teha ainult parandades kooliruume.

Õpetaja majanduslik seisukord oli Saaremaal tunduvalt halvem kui samal ajal mandril. Kehva pinnasega väike maalapp õpetajale elatist ei andnud. Sellepärast oli Saaremaal kohati nii korraldatud, et lastevanemad tõid õpetajale vilja.[3] Peale selle oli näiteks koolikomiteel naeruväärseid summasid õpetajatele väljamaksmiseks, nagu 16 kooli peale 16 rubla, erilise toetusena 50 rbl., preemiana 3 rubla 98 kopikat.[4]

Kuna Saaremaal oli majanduslike põhjuste tõttu maakodanluse tekkimine ja areng aeglasem ja feodaaligandid tugevamad kui mandril, siis oli siin rahvuslik liikumine palju nõrgem ja ka selle mõjud talurahvakooli arengule vähemad. Kuid et siin maakodanlus juba tekkinud oli ja et ta otsis kontakti mandri eesti kodanlusega, näitab kas või see, et Saaremaal loeti maakodanluse häälekandjat "Sakalat", ehkki vähesel määral. Pastorid tunnistasid "Sakala" paganlikuks ja kristlastele mittekõlbavaks.[5]

Antud lühikesest ülevaatest näeme, et Saaremaa talurahva kooli oli maha jäänud samaaegsest mandri talurahvakoolist, kus mõnelpool talurahva omaalgatusel sai olla enam arenenud majanduse tõttu suurem tähtsus.

---

1) Soom, lk. 20.
2) ibid., lk.19.
3) Saaremaa, lk. 232.
4) ibid.
5) ibid., lk.454.

3) Valla- ja kihelkonnakool Põhja-Eestis.

Eestimaa 1816.a. talurahvaseadus rõhutas, et iga 1000 hinge kohta tuleb ellu kutsuda üks talurahvakool. Kuid lähem koolide korraldus jäi selle seadusega reguleerimata. 1819.a. asutati rüütelkonna ja vaimulike esindajaist "Alaline komitee maarahva-koolide asutamiseks ja ülalpidamiseks".[1] Kuid kavadest ja ettepanekutest see komitee kaugemale ei jõudnud. Talurahvakooli küsimuses tuli uuesti päevakorda 1856.a. talurahvaseadusega.

1856.a. talurahvaseaduse § 1279 oli öeldud, et mõisnikel tuleb koostada üksikasjaline kooliseadus. Asi aga venis. Riigivalitsuse mitmekordsel pealekäimisel hakkas asi rüütelkonnas liikuma 1861.a. Lõppeks oli jõutud niikaugele, et reglement publitseeriti 1867.a. Vahepealse aja jooksul oli näha, kuidas rüütelkond ja vaimulikud püüdsid ilmtingimata talurahva koolis säilitada oma mõju, et maarahvakool jääks kirikukooliks. 1867.a. "Seadmissed ma-kolide pärrast Tallinna-maal", midagi põhilist uut ei toonud, kuna nad baseerusid 1856.a. talurahva seaduse vastavatel paragrahvidel. Edusammuks oli koolisunduse läbiviimise katse: "Igga üks laps valdas peab omma kümnemast kuni kolmeteistkümnemast aastast kõige vähemalt 2-3 talvet kolis käima. Enne kui lapsi koolmeistri õppetusse alla tuakse, peab neid koddu ni kaugele õppetama, et neil ramatu luggemissega jubba tee ees on. Vannemad, kes omma lapsi koli ei sada, peavad, kui nende vabbandaminne tühhi on, kõige vähhemalt 1 kopp. hõb. igga kolis käimata päva eest kolikassa heaks trahvi maksma. Igga kihhelkonna koli-kohhus võib, kus se näitab tarvis ollema, sedda trahvi maksu ka kõrgemaks tõsta" (p.14). Teiseks polnud õpetajaks saamine enam nii lihtne. Nimelt pidi õpetajakandidaat kõige pealt pastorilt "moraalitunnistuse" saama, siis alles oli vallavalitsusel või mõisavanemal õigus esitada kandidaat kihelkonnakoolikomisjonile. Seminariharidusega iskud said

---

1) Kruus, Eesti ajalugu kõige uuemal ajal I, lk.156.

katset sooritamata õpetajaks, teised pidid katse õiendama kihelkonnakooli-komisjoni ees (p.67). Õpetaja palga alammääraks pidi olema hea sulase palk - 80 rbl. Kui maa nii palju ei andnud, pidi vald puuduva osa juurde maksma. Õpetaja töö oligi ette nähtud maaga tasutavana, kus see vähegi võimalik, "... et temma sel ajal, kui kool seisab, seddasamma tööd ja ammetit peaks, mis muil vallaliikmetelgi on" (p.4). Õpetaja palga ja sellele lubatud lisa küünalde ja kütte näol pidi fikseerima vallavalitsus lepinguga (p.5).

Regulatiiv jaotab koolid olenevalt sellest, kelle poolt nad ülalpeetakse, kolme ossa: mõisakoolid, s.t. niisugused, mida peab ülal mõis; vallakoolid - mida peab ülal vald ning mõisa- ja vallakoolid - s.t. need, mis peetakse mõlema poolt ülal (p.1).

Igas vallas, kus 300 hinge, pidi asutatama vallakool. Selle puudumise korral pidi ühendatama mitu valda ühe kooli alla kuuluvaks (p.2). Nõuded vallakooliõpetajatele olid järgmised: pidi oskama õpetada veerimist ja arusaamisega lugemist, pidi selgesti kirjutama, tundma ise katekismust ja nõudma lastelt selle tundmist, pidi olema võimeline jutustama peast piiblilugusid, pidi oskama arvutada nelja tehte piires ja murdarvudega, nõuti ka oskust lauluõpetamiseks (p.8). Vastavalt nekrutivõtmise seadusele 1861.a. vabanesid § 19 alusel vallakooliõpetajad sõjaväeteenistusest seni kuni nad olid õpetajad. 1867.a. seadus vabastas õpetajad ihunuhtlusest ja maksudest. Viimased pidi õiendama aga vald õpetaja eest (p.9). Seega ei olnud siin tege-

mist maksudest vabastamisega vaid maksukoorma ülekandmisega talupoegadele.

Õppekavas oli selge ja arusaamisega lugemine, katekismuse selgeks õppimine, kirjutamine, arvutamine tahvlil ja peast, piiblilugude tundmaõppimine, laulmine. Taiplikemaile õpilasile ei keelatud ka muud tarvilikku õpetada (p. 11).

Kihelkonnakoolidest polnud 1856.a. talurahva seaduses ega ka 1867.a. regulatiivis juttu.

Põhja-Eesti talurahva kooli administratsioon kujunes 70-ndateks aastateks järgmiseks: kõrgeimaks haldusorganiks oli ülemkoolikomisjon, mis koosnes rüütelkonna peamehest - esimehest, neljast ülemkirikueestseisjast, kindralsuperintendendist, õpetajate seminaride kuratooriumi esimehest ja ülemkiriku vöörmündrikohtute ilmlikest kaasistnikest. Järgmine instants - kreiskoolikohus (e.komisjon) teostas järelevaatust kogu kreisi koolide üle ja koosnes kreiskoolirevidendist, kahest "kirikuvöörmündrihärrast", ühest kirikuõpetajast, kelle nimetas konsistoorium, kahest kihelkonnakohtu kaasistnikust ("kõrvamehest"), kes olid valitud kogu kreisi kihelkonnakohtute kaasistnike seast. Kolmas organ oli kihelkonnakoolikohus (e.komisjon). See koosnes: koolirevidendist, kes valiti kirikukonvendi poolt, "kirikuvöörmündrihärrast", kirikuõpetajast ja ühest talitajast, kes oli valitud kihelkonna talitajate poolt. Igas kihelkonnas valis volimeeste kogu ühe vöörmündri, kes oli abiks õpetajale ja kes koos kiriku vöör-

mündritega teostas õpetuse ülevaatust.[1] Kihelkonnakooli-kohus võis määrata trahvi 1 - 10 kopikat päevas.[2]

---

1) 1856.a. kinnitatud talurahva Seaduse-raamatu lisade ja muude Eestimaa talurahvasse puutuvate seaduste kogu, lk.81,82.
2) ibid., lk.79.

Järgnevalt vaatleme tegelikke kooliolusid käsitlusel oleval ajajärgul Põhja-Eestis. 1867/68.a. oli siin 55217 koolikealist[1] last, neist käis 22109 last 388 koolis. Niisiis käis koolis umbes 40% koolikealistest.[2] Kui maha arvata need, kes ainult kord nädalas koolis käisid,[3] siis tuli 1867/68.a. ühe kooli kohta Harjumaal 26, Virumaal 35, Järvamaal ja Läänemaal 37 õpilast. Kõige tihedamini oli 1867/68.a. koole Virumaal, kus 121.valla kohta oli 141 kooli. Järvamaal oli 81.valla kohta 91 kooli. Harjumaal 134.valla kohta 66 kooli ja Läänemaal 114.valla kohta 90 kooli.[4] Kihelkonnakoole oli Eestimaa kubermangustol perioodil eriti vähe. Need olid asutatud vallakooliõpetajate ettevalmistamiseks. Üks neist oli Jõhvis, asutatud 1853.a. Kursus oli kolme aastane. Siin õpetati peale lugemise-, kirjutamise-, arvutamise- ja katekismuse - metoodika ka veerimise ja häälduamise-metoodikat, ilukirja, maateadust, nooti, neljahäälelist laulmist ja saksa keelt. Ette olid nähtud ka praktilised tunnid.[5] Vanim kõrgem talurahva kool oli Amblas, asutatud 1829.a. Kihelkonnakoole oli (70-ndate esimesel poolel) veel Simunas (asut. 1832.a.), Vigalas, Harju-Jaanis.

Õppeaineiks olid vallakoolis lugemine, kirjutamine, arvutamine, piiblilood, katekismus ja laulmine. Kirjutamine ja arvutamine olid üldiselt alles pärast reglemendi ilmumist õppekavasse võetud, tulemused olid sellepärast

---

1) Koolikealiste all oli siin mõeldud lapsi 7.a.-leerieani.
2) Speer, lk.278.
3) s.t.vallakooli lõpetanud,kes käisid kord nädalas kordamas.
4) Speer, lk.265.
5) ibid., lk.270.

veel puudulikud.[1)]

Vaatleme vene keele õpetamist Põhja-Eesti talurahvakoolis. 1873.a. alates pidi jääma vene keel kihelkonnakooli sunduslikuks õppeaineks. Selle sammu läbiviimiseks aitas kaasa esiteks slavofiilide mõju riigivalitsuses ja teiseks siinse talurahva valgumine vene õigeusu koolidesse. Viimatimainitud nähtusele tahtsid balti-sakslased piiri panna.[2)]

Riigikeele vastu oli talurahval huvi, kuna selle keele oskusega avanes paremaid võimalusi töö leidmiseks kogu Vene riigis. Nii nõuti Lõuna-Eestis juba 1864.a. keisrile esitatud märgukirjas vene keele õpetamist külakoolides.[3)] 1873.a. õpetati vene keelt 41 koolis, 1875.a. 103 koolis Põhja-Eestis.[4)]

Huvitavad on andmed kirjutamise ja arvutamise oskuse kohta koolilealiste seas.[5)] 1867/68.a. oli neid, kes käisid mitu päeva nädalas koolis, s.t. vallakooliõpilasi:

Harjumaal	1734,	kirjutas	1876,	arvutas	1592,
Virumaal	5001,	"	3974,	"	2626,
Järvamaal	3324,	"	2449,	"	1739,
Läänemaal	3309,	"	2776,	"	2317.

Õpetaja palk 60-ndate aastate lõpul ja 70-ndate algul oli väga väike. Harjumaal, Sakus sai õpetaja 120-130 rbl., millest vald maksis rahas 100 rbl.[6)] Selle kõrval oli kohti, kus palk 75 rbl. ja isegi 15 rbl.+ rendiraha,[7)] s.t.

---

1) Speer, lk.280.
2) ibid., " 316.
3) Kruus, Eesti rahvusliku ärkamise algupäevilt, lk.84.
4) Speer, lk.316.
5) ibid., " 281.
6) ibid., " 370.
7) ibid.

koolimaa rent läks õpetajale.

Suure tähtsusega rahvahariduskäigus on koolisunduse läbiviimine. Klassiühiskonnas on selle teostamisel raskusi ees, kuna, kuigi algharidus on tasuta, osutub ekspluateeritava klassi kõige vaesemal osal raskeks kanda õpilase ülalpidamiskulusid pikema aja jooksul. Tagajärjeks ongi hariduse poolelijätmine. Põhja-Eestis tehti esimesi katseid koolisunduse läbiviimiseks talurahva hulgas möödunud sajandi 60-ndates aastates. Ka katse koolisundust läbi viia oli valitseva klassi huvides. Talurahvast pimestati ja nüristati temale määratud koolides, kus kogu õpetus lähtus religioonist. Talurahvast sunniti rahatrahvi ähvardusel oma lapsi kooli saatma. "Põhjuseta" puudumiste eest tuli trahvi maksta, mille alammääraks oli 1867.a. regulatiivi alusel 1 hõbe kopik päevas. Kooli kohustuse läbiviimine oli raske ülesanne. Kohe põrgati niisuguste asjaludega kokku nagu vaesus, s.t. piisava rõivastuse puudus, haigused jne. Et trahvirahade nõudmisel tekkis vastuolusid, näitavad kohtu protsessid.[1] Aga vastuhakkudes trahvirahade pärast ja protsessides haagikohtunikkudega võib näha ka talurahva võitlust oma põlise vaenlase - mõisnikuga ja püüdu vabaneda sõltuvusest oma seniste rõhujate suhtes.

Koolisunduse läbiviimine toimus Põhja-Eestis erikohtades väga erinevalt. 1873.a. oli koolisundus Läänemaal ainult üksikutes kohtades läbiviidus.[2] 1874.a. ei esinemud seda veel Vormsis, Pühalepas ega Märjamaal. Terves

---

1) Speer, lk. 310-312.
2) ibid., " 306.

reas kihelkondades Läänemaal oli see siiski printsipiaalne.[1)]

---

1) Spaer, lk. 307.

III

Sotsiaal-majanduslike suhete areng ning võitluse teravnemine mõisnike ja pastorite võimu vastu talurahva koolis.

1870-ndate aastate teist poolt ja 80-ndate esimest poolt on balti-sakslased nimetanud õitsenguajaks eesti valla- ja kihelkonnakoolis. Võiks öelda, et see periood oli Balti mõisnikkude ja pastorite võimutsemise jõuliseks lõpuetapiks valla- ja kihelkonnakoolis. Selle ajajärgu talurahva koolielu vaatlemisel peame tähelepanu pöörama mõnele asjaolule.

Juba XIX s. esimesel poolel alguse saanud poleemika Balti küsimuse ümber, viis alates 60-ndate aastate esimesest poolest vene avaliku arvamuse ja riigi valitsuse slavofiilsed ringkonnad tugevamale rünnakule Baltikumis valitseva feodaalajast pärineva oma olemuselt anakronistliku erikorra vastu. Selle rünnaku intensiivistumise põhjuseks oli Vene majanduse hoogsam areng kapitalismi suunas pärast 1860-ndate aastate reforme, mille tagajärel kodanluse ~~võim~~ osatähtsus riigis tugevnes.

Tähtsust omas Balti küsimusele ka slavofiilide mõju kasv Venemaal. Slavofiilid, suhtudes eitavalt kõigesse läänepoolsesse, rõhutasid Vene ühiskonna arengu printsiibina vene omapärasust. Baltikumis valitsevat erikorda ja mõisnike ekspluatatsiooni talurahva suhtes tõsteti esile kui negatiivset nähtust. Eriti tuleks siin mainida Juri Samarini nime, kes oma tööga Окраины России teatud mõttes paljastas siinset olukorda.

Juri Samarini löögid balti-sakslaste pihta mobiliseerisid viimased vastulöögiks. Suure agarusega uuriti Balti ajalugu,

seda kõik balti-saksa kitsastes klassihuvides, iganenud privileegide kaitseks ja õigustamiseks. Tüüpilisemate Balti-saksa seisukohtade esindajaks sai Karl Schirren oma "Livländische Anwort'iga". Peale Schirreni on veel rida teisi balti-sakslasi pidanud rumalat kaitsevõitlust arengu vastu, sealjuures mustates kõike venepoolset. Siin tuleks mainida W.Bock'i "Livländische Beiträge't", millise teose Baltimaa rüütelkonnad olid sunnitud tunnistama suure kibedusega balti-sakslaste arvamustele mittevastavaks, ja W.Bock'i desavueerituks.[1] Balti-sakslased, tundes oma positsioonide nõrgenemise ohtu Baltikumis, kasutasid peale otsese privileegide õigustamise-strateegia veel erivõtteid, näiteks ajakirjanduses püüti näidata vahekorda balti-sakslastest isandate ja kohalike "pärisrahvaste" vahel solidaarsena, sõbralikuna.

70-ndatel aastatel rüütelkondade poolt väljaantud seadusi talurahvakoolidele tuleb vaadelda kui teatud järeleandmist, mis oli tingitud saksluse ideoloogilise mõju ~~tugevdamise~~ laiendamise vajadusest. Juba pärast 1840-ndate aastate usuvahetuslikku liikumist, eriti aga alates 60-ndatest aastatest ühenduses kodanlik-rahvusliku liikumise tekkimisega algab püüd saksastada "pärisrahvast"- eestlasi, samuti ka lätlasi. Piiskop Walter oma kõnes 9.III 1864.a. maapäeval rõhutab "pärisrahvaste" germaniseerimise vajadust ja ütleb muu seas, et selles, et kogu Liivimaa pole saksa, oleme ise süüdi.[2] Omalt poolt juhtis sellele saksastamispüüdele Baltikumis tähelepanu vene intelligents, eriti slavofiilid ajakirjanduse kaudu.

---

1) Tobien, lk. 128.
2) Põld, lk. 128, 129.

Samaaegselt slavofiilide ja balti-saksa reaktsionääride vahelise poleemikaga hakkab kapitalismi arenemise tulemusena arenema ka võitlus balti-sakslaste ja kujuneva eesti uue ühiskondliku klassi-maakodanluse vahel. See võitlus kannab seega rahvuslikku iseloomu. Oma olemuselt jääb rahvuslik liikumine alati kodanlikuks ja on kasulik ja soodus peamiselt kodanlusele, nagu ütleb seltsimees Stalin.[1] Seda "võitlust peab harilikult kas rõhutud rahvuse linna väikekodanlus komandeeriva rahvuse suurkodanluse vastu (tšehhid ja sakslased), või rõhutud rahvuse maakodanlus valitseva rahvuse mõisnike vastu (ukrainlased Poolas) või kogu rõhutud rahvuste "rahvuslik" kodanlus komandeeriva rahvuse valitseva aadli vastu (Poola, Leedu ja Ukraina Venemaal)"[2] Eestis on tegemist ülalmainitust teise nähtusega.

Kapitalistlike suhete kiire areng, mis avaldus raharendile siirdumisena talumaadel Eesti- ja Liivimaa kubermangudes, oli oma mõju avaldanud; osa talurahva-peremeeste majanduslik olukord hakkas paranema. Ergutavalt eriti talurahva jõukamale kihile mõjus ka 1866.a. valla kogukonnaseadus, millega kogukondlikud omavalitsused vabanesid mõisnikkude kontrollist. Teatud mõju oli ka talurahva liiklemisõiguste avardamisel ja kodukari õiguse kaotamisel. See nn. kodanlik-rahvuslik ärkamisaeg, kapitalismi arengu tõttu tekkinud rahvuslik liikumine, sai oma alguse juba 60-ndate aastate esimesel poolel Lõuna-Eestis. See võitlusperiood ühendas oma algaastail veel kogu talurahva kui klassi mõisnike vastu, kellega oli säilinud

---

1) J.Stalin, Marksism ja rahvus ning koloniaalküsimus, lk.24.
2) ibid., lk. 21.

veel feodaalseid tootmissuhete jäänuseid. Lenin ütleb: "Kuivõrd säilivad veel pärisorjuslikud vahekorrad, sel määral "talurahvas" jääb veel klassiks, s.o. ... mitte kodanliku, vaid pärisorjusliku ühiskonna klassiks."[1] Eesti kodanlik-rahvuslik ärakmisliikumine polnud aga kaugeltki homogeenne, nagu seda ütleb ka G.Naan: "Selles ühinesid mitmesugused elemendid, keda ühendas võitlus ühise vaenlase vastu, kuid lahutasid omavahelised vastuolud. Esialgu ei andnud viimased end just väga ilmekalt tunda, sest sulaste teadvus jäi maha nende olemisest, mis oli muutunud..."[2] Ja edasi "Sulastel ja vabadikel oli külakodanlusega peale ühiste huvide ka erinevaid ja vastandlikke huvisid. Erinevate ja vastandlike huvide väljendamine liikumises oli seepärast vältimatu ja need väljendusidki õige varakult, liikumise algul,"[3] kuid klassi antagonismid eestlastel omavahel "avalduvad veel alles sporaadiliselt jäävad veel rahvuslike antagonismide varju."[4] Hiljem muutus olukord. Külakodanlus oli endale võitnud majanduslikud positsioonid ja "hakkab muutuma sõjakast kodanlusest rahulevaks kodanluseks ja tunneb ennast seisvat lähemal mõisnikele kui maaproletariaadile."[5]

Talurahvas, kes taotles endale majanduslikult kindlamat baasi ja feodaal-pärisorjuslike igandite täielikku kaotamist majanduslikus ja ühiskondlikus elus, üritas sõltumatust mõisnike suhtes ka haridusalal. Hakkab kujunema uus kultuur, sisult kodanlik vormilt rahvuslik. Juba 1864.aasta eesti saat-

---

1/ Ленин, Сочинения, Т.У, lk. 92-93.
2) G.Naan, lk.51.
3) ibid., " 50.
4) ibid., " 59.
5) ibid.

konna märgukirjas nõutakse külakooli vabastamist mõisnike mõju alt.[1] Sama nõue esineb ka 1881.a. eesti saadikute märgukirjas. Iseloomustav arenevale kodanlusele on selles märgukirjas soov õpetada koolides kasulikku ilmlikku teadust.[2] Võitluse teravnedes rahvuslik-kodanliku ärkamisaja radikaalsemate esindajate ja balti-sakslaste vahel, seadis kodanlus talurahva koolile kindlamad eesmärgid. J.W.Jannsen tahtis küll teatud mõttes talurahva haridustaset tõsta, kuid ta oli kinni feodaalaja pärimustes, ei võidelnud sakslaste vastu, tahtis kõik teha sõpruses kiriku ja mõisnikega. Hiljem, kui külakodanlus ja tema ideoloogia vormistaja - eesti haritlaskond muutus julgemaks ja iseteadvamaks, olles siiski veel progressiivne võitluses mõisnike eesõiguste vastu, kujunes Jannsen reaktsioonilis eks. Ta otsis kokkulepet siinse baltisaksa feodaalse klassiga ja takistas radikaalsemat voolu. Teissuguses suunas liikus C.R.Jakobson maakodanluse demokraatliku tiiva eesotsas. Iseloomult äge, saab temast tulihingeline võitleja saksluse vastu ja igasuguse orjuse vastu, jättes puutumata aga külakehvikute huvid. Võitluses haridusalal astus Jakobson talurahvakoolide vanade õppekavade vastu, mis olid usuõpetusega üle koormatud. Raugematu järjekindlusega võitles ta mõisnike ja pastorite võimutsemise ja saksastamise vastu talurahvakoolis. Jakobson nõuab, et kool ja kirik olgu lahutatud ja koolid allugu kõrgema järelevaatuse suhtes riigivalitsusele. Koostööd peab ta vajalikuks kodu ja kooli vahel.[3] Praktiliste teadmiste omandamiseks tahtis ta usuõpetuse tunde vähendada ja rõhku

---

1) Kruus, Eesti ajaloo lugemik III, lk.199.
2) ibid., lk. 283.
3) Eesti Postimees, 1870, m30.

panna õppekavas füüsikale, loodusloole.[1] Kasvatuse eesmärkidena esinevad Jakobsonil: armastus jumala, ligimese ja isamaa vastu.[2] Kuigi Jakobson rõhutas materiaalset elu puutuvate õppeainete tähtsust ja pooldas vaimulikkude mõjust vaba kooli, ei saanud ta siisku kui kodanluse esindaja jumalata läbi. Jakobson põhjendab loodusloolistele ainetele tähtsama koha andmist koolis ka sellega, et looduse tundmaõppimine olevat jumala nõue.[3] See Jakobsoni loodusteaduse tähtsuse rõhutamine maarahva koolides ei saanud meeldida vaimulikele. "Eesti Postimehes" hakkab ilmuma vastuseid Jakobsonile. Pärnu pastor Bergwitz ütleb, et usuõpetuse tunde ei võivat vähendada, sest usuõpetus olevat palju tähtsam, kui muud. Usk, mitte mõistus, olevat rohi ebausu vastu.[4] Jakobsoni vastu tõstetakse süüdistus, et ta usuõpetuse vastu umbrohtu külvavat.[5] Jakobson vastab nende süüdistuste peale, et tema ei arva, et rahvast saab aidata ainult tema eest palvetades ja ta otsustab oma võitlusteed jatkata ehkki, nagu ta ütleb "mul küll sääl mõnikord enam vaenlasi ees, kui kiva katuse peal."[6] Jakobson piitsutab aga valusasti talurahva kooli senist vaimset juhti - vaimulikkonda ja nimetab pastorid rahvapimestajateks, nagu näiteks öeldus: "Kalevipoja jõudu on tarvis, rahvast selle mädand kõntsast, kedakokkad ise targad küll on söömata jätma, peasta."[7] Või teisal jälle tema tuntud sõnad: "Meie

---

1) Sakala nr 2, 1878.
2) M.Kampmann - C.R.Jakobson kui pädagog, Eesti Kirjandus, 1912, lk.101 j.j.
3) Eesti Postimees, 1866, nr 3.
4) ibid., 1866, nr 7.
5) ibid., 1870, nr 25.
6) ibid., 1870, nr 28.
7) C.R.Jakobson Köhlerile 3.V 1868; Eesti Kirjandus, 1913, lk.123.

musta kuue kördi kokkad on rahva vaimu ülelii a jo maha muljunud, nõnda et sugugi enam palju ei puudu, ja terve Eesti rahvas on nende "püha" taigna kätte ära läkkastanud".[1] Või siis avaldus Hurdale, kui see oma elukutse pidi vahetama: "Aga auus mees, kes seesuguse kahevahel asja eest kindlama põhja peal seisvat lootust rahvase pappipadade peale maha võis jätta. Mõnigi mustakuue kördikokk saab seda asja narritembuks nimetama, kes ükskord nädalas oma jutluse ära kudrutab ja siis see eest rahus seitse kord seitse korda oma mago topib, kuni uus kudrutamine tuleb, kellest vahel juudas aru saagu."[2] Seda teravust ja pilget ei andestanud Jakobsonile teatavasti keegi pastorite-seisusest. Jakobsoni õpperaamatud praagiti koolist ja tema ajalehe lugejad sattusid viha alla. Pastor Doll olevat jutustanud Kõpu kirikus kunagi, et üks lendav madu on üles tõusmud, kes üks kolmandik rahvast oma sabaga on ümber piiranud.[3] Jakobsoni surma puhul olnud Äksis mõisnikel nii hea meel, et rõõmu pärast püha pidanud.[4] Jakobsoni hariduspoliitika oli areneva kodanluse huvides ega sallinud sellepärast mingit kokkuleplust feodalismi jäänustesse tardunud sakslusega. J.W.Jannsen kui poliitiliselt mahajäänud saksa-sõbraliku ärkamisaja esindaja kohta ütles Jakobson, et "Jannsen'ile ei või ma ka seda asja sugugi andeks anda,

---

1) C.R.Jakobson J.Adamsonile 6.III 1868, Eesti Kirjandus, 1913, lk.120.
2) ~~C.R.Jakobson,J.Adamsonile 6.III 1868, Eesti Kirjandus, 1913, lk.120.~~ ibid.
3) AAS Stip.ar.nr.16. Suure Kõpu ja läänepoolne Viljandi kihelkond, 1926,a.A.Wihman, lk. 277. TARK.
4) EKS Stip.ar.nr.14. Äksi kihelkond, 1928, 1929, A.Vanaveski, lk.134. TARK.

ta juhib rahvast ühes jõuledas tigeduses (sest rumal ta ei ole) hukatuse sisse."[1] Vastukaaluks sakslastele otsib Jakobson külakodanluse eesotsas tuge Vene riigivõimult. "Ma tunnen ika enam ära, et venelastega sõbruses käies meie üksi neid eesmärkisi kätte võime saada, kuda meie rahva paremad mehed taga nõuavad."[2] See abiotsimine oli õige, sest vene riigivõim toetas siis rahvuslikku liikumist Baltikumis kohalike parunite poliitilise võimu murdmiseks, kuna siinne feodaalne erikord tõkestas kapitalismi arengut.

Arkamisaegne kodanluse radikaalsema voolu tegevus aitas süvendada üldiselt vaimulikkude- ja mõisnikkude-vastast mentaliteeti. Nii oli tunda rahvusliku liikumise mõju juba 70-ndates aastates ka Põhja-Eestis, kus Virumaa koolirevident kaebab, et rahvuslik liikumine on haaranud eriti nooremaid õpetajaid.[3] Selle liikumise vastu võitlemiseks pidas kreiskoolirevident vajalikuks silmas pidada eriti kihelkonnakoole. Sinna pidi võetama õpetajaiks isikuid, kes on rahvuslikust liikumisest kaugel. Mõned aastad hiljem hädaldas parun Wrangell, et maad on võtnud "Geist der Selbstüberhebung und Eitelkeit", eriti seal, kus on olnud kokkupuuteid seltsidega. Edasi ütleb ta, et see muutus on teinud õpetajaid rahulolematuks oma seisundiga.[4] Õpetajate ilmlikuks muutumise tõttu olevat mõnel pool usuõpetuse õpetamine halvenenud.[5] Õpetajad olid muutunud julgemaks. Rahvuslik-kodanliku liikumise mõjud olevat ulatunud "Sakala" kaudu ka Järva- ja

---

1) C.R.Jakobson - J.Adamsonile. Daatumita. Eesti Kirjandus, 1913, lk. 128.
2) C.R.Jakobson - J.Adamsonile 7.III 1870, Eesti Kirjandus, 1913, lk. 274, 275.
3) Speer, lk. 458,
4) ibid., lk. 458.
5) ibid., lk. 459.

Läänemaale. Harjumaal olnud mõjud kõige väiksemad.[1] Hiiumaal Emmastes olevat üks õpetaja avaldanud „ebasündsaid" ajaleheartikleid[2]. Need oleksid üksikud näited kodanlik-rahvusliku liikumise otsestest mõjudest õpetajatesse ja õppetöösse.

Arkamisaegsest üritustest innustas 1869.a. laulupidu organiseerima koolides laialaulatuslikumalt lauluõpetust. Ilmliku laulu propageerimisel omas kahtlemata suurt tähtsust C.R.Jakobsoni noodiraamat "Wanemuise kandle hääled" (1869.a.), kus esmakordselt ilmusid eesti rahvaviisid. Suur tähtsus eesti kooli arengus oli C.R.Jakobsoni kirjutatud õpikutel. 1866.a. ilmus "Uus aabitsa raamat", kus võetakse tarvitusele häälduismeetodid ja on seega uus lugemisõpetamise viis. 1867.a. ilmus trükist Jakobsoni "Koolilugemise raamatu" I jagu, mis leidis rohkesti tarvitajaid. Sisu oli mitmekesine, leidus palasid kirjanduse, loodusloo, ajaloo ja geograafia alalt. 1868.a. ilmus trükist "Wäikene geograafia", kus oli peetud silmas kodukohast lähtumist.

K o k k u v õ t t e s võiks öelda, et kapitalismi arengust tingitud kujunev kodanlus oma rünnakutega mõisnike ja pastorite vastu, samuti Vene riigivõimu ja avaliku arvamuse rünnakud valti erikorra vastu, viisid valti parunid paratamatult mõningatele järeleandmistele ka rahva hariduse alal.

---

1) Speer, lk. 459, 460.
2) ibid., lk. 463.

IV

EESTI VALLA- JA KIHELKONNAKOOL AASTATEL 1874-1885.

1) Valla- ja kihelkonnakool Lõuna-Eestis.

1870-ndates aastates andis nii Eestimaa kubermangu ülemkoolikomisjon kui Liivimaa kubermangu ülemmaakoolivalitsus välja uued seadused talurahva koolidele. Need seadused anti riigivalitsuse survel võitluse olukorras balti-sakslaste ja Vene valitsuse mõningate ringkondade, samuti balti-sakslaste ja radikaalse eesti kodanluse vahel.

1874.a. Liivimaa luteriusu maakoolide seadus midagi põhilist uut ei toonud, võttis aga kokku kõik seniilmunud seadused ja korraldused koolialal Liivimaal.

Kooli eesmärgiks oli mainitud seaduse järgi ettevalmistada lapsi leeriks ja astumiseks koguduse ellu (§ 1).

Ette oli nähtud koduõpetus, valla ja kihelkonnakool (§ 2). Koduõpetuselt nõuti lugemise, katekismuse ja üks-kord-ühe õpetamist (§ 3). Koduõpetuse soodustamiseks olid ettenähtud pühapäevakoolid ja rändajad õpetajad (§ 8). Igas kogukonnas pidi iga 500 meeshinge kohta 1 vallakool asutatama (§ 9). Iga kihelkond, kus 2000 meeshinge, pidi ühe kihelkonnakooli asutama (§ 10). Kui vallakoole oli enam kui seaduses ette nähtud, siis ei tohtinud neid kreismaakoolivalitsuse otsuseta sulgeda (§ 11). Kooliruumide suhtes oli esitatud rida nõudeid, mõned neist olid tolle aja kohta kaunis utoopilised, nagu kooli- ja magamistoad olgu kõrged ja ruumikad ja magamistoad poistele ja tüdrukutele eraldi (§ 12,13). Kui vallal polnud võimalik koolimaja ehitada, ja kool jäi valla-

majja, siis pidi kooli jaoks eraldi uks olema (§ 14).

1874.a. seadus nõudis õpetajalt koolis päevaraamatu pidamist, "kuhu tema laste nimed, moistust ja äraviidetud koolipäävad üles paneb" (§ 17). Mittevabandatavad puudutud päevad pidi õpilane tagant järele tegema ja kui puudutud päevad andsid poole aastast, siis pidi veel ühe aasta koolis käima (§ 18). Mittevabandatavate puudutud päevade eest tuli trahvi maksta (§ 18). Õppekavaasse oli juurde võetud võrreldes 1851.a. instruktsiooniga geograafia, nii et nüüd nõuti vallakoolis: 1) arusaamisega lugemist, 2) ilu- ja õigekirja, 3) peast ja tahvlil nelja tehte piires arvutamist täis- ja murdarvudega, 4) katekismuse viie peatüki tundmist, 5) geograafia algeid, 7) koraalide ja teiste laulude noodist laulmist. Vabatahtlikuks jäi vene ja saksa keele õpetamine. Muid õppeaineid väljaspool õppeplaani võis õpetada ainult kohaliku koolivalitsuse loal (§ 20). Vallakooli lõpetanud pidid kordamisõpingutel käima kuni leeriajani (§ 21).

Kihelkonnakool pidi kestma uue seaduse alusel vähemalt 7 kuud aastas: oktoobrist mai kuuni. Kursus pidi olema vähemalt kolme aastane (§ 24). Kihelkonnakoolis õpiti: 1) laulmist, 2) emakeelt, 3) ilu- ja õigekirja, 4) rehkendamist kolme liikmega, 6) Vana- ja Uut Testamenti, 7) lühidalt üldist ajalugu ja reformatsiooni ajalugu, 8) viie maailmajao geograafiat, 9) loodusteaduse elemente, 10) joonistamist, 11) stiiliharjutust, 12) saksa ja vene keelt, ~~12) laulmist (§ 25).~~ Õpetaja suhtes oli öeldud, et kui pärast õpetajakutse saamist kolme aasta jooksul poldud õpetajana tegeletud, siis võidi õpetajaks saada alles pärast vastava kutse õiendamist

(§ 29). Vallakooli õpetaja ametikoha täitmise õigus oli xellel, kes kooli ülal pidas: mõisal, vallal või mõlemal (§ 30). Kuid koolmeistri kandidaat pidi enne valimist ühe koolivalitsuse liikme kuuldes koolimajas proovikõne pidama (§ 31). Kihelkonnakoolivalitsus kas kinnitas või ei kinnitanud valitavat õpetajat, kaebused selle üle tulid esitada kreismaakoolivalitsusele (§ 32). Kihelkonnakooliõpetaja valiti koolikonvendi poolt õpetaja atestaadiga varustatud isikute hulgast. Kui koolivalitsus sellega rahul polnud, siis otsustas kreismaakoolivalitsus (§ 35). Vallandada võis kihelkonnakooliõpetajat ainult kreismaakoolivalitsus regressi õigusega ülemmaakoolikomisjonile (§ 36). Nii siis kooliõpetaja ametisseseadmisel nagu kogu koolitööski oli otsustav osa mõisnikkudel ja pastoritel. Nii vallakui kihelkonnakooliõpetajatel oli koolivalitsuse nõusolekul või korraldusel luba pidada abilisi ja nimelt järgmistel tingimustel: kui õpetaja ise abile palga maksis, siis valis ta ise ~~omale~~ endale abi, kelle koolivalitsus kinnitas, muidu valis abi kihelkonna koolivalitsus (§ 37).

Vallakooliõpetaja palk oli järgmiselt normeeritud: kui kogukonnas oli kuni 200 meeshinge, siis pidi õpetaja saama maakoha, mille sissetulek oli 7 taalrit või selle puudumisel vähemalt 100 rbl.aastas. Soovitavaks peeti maad. Kui revisjonihingi oli rohkem kui 200, siis oli ette nähtud maakoht, mille sissetulek 10 taalrit või rahas 150 rbl. (§ 41). Seaduses oli ka kõrvalametitest juttu, nimelt võis kooliõpetaja koolivalitsuse loal niisuguseid kõrval-

ameteid pidada, mis teda õppetööst kärvale ei viinud (§ 43). Milliseid kõrvalameteid peeti ja kui palju nad õppetööd segasid, kuuleme allpool.

Kihelkonnakooliõpetajale pidi palga maksma luteriusu kogudus (§ 44). Koolile õppevahendite ostmiseks võis asutada kassa, kuhu koguti vabatahtlikke annetusi. Kassa pidi olema kihelkonnakoolivalitsuse käes (§ 46, 47). Kihelkonnakoolivalitsuse koosseis on juba ühenduses 1851.a. instruktsiooniga ära toodud. Kirikuvöörmündrite ja koolivanemate ülesanne oli: kord nädalas teostada kontrolli kooliskäimise üle; puudumiste raha sisse nõuda; kokkupõrgete puhul trahvinõudmisel pöörduda vallavanema poole; valvata, et õpetaja õigel ajal palga ja lisandid kätte saab; valvata, et koolivalitsuse korraldused kõik täpselt täidetakse (§ 52). Kihelkonna koolivalitsuse kompetents on eespool, 1851.a. instruktsiooniga ühenduses ära toodud. Koolivalitsusorganites, kus oli talurahvaesindajaid, oli asjaajamine nii seatud, et talurahva esindusel oli ikka ainult formaalne ja tähtsusetum osa. Kihelkonnakoolikonvent koosnes kihelkonna rüütlimõisade esindajatest, kihelkonna pastorist, iga kihelkonda kuuluva valla ev.-luteriusu liikmeskonna poolt 3.aastaks valitud delegaadist ja kirikuvöörmündritest, kusjuures viimastel oli ainult nõuandev ~~osa~~ hääl - votum consultativum (§ 58).

Kreismaakoolivalitsuse kuulusid peale 1851.a. instruktsioonis § 16 all nimetatute veel kaks talurahva esindajat, kes valiti kihelkonna koolivanemate seast ja poolt (§ 62). Kreismaakoolivalitsuse töö toimus reeglipäraselt kahel koos-

olekul: ühel kuulati kihelkonna koolivalitsuste poolt saadetud aruanded nende edasisaatmiseks ülemmaakoolivalitsusele, teisel võeti vastu ülemmaakoolivalitsuse käsud edasiandmiseks alluvaile organeile. Aga ülemkiriku võörmünder võis kreismaakoolivalitsuse ka muul ajal kokku kutsuda (§ 63). Kreismaakoolivalitsuse kahe istungjärgu vaheajal ajas asju ülemkirikueestseisja - amet (§ 64). Kreismaakoolivalitsuse kompetents: kõikide kihelkonnakoolivalitsuste ja koolikonventide poolt tulnud maakoolidesse puutuvate küsimuste otsustamine nii palju kui need ei kuulu ülemmaakoolivalitsuse valdkonda, kogu talurahva kooli järelvalve alates koduõpetusest kuni kihelkonna koolini. Kooli trahvirahade normeerimine vastavalt 1860.a. seaduses ettenähtud määradele, õppeplaanide kinnitamine resp. kohandamine uute koolide jaoks, õppetöö katkestamise või ümberpaigutamise lubamine koolile, õpetajate karistamine ja eemaldamine kõlbmatuse, hooletuse või siivutu eluviisi pärast, kaebuste otsustamine kooli asjus teises instantsis (§ 65). Kreismaakoolivalitsusel oli õigus määrata rahatrahvi maksimaalselt 25.rubla suuruses ja kui vaja ka kohaliku kohtuabi kasutada, näiteks trahvirahade mittelaekumise puhul (§ 66).

Ülemmaakoolivalitsuse liikmed on ka ühenduses 1851.a. instruktsiooniga ära toodud: Õpetajate ettevalmistus pidi nüüd toimuma seminaris, mitte enam köstrikoolis (§ 70).

Ka koolide "katsumist" teostasid ainult rüütelkonna ja konsistooriumi poolt valitud revidendid. Seda "katsumist" tuli korraldada 3-6 a. jooksul. Vastavad koolivalitsused pidid, kui kohalikku visitatsiooni ette ei võetud, koondama õpilased revisjoniks sobivasse ruumi (§ 74).

Revisjoni võis peale selle igal ajal teostada ülemmaakoolivalitsuse koolinõunik (§ 78).

1874.aastal anti ülemmaakoolivalitsuse poolt ka "Liivimaa luteriusu maakoolide õpetuse plaanid." Need olid esimesteks ametlikeks juhenditeks eesti talurahva kooli õppetööle, muidugi põhiliselt lähtutud valitseva klassi huvidest. Üldiselt võiks öelda, et mainitud plaanides oli palju sõnu tehtud. Siiski tegelik olukord oli sundinud mõisnikke ka õpetuslikule ja metoodilisele küljele rohkem tähelepanu juhtima. Põhimõttena rõhutati: "Kõik õpetus olgu tuuma ja viisi poolest selge ja tõsi. Seepärast ärgu antku koolmeister ialgi üht tundi ettevalmistamata, ta rääkigu lühidalt ja tuumakalt õpetuse juures ja pangu isennast alati õieti tähele." (§ 1, p.1). "Kõik õpetus olgu näitlik ja laste jõudu mööda." (§1, p.2). Hoiatati mõttetu pähetuupimise eest ja rõhutati kordamise vajadust. "Kõik õpetus peab laste vaimu kasvatama, ja nenda olema, et kõik nende vaimu jõud loomulikult ja kõikipidi äratud saab" (§ 1, p.3). Teisalt ei tohtinud esitus olla liiga kerge. "Jumalasõnaga" pidi olema kogu päev läbi imbunud. Palved olid ette nähtud hommikul, lõunaajal ja õhtul (§ 2, p.1). Kindlaks olid määratud tunnid ja vaheajad (§ 2, p.2). Korrapidamise ja puhtuse eest kooliruumides pidi hoolitsema ülevaataja, kelle kooliõpetaja määras laste seast, kusjuures igaüks pidi vähemalt nädal aega hoolitsema tolmupühkimise jne. eest koolis (§ 2, p.3). Nõuti, et õpilased ise ja nende õppevahendid oleksid korras (§ 2, p.4). Etteütlemine oli tunniajal keelatud (§ 2, p.5). Vastus pidi

olema täislausega ja selge (§ 2, p.6). Kooliruumide suhtes nõuti: seinad olgu sinised või helehallid; iga õpilane pidi saama 100, või kui on ventilatsioonivõimalusi, 90 kuupjalga õhku. Ruumid pidid olema valged ja soojad ja hea õhuga. Koolipingid ja -lauad pidid vastama õpilastele tervise nõudeile. Muust sisseseadest nõuti: tindipotte lastele, klassitahvlit, õpetajale kateedrit või lauda, kappi või riiulit raamatute, kriidi ja tahvlilapi jaoks ja kella (§ 3). Vallakoolile pidi eelnema koduõpetus, millelt nõuti selget lugemist, kahe või kolme katekismuse peatüki sõnade tundmist, mõnda kiriku laulu ja ühtkordüht (§ 5). Vallakool pidi algama sügisel hiljemalt 15.okt. ja pidi kestma aprilli teise pooleni ja siin pidi õpetatama: usuõpetust, emakeelt, rehkendamist, geograafiat, laulmist, võimlemist ja tüdrukutele "naisterahva näputööd". Soovikorral võidi õpetada vallakoolides ka saksa ja vene keelt (§§ 6, 7). Igas koolis pidi olema õppevahendist üks raamat igast liigist koolistarvitatavaist raamatuist, gloobus, Euroopa, Balti kubermangude ja Palestiina seinakaardid, üks mitmekeelega muusikariist, joonlaud, arvelaud, piibel ja lauluraamat (§ 8). Ka koolis nõutavaist õppevahendeist paistab silma, millele oli asetatud pearõhk: isegi Palestiina kaart pidi olema. Aga mis siin imestada - veel 1905.a. trükitud F.W.Putzgers'i ajaloo kooliatlasis on esimesena toodud Palestiina kaart, Jeruusalemma linna plaan ja apostel Pauluse reisid. Kristlus kõlbab kodanlusele rõhutute petmiseks ja vaoshoidmiseks. Nõuti veel tunniplaani ülesseadmist klassi ja õpe-

tajalt päevaraamatu pidamist, hinneteraamatut, kodulastenimekirja ja võimaluse korral koolikroonika pidamist (§ 9). Õpilaste raamatutagavara pidi sisaldama lugemikku, Uut Testamenti, lauluraamatut, piiblilugusid ja katekismust (§ 10), nagu näha küllaltki selge pilt sellest, mis oli peasjaks. Muudest õppevahenditest pidi õpilasel olema: tahvel, krihvel, joonlaud, ilukirja ja õigekirja raamat, vanematel lastel ka geograafia õpik (§ 10).

Vallakool oli kas ühe klassiga ja ühe õpetajaga või mitme klassiga ja mitme õpetajaga. Ühe klassiga vallakoolis pidi olema üks õpilastest õpetajale abiks (§ 11). Vallakooli lõpetanu pidi saama tunnistuse põhjal eksamita kihelkonnakooli (§ 13).

Üheklassiga vallakoolides olid õppeained jaotatud nädalas § 14. alusel järgmiselt:

	Alamas jaos	Keskmises jaos	Ülemas jaos
Usuõpetust	5 tundi	5 tundi	5 tundi
emakeelt	12 "	10 "	8 "
rehkendamist	6 "	6 "	6 "
laulmist	3 "	3 "	3 "
võimlemist poistele) (käsitööd tüdrukutele)	3 "	3 "	3 "
geograafiat	-	2 "	2 "
saksa keelt	-	-	2 "
vene keelt	-	-	2 "
	29 tundi	29 tundi	31 tundi

Peale selle loeti emakeele tundides ka piiblisalme -

neid oli rohkesti isegi C.R.Jakobsoni õpikuis. Iga õppeaine leidis eraldi eesmärgistamist, millele järgnesid mõnikord pikemad metoodilised nõuanded.- Näiteks emakeele õpetamise eesmärk oli arusaamise loomine teise inimese suuliselt või kirjalikult esitatud mõtteist ja oskus nii enese kui teise mõtteid väljendada nii suuliselt kui ka kirjalikult. Metoodiliselt jaotati emakeele õpetamine lugemise, kirjutamise ja rääkimise õpetamiseks. Rääkimist tuli õpetada alamas klassis nii, et laps pidi iga kirjutatud ja loetud sõna selgelt hääldama ja täis- ja lühikese lausega vastama. Vanemates klassides pidid lapsed veatult ja hästi väljenduma. Õige rääkimise praktiseerimiseks soovitati lugemispalad pähe õppida ja laulud või lood kord nädalas üles öelda (§ 16, p.2-a). Lugemise harjutamine pidi algama, kuna lapsed kodus halvasti olid veerimist õppinud, sõnade jaotamisega silpidesse ja häälikutesse ja neist jälle moodustatama sõnad (s.t. veerima). Teises klassis nõuti veatut lugemist, kolmandas raskemate tekstide õiget, rõhuga lugemist ja loetu ümberjutustamist (§ 16, p.26).

Kirjutamise harjutamisel pidi esiteks silmas peetama, et lapsed õieti istuksid ja kirjutusvahendit käes hoiaksid. Tahvlile soovitati jooned pikki ja põiki tõmmata ja siis lastele ette kirjutada. Silma ja kõrva soovitati igati rakendada sõnade hääldamisel ja õieti kirjutamisel. Ilukirja hakati keskmises klassis harrastama ja nimelt nii, et õpetaja kirjutas lühemaid lauseid ilukirjaliselt tahvlile, õpilased kirjutasid nende järele. Õigekirjuta-

mise õppimine algas raamatust ärakirjutamisega. Hiljem kirjutati päheõpitud pala raamatut kasutamata vihku. Edukuse kontrollimiseks oli igas kuus ette nähtud 5 tundi etteütluste kirjutamiseks. Ülemas klassis oli kavas peale eelpoolmainitu ka vähemate tekstide peast koostamine ja aadresside kirjutamine. Enne kui õpilased kirjutamise juurde asusid, tuli võtta kirjutatav ainес klassis läbi (§ 16, p.2-c).

Õppetöö aluseks oli lugemaõpetamisel lugemisraamat. Õpetaja pidi jutustama enne loo ära, siis alles lugesid lapsed, algul üskikult, siis kooris ja lõppeks jutustasid. Nii läbivõetud pala ja lauldud laule võidi lasta pähe õppida ja siis peast või etteütlemise järgi kirjutada. Kõik kirjalikud tööd pidi parandatama. Seda tegi kas õpetaja või otsisid õpilased ise oma või üksteise vead üles. Ülemas jaos tuli õpetada juba emakeele grammatikat, nagu selgitada nimi,- tegu- ja omadussõnu, lühidalt õpetada muuteid ja tarvitusele võtta kirjavahemärgid (§ 16, p.3).

Rehkendamise õpetamise eesmärk oli kätte õpetada arvude maailmas orienteerumist, et õpilased oskaksid igapäevases elus arvudega vajalikke tehteid sooritada (§ 17, p.1). Seda abstraktset ainet tuli õpetamisel konkretiseerida ja näitlikustada arvelaua abil, siis tehingud üle kanda arvudele tahvlil. Lapsi tuli tutvustada vajalike mõõt- ja kaaluühikutega. Keskmises klassis tuli harjutada arvutamist suuremate arvudega ja tutvuda lihtmurdudega. Hoiatati õpetamisel kasutada liiga suuri arve, ja lahendatavad ülesanded pidid olema elulähedased. Üle-

mas jaos pidi läbi võetama kolmekohalised arvud ja kergemad tehted lihtmurdudega - 1/2 - 1/10, (§ 17, p.2). "Õpetamise viisi" all rõhutati, et seda peab nii tegema, et lastel kõik selge on. Pähetuupimist tauniti. Alamas klassis pidi ükskordüks selgeks saama ja kahes kõrgemas klassis pidi õppetöö toimuma raamatu abil. Kogu õppetöö aluseks pidi olema arusaamine (§ 17, p.3).

Geograafia õpetuse eesmärk oli "üleüldne täädmine maakerast, inimeste lugude ja tegude elupaigast ja nimelt tutvakstegemine isamaaga ja tema vastu armastuse äratamine" (§ 18, p.1). Geograafiat õpetati alates teisest klassist ja see pidi algama "isamaa" tundmaõppimisega. Kõigepealt pidi õpetaja võimaluse korral joonistama tahvlile koduümbruse kaardi ja alles pärast kõige lähema ümbruse käsitlust võis edasi minna kihelkonna, kreisi ja kubermangu kirjeldamisele. "Siis tulgu ülemas klassis lühidalt maakera nägu ja liikumine, pääva ja aasta aegade muutmine, tsoonid, viis maailma maad ja viis okeani, laiemalt Eiroopa ja nimelt Venemaa" (§ 18, p.2). See oli metoodiliselt õige - lähemalt kaugemale. Õpetajalt nõudis selle plaani täitmine juba tundide ettevalmistamist. See aga ei saanud tõenäoliselt paljudel arvesse tulla, sest majandusliku kitsikuse tõttu peetud kõrvalteenistus võttis õpetajalt rohkesti aega ja teiseks puudusid tal ka abinõud enesetäiendamiseks. Geograafia õpetamist pidi teostatama ainult maakaardi ja gloobuse abil, sest nagu rõhutati, paljas nimede mainimine ei ole sobiv (§ 18, p.3). Maateadusega ühendus es soovitati õpetajat

jutustada lugusid "... kõige kuulsama inimeste ..." elust ja tegevusest, kuid see polnud üldine nõudmine, "vaid esiti saagu histooria ja loomuse õpetusest aga niipalju antud, kui seda lugemise raamatu juure võib lisada." - (§ 18, p.3 Lisa). Niisiis illustreeriva materjalina.

Laulmise õpetamise eesmärk oli aidata inimese südame- ja meeleharimist, et "saagu lastele võimalikuks tehtud, rõõmus ja kurvastuses oma südame lugu parajal viisil heal ega ülestunnistada, kui ka kiriklikust koguduse laulmisest osa võtta." (§ 19, p.1). Alamas jaos pidi katsutama õpilastele selgitada helikõrguste vahesid ja lasti antud helide järgi õpilasi laulda. Kavas olid kergemad ilmlikud laulud ja koraalid. Kahes vanemas klassis pidi õpetatama heliredelit ja dünaamilist laulmist (§ 19, p.2). Vallakoolis olid ettenähtud mitte enam kui kahehäälelised laulud (§ 19, p.3).

"Seihkendamine" oli rohkem fakultatiivne aine (§ 20). Võimlemine oli ette nähtud ainult poistele ja oli mõeldud peale liikumise tarviduse rahuldamise ka liikuvuse sisendamiseks ja väeteenistusse ettevalmistamiseks (§ 21). Tüdrukutele soovitati võimlemist ja vene keelt asendada käsitööga (§ 21, Lisa). Saksa ja vene keel olid fakultatiivsed (§ 22).

Kahe või enam klassiga vallakoolides pidi toimuma õppetöö samade plaanide järgi. klassidesse tuli jaotada õpilased õppetöö korraldamiseks mitte poiste ja tüdrukute lahutamiseks (§§ 23, 24).

Oli räägitud ka kõrgematest vallakoolidest. See oleks tulnud arvesse juhul, kui kihelkonnakooli lähedal poleks olnud ja kui siiski oleks leidunud neid, kes oleks tahtnud veel õppida, kas siis mõttega minna edasi kihelkonnakooli või muidu, ilma selle mõtteta. Kummagi jaoks olid ette nähtud erilaadi koolid (§ 25.).

Nende jaoks, kes pärast vallakooli lõpetamist edasi kihelkonnakooli ei läinud, pidid olema korraldatud "... iseäralikud päävad ehk nädalad õpetuse meele tuletamiseks..." (§ 26). Minimaalselt tuli neid päevi korraldada terve talve jooksul 12. Kui ruumid teisiti ei lubanud, lasti nn. pärisõpilased nendeks päevadeks koju. Suvel pidid tulema nii pärisõpilased kui ka kordajad --õpilased kord kuus kokku, et meelde tuletada õpitut (§ 27).

Kihelkonnakooli võeti vastu vallakooli lõpetanuid või neid, kellel olid nõutavad teadmised (§ 29). Kihelkonnakool võis olla ühe või kahe klassiga. Mõlemal juhul pidi õpetus toimuma kahes jaos ja nimelt nii, et alamas klassis toimus õpetamine ema-keeles, ülemates klassides peale usuõpetuse saksa keeles (§ 30). Oli ju ainult usuõpetuses tähtis ainest mitte vääriti arusaamine. Kihelkonna koolist pidi saama kindlam ideoloogilise relva sepikoda balti-sakslastele. Sellepärast osutasid ka balti-sakslased kihelkonnakoolile kohati suuremat tähelepanu.

Kihelkonnakooli kursus oli sel puhul kui terve aasta koolis käidi kaheaastane. Üleminek ühest klassist teise pidi toimuma ainult oskuste, mitte kooliskäidud aja alusel. Kihelkonnakool pidi muutuma talvekoolist aastakooliks. Sellele

koolile võis veel kolmanda aasta juurde saada, kui kreismaakoolivalitsus õppeplaani kinnitas (§ 31.). Rahuloldavate tulemustega koolist lahkudes sai tunnistuse (§ 32). Kihelkonnakoolis pidi toimuma õppetöö võrreldes vallakooliga süvenenumalt ja pidi ettevalmistama õpilasi kõrgemate koolide jaoks (§ 35, p.1). Õppevahenditena tuli juurde 2 "plaanigloobust", "loomuse" õpetuse tarvis vastavad pildid ja maateaduse jaoks üks atlas, ära jäi arvelaud (§ 33).

Õppeained olid kahe klassiga kihelkonnakoolis nädalale järgmiselt jaotatud (§ 34):

	II kl.	I kl.
Usuõpetus	4 t.	4 t.
emakeel	5 "	2 "
saksa keel	5 "	6 "
vene keel	3 "	3 "
rehkendamine	5 "	4 "
geograafia	2 "	2 "
ajalugu	2 "	2 "
looduslugu	-	3 "
joonistamine	1 "	2 "
laulmine	2 "	2 "
võimlemine	2 "	2 "
aiatöö	2"	2 "
	33 t.	34 t.

Võrreldes seda tundide jaotust vallakooli tundide jaotusega näeme, et emakeele tunde on kärbitud, ruumi on antud vene eriti aga saksa keelele. Vjimane süstemaatiline õpetamine kihelkonnakoolis pidi moodustama sissejuhatava osa kogu rahva saksastamisprotsessis. Tütarlastele ja poistele soovitati eraldi kihelkonnakooli. Segakooli puhul võis vene keele, võimlemise ja "kõrgema rehkendamise" asemel tütarlastele kavasse tuua käsitöö (§ 34).

Õppeainete eesmärgistamisel oli lähtutud kihelkonna-

koolides samadest põhimõtetest, kui vallakoolideski. Uue obligatoorse aine, saksa keele õpetuse eesmärgiks oli õpilased selle võõrkeele oskuses nii kaugele viia, et nad saaksid astuda kõrgematesse koolidesse või oleksid kodus võimelised ise oma teadmisi sel alal täiendama. Huvitav on just see, et mõisnikud lootsid, et talurahvas hakkab kodus saksa keelt praktiseerima. Et oli haritud eestlasi, kes häbenesid end eestlasteks nimetada, näitab seda, et saksastamispüüdeil oli tagajärgi.

Vene keele õpetuse eesmärk oli valmistada õpilasi kõrgemasse kooli - kas kreiskooli või seminari (§ 38, p.1). Õpetamine algas lugemise harjutamisega ja siirdus sealt tõlkimisele ja lühikeste palade päheõppimisele ja grammatikaga tutvumisele (§ 38, p.2).

Arvutamises tuli kihelkonnakooli viimases klassis juurde intresside arvutamine, planimeetria ruumi-, pinna- ja kehadeõpetusena (§ 39, p.2). Geograafias õpetati veel: "peailmumised luhvti sees, silma- ehk taeva-piir, päev, kuu, tähed, päeva- ja aastaaead, peaasjad kuivast maast ja okeanid" (§ 40, p.2). Õppemeetodina rõhutati näitlikkust, "iialgi ei pea ta lahjal viisil palju nimesid,ja arvusi päha õpetama." (§ 40, p.3). "Sündinud asjade" õpetuse eesmärk oli "inimeste elust ja selle muutmisest jumaliku juhataja kät ära tunda...", ühtlasi pidi see inimest vaimselt tugevdama (§ 41, p.1). Selistati järgmisi ajajärke ja isikuid: Kreeka ja Rooma vanemat aega, Pärsia ja Kartaago sõdu, Rooma keisrite aega, Karl Suurt, Friedrich I, Kolumbust, 30-he aastast sõda, Peeter Suurt, Friedrich Suurt jne. (§ 41, p.2). Õpetajailt nõuti asjade õiglast hindamist (§ 41, p.3). See sai

tähendada muidugi ainult asjade hindamist mõisnikkude ja vaimulikkude kasuks.

Loodusloo õpetuse eesmärk oli peale looduse tundmise ka tähelepanu ja arusaamise äratamine, uskliku "südame elavakstegemine" (§ 42, p.1). Siin pidi õpetatama siinset tavalisemat floorat ja faunat ja ka midagi inimesest. Kavas oli veel nimetatud füüsika, magnetism, õpetus aine olekust, elekter, soojus, valgus, kaja. Õpetamine pidi toimuma katseliselt (§ 42, p.2).

Joonistamine pidi sisendama kasvandikkudesse tähelepanuvõimet, ilutunnet, puhtuse- ja korra tunnet (§ 43, p.1). Käsitlusel olnud seadus ja õppeplaan anti välja rüütelkonna poolt olukorra sunnil, nii siis teatud järelandmisena. Kuid kooliseadused ja plaan olid rüütelkonna enda poolt välja töötatud ja nende elluviimine pidi aitama säilitada valitsevale klassile senised positsioonid.

Edasi võib öelda, et see kaunis põhjalik õppeplaan ja üksikasjalik kooliseadus pidid olema vastulöögiks kohaliku maakodanluse ja vene ajakirjanduse rünnakutele, pidi annuleerima süüdistused, mis olid adresseeritud baltisakslastele talurahvakooli alal.

Vaatleme nüüd milliseks kujunesid tegelikud talurahva kooliolud 80-ndaiks aastaiks. Kõigepealt koolide ja õpilaste arv.

1874.a. oli Lõuna-Eestis 541 valla- ja 45 kihelkonnakooli[1]

1876/77.a." " " 553 " " 47 " [2]

1878/79.a." " " 557 " " 49 " [3]

1881/82.a." " " 560 " " 52 " [4]

Kooliealisi (s.t. lapsed kaheksandast eluaastast kuni leerieani) oli 1876/77.õppeaastal Lõuna-Eestis 60.393.[5] Nendest õppis kodus (s.t. 8-10 aastased) 20.191 last.[6] Samal aastal õppis vallakoolis 21.069 last (poisse ja tüdrukuid umbes pooleks),[7] kihelkonnakoolis 1348 õpilast (1163 poissi, 185 tütarlast).[8]

Koolide arvu kohta 1881/82.a. on eriallikates eriandmeid.[9] Erinevused on väikesed ja nende jälile on raske saada. Võibolla on ühes allikmaterjalis arvestatud ka ajutiselt suletud koole, teises mitte.

Lõuna-Eesti vallakoolides õppis 1881/82.a. 20.442 last (10.197 poissi ja 10.245 tüdrukut).[10]

Kihelkonnakoolides oli samal aastal 1618 õpilast (1343 poissi, 275 tüdrukut).[11]

---

1) Hollmann, lk.25.
2) Bericht 1876/77, lk.20.
3) Bericht 1878/79, lk.16.
4) Bericht 1881/82, lk.10.
5) Bericht 1876/77, lk.20
6) ibid.,
7) ibid.
8) ibid. lk.21.
9) Vt.võrdlevalt Materialien, tabel 1 ja 2,mille järgi oli vallakoole 563 ja kihelkonnakoole 56.
10) Bericht 1881/82, lk.11.
11) ibid.

Neid noori, kes olid vallakooli lõpetanud ja käisid vahetevahel vallakooli kursust kordamas ja meelde tuletamas, oli 1881/82.a. Lõuna-Eestis 18.000 (8061 poissi, 9939 tüdrukut).[1] Koduõpetust sai samal ajal 17.046 last (8-10 a. lapsed).[2]

Kui vaadelda õpilaste ja koolide arvu, siis langes 1881/82.a. Tartumaal ühele vallakoolile 34,6 õpilast, kihelkonnakoolile 32,9 õpilast, Võrumaal ühele vallakoolile 40,6 õpilast, kihelkonnakoolile 25,2 õpilast, Pärnumaal 36,8 õpilast ühele vallakoolile, 19,3 õpilast ühele kihelkonnakoolile, Viljandimaal 39,6 õpilast ühele vallakoolile, 45,5 õpilast ühele kihelkonnakoolile.[3]

Järgnevalt mõningaid andmeid kooliruumide kohta. Tartumaal oli 1881/82.a. kokku 229 vallakooli. Nendest oli 224 oma majades, millest oli enne 1849.a. ehitatud 18, pärast 1880.aastat - 16 maja. Andmed puuduvad 19 maja ehitamise aja kohta.[4] Võrumaal oli 1881/82.a. kokku 131 vallakooli. Nendest oli oma majades 121, millest oli enne 1849.a. ehitatud 5, pärast 1880.a. 11 ja andmed kooli ehitamise aja kohta puuduvad viiel koolil.[5] Pärnumaal s.a. kokku 71 vallakooli, nendest 63 oma majades. Enne 1849.a. oli ehitatud 4, pärast 1880.a. 5 maja. Andmed puuduvad 3-me kohta.[6] 1886.a. oli Pärnumaal 89 vallakooli, 9 kihelkonnakooli. Puu-

---

1) Bericht 1881/82.a. lk.11.
2) ibid., lk.10.
3) Materialien, tabel 10.
4) " " 1.
5) " " 1.
6) " " 1.

Tartu Ülikooli Raamatukogu
ARHIIVKOGU

dus veel kahes kihelkonnas, Jaagupis ja Häädemeestel, kihelkonnakool. Kolmel kihelkonnakoolil oli oma maja, ülejäänud asusid köstrimajades. Vallakoolidest asusid veel mitmed kõlbmatutes ruumides.[1]

Viljandimaal oli 1881/82.a. 132 vallakooli. Nendest oli oma majades 122. Enne 1849.a. oli ehitatud 4 koolimaja, pärast 1880.a. 18. Andmed puuduvad 3-me kooli ehitamise aja kohta.[2] Kõikides maakondades ehitati kõige enam koolimaju 1871.ja 1880.a. vahel. Nagu esitatud andmetest nähtub, oli suuremal osal koolidest oma ruumid. Ülejäänud koolid asusid üüri~~rendi~~majades, vallamajades ja mujal.

Kihelkonnakoolides on pilt ruumide suhtes järgmine: Tartumaal oli 1881/82.a. 18 kihelkonnakooli. Nendest asetses oma majades 9. 2 maja oli ehitatud 1861-70.a. vahel, 1871-80.a. ehitati 6 maja. Ühe kooli kohta puuduvad andmed. 8 kooli asetses köstrimajades.[3] Võrumaal oli samal aastal 12 kihelkonnakooli. Oma majades oli neist 6. 4 maja oli ehitatud 1871-80.a., 2 ehitati pärast 1880.a. 4 kooli asetses köstrimajades. Pärnumaal oli 7 kihelkonnakooli, nendest oli oma majades 3 kooli, millised ehitati kõik 1871-80.a. vahel. 4 kihelkonnakooli asetses köstrimajades. Pärnumaal mitmes kihelkonnas polnud kihelkonnakoole. Viljandimaal oli 14 kihelkonnakooli. Oma majades asetses neist 8. 1849-60.a. vahel oli ehitatud 1, 1861-70 - 2, 1871-1880 oli ehitatud 5 maja. 4 kooli asetses köstrimajades.[4] Suur

---

1) Raedlein, lk.45.
2) Materialien, tabel 1.
3) ibid., " 2.
4) ibid.

osa kihelkonnakoole asus köstrimajades, kus enne kihelkonnakoole töötasidki nn. köstrikoolid.

1879-1882.a-te jooksul elas Liivimaal peale Tartumaa suurem osa vallakooliõpilastest internaatides. Tartumaal käis enamik õpilasi kodunt kooli.[1] See näitab vist seda, et koolidel polnud internaate. Samal ajal kihelkonnakooliõpilased elasid kõigis neljas maakonnas kaugelt suures enamuses internaatides,[2] kuna kihelkonnakooli koondusid õpilased tervest kihelkonnast, seega suuremate kauguste tagant. Kooliruumid olid, nagu näitavad ajalooline traditsioon, säilinud koolihooned ja aruanded, kitsad ja madalad. Mõisnik, kes pidi andma materjali kooli ehitamiseks, oli huvitatud võimalikult vähestest kulutustest. Villem Normann oma raamatus "Õpetus koolipidamisest ning laste kasvatamisest..." ütleb, et "mees, kes kuus ehk seitse tundi päevas peab valjuste räkima ja pääv otsa veikes maddalas ja ummukses kambris hulga laste seas, pea villus ja pea pallavas ollema ja lämmust auro sisse hingama ... vaba, eks se tarvita siis ka üht terve kehhaga meest."[3] Kooliruumide suhtes oli Lõuna-Eesti võrreldes Põhja-Eestiga paremas olukorras selles mõttes, et suitsutaresid esines harvem koolimajadena. Koolirevisjonide aruannete järgi 1876.a. oli Puhjas kolmest revideeritud koolimajast üks - Rahukool - vähegi rahuldavas olukorras, ehkki seal ka oli puudusi, nagu väikesed aknad ja madalad ruumid. Kuid teised kaks - Kobila ja

---

1) Materialien, tabel 7.
2) ibid., " 8.
3) V.Normann, lk.11, 12.

Järveküla koolid olid väga väiksed, madalad ja pimedad.[1] Kogu Võrumaal oli samal aastal 25 koolimaja liiga väikesed, 37 maja otse halvas olukorras.[2] Rannus revideeritud vallakoolidest oli üks samuti ruumide poolest liiga väike ja pime, teine madal. Kihelkonnakooli ruumid olid ka mittesobivad, kuna klassiruum oli ka magamistoaks.[3]

Silmatorkavalt halvad kooliruumid olid Pärnu-Jaagupis. Siin esinesid koolid ka suitsutaredes. Suitsu väljaajamiseks klassitoast katkestati õppetöö ja aeti suits akendest ja ukstest välja.[4] Suuremaks puuduseks Tartumaal kooliruumide suhtes oli 1881/82.a. magamisruumide puudumine.[5] Tori kihelkonna Tammiste valla Rõõvliaugu koolimaja olnud järgmine:[6]

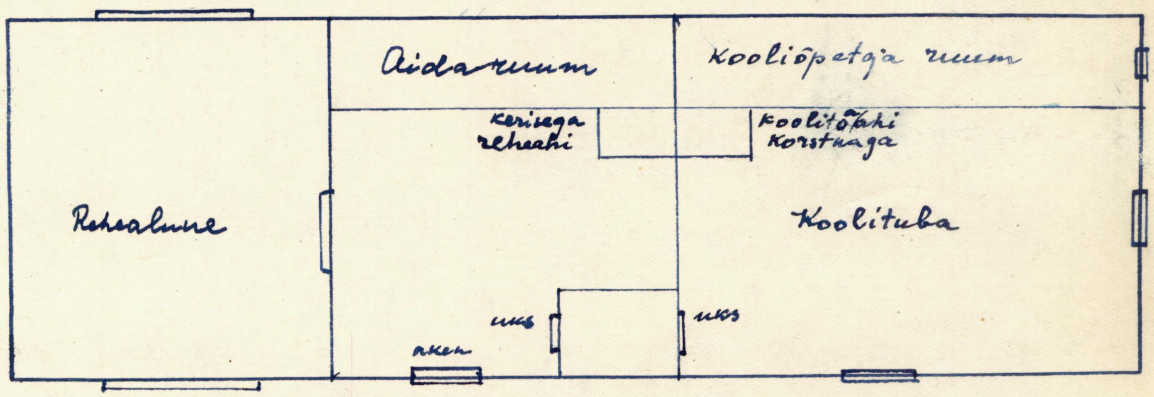

Nagu tavaliselt ajaloolise traditsioonikogudes leiduvatel plaanidel ei olnud ka siin mõõteid antud. Käesoleva joonistuse algautori, Juhan Oidermann'i jutustuse järgi, kes oli seal õpetajaks aastail 1868-1875, olnud kogu maja põrandad muldsed, laed olid ümmargustest palkidest, seinad tahumata.

---

1) Jahresbericht 1875/76, Schulrevisionen, lk.13.
2) Jahresbericht 1875/76, Schulberichte, lk.19.
3) Jahresbericht 1875/76, Schulrevisionen, lk.13.
4) ibid, lk. 14.
5) Bericht 1881/82, Schulberichte, lk.8.
6) Plaan võetud EKS stip.ar.nr.8.Tori kihelkond,1925.a. A. Piirak, lk.139. TaRK.

Aknad olnud ühekordsed, mistõttu olnud talvel külm. Kooliõpetaja pidi ise kütte eest muretsema. Lapsed olid öösäti koolimajas, magati kottidel. Mööbliks olnud klassitoas viis kiikuvat lauda, mille ümber olid pikad pingid. Valgustuseks olnud küünlad, millised pidi õpetaja andma. Õpilased aetud hommikul kell 5 üles õppima. Kell 8 hommikul algasid tunni.[1]

Käru vallas Pärnumaal oli vald omale ilusa koolimaja ehitanud. Mõis võttis aga maja vallakäest ära ja andis asemele soo ääres ühe vana maja, mis koosnes rehetoast ja selle otsa ehitatud madalast kambrist, mis oli, nagu kaevati "laste tapja" koolina, sest oli väga niiske.[2] See on ainult üheks näiteks mõisnikkude omavolitsemisest ja talurahva hariduse eest "hoolitsemisest".

Räpina kihelkonnas Kahkva vallas asunud kool väikeses tares, õpetaja elanud köögis. Nii oli see kestnud kuni 1897. aastani.[3]

Viljandimaal olid koolid ruumide suntes paremad aruannete järgi.[4]

Nagu talurahva enda väljendused näitavad on mõisnikud ja pastorid suhtunud kõikjal vaenulikult talurahva hariduspüüetesse. Koolitatud inimestest tulevat ainult hobusevargad.[5] Nii püüti "puru silma ajada" veel vähe-

---

1) EKS stip.ar.nr.8. Tori kihelkond, 1925.a. A.Piirak, lk.170, 171. TaRK
2) Sakala, nr.10, 1879.
3) EKS stip.ar.nr.8. Räpina ja Kahkva vallad, 1927, M.Ehrlich, lk.138. TaRK.
4) Jahresbericht 1875/76, Schulberichte, lk.15.
5) AAS Stip.ar.nr.46. Juuru kihelkond, 1930, M.Sõrgsepp, lk. 168. TaRK.

Ühe klassiga vallakooli tunniplaan (ilma laste abita).

	Esmaspäev	Teisipäev	Kolmapäev	Neljapäev	Reede	Laupäev
8-9		Piiblilood 1.2.3.	Katekismus 1.2.3.	Piiblilood 1.2.3.	Katekismus 1.2. Katekismuse sõnade ja laulusalmide päheõppimine	Piiblilood ja lugemine piiblist 1.2.3.
9-10		Lugemine 3. Kalligraafia 1.2.	Lugemine 2.3. "Kirjasäädmine" 1.	Lugemine 3. Ortograafia 1.2.	Lugemine 3. Kalligraafia 1.2.	Lugemine 2.3. Ortograafia 1.2.
10-11		Geograafia 1.2. Kirjutamine 3.	Saksa keel 1. Kirjutamine 2.3.	Lugemine 1.2. Kirjutamine 3.	Geograafia 1.2. Kirjutamine 3.	Rehkendamine 1.2.3.
11-12	Rehkendamine 1.2.3.	Rehkendamine 1.2.3.	Rehkendamine 1.2.3.	Rehkendamine 1.2.3.	Rehkendamine 1.2.3.	Saksa keel
14-15	Vene keeli lugemine 2.3. Kirjutamine 1.	Laulmine 1.2.3.	Laulmine 1.2.3.	Laulmine 1.2.3.	Lugemine 1.2. Kirjutamine 3.	
15-16	Lugemine 1. Kirjutamine 2.3.	Võimlemine 1.2.3.	Võimlemine 1.2.3.	Võimlemine 1.2.3.	Vene keel 1.	

Plaan võetud 1874.a. Liivimaa luteriusu maakoolide õpetuse plaanist.

teadlikule talurahvale. Varematel aegadel oli olnud lugemisoskus ja selle õpetamine teistele mäss ja rahva ässitamine, mille eest sattus tagakiusamise alla või isegi vangistati ja saadeti trahviks Venemaale sõjaväkke.[1]

Nüüd vaatleksime õppetöö korraldust.

Koos Liivimaa maakoolide õpetuse plaanidega olid välja töötatud ka tunniplaanid.[2] Ainult pilgu heitmisest sellele piisab, et näha, millele on asetatud pearõhk. Iga päev algas usuõpetusega. See näitab õppetöö sisulist klassiiseloomu. Rõhutud klassi tuli vaos hoida jumala nimega, hirmusisendamisega jumalasse ja viimase poolt "seatud" ülematevastu. Piiblisalme õpiti niikaua, kui nad pähe kulusid. Täiesti tuupimisele rajanes katekismuse ja laulusalmide õppimine. Lenin ütles, et "vana kool oli õppimiskool, ta sundis inimesi omandama suure hulga tarbetuid, ülearuseid, surnuid teadmisi, mis täitsid pea ja muutsid noore generatsiooni üldise šablooni alla painutatud tšinovnikuteks."[3]

Kirikulaulude õppimisel nõuti isegi, et salmid oleksid peas koos laulunumbritega raamatus.[4] Saksa keele õpetamine algas juba vallakooli esimeses klassis. Vene keele suhtes on teada, et Tartumaal toodi vene keele õpetamine 1871-80.a. 59-sse, pärast 1880.a. 29-sse vallakooli. Võrumaal 1871-80.a. 12-sse, pärast 1880.a. 43-e vallakooli. Pärnumaal 1871-80.a. 61-e, pärast 1880.a. (kuni 1882.a.)

---

1) EKS Stip.ar.nr.8. Kolga-Jaani kihelkond, 1926, J.Madisson, lk.112. TaRK.
2) Vaata lisalehte tunniplaaniga.
3) Ленин, Сочинение, T.XXX, lk.405.
4) AAS Stip.ar.nr.25. Rõuge kihelkond, 1927. E.Blumfeldt, lk. 15. TaRK.

mitte ühtegi vallakooli. Viljandimaal 1871-83.a. 75-e, pärast 1880.a. 18-sse vallakooli.[1] Mitmete koolide kohta puuduvad aga andmed vene keele õpetamise kohta. Kihelkonnakoolides oli olukord vene keele õpetamise suhtes järgmine: Tartumaal hakati õpetama vene keelt 1871-80.a. -10-es koolis, pärast 1880.a. ühes koolis; Võrumaal 1871-80.a. 5es koolis; Pärnumaal 1871-80.a. 4-es koolis, Viljandimaal 1871-80.a. 4es koolis.[2]

Käsitööd ei ole siin plaanis ette nähtud. Tegelikult seda siiski mõnel pool õpetati.

Õpetamise meetoditest on vähe andmeid. Koolirevisjonide nappidest andmetest sellel alal selgub, et näiteks rehkendamist on õpetatud nii peast kui tahvlil. Viljandimaal Põltsamaal ei olnud revidendid rahul enamiku õpetajatega, kuna nende õpetamismeetodid ei olevat vastanud uuematele nõuetele.[3] Lähemalt ei olnud midagi lisatud meetoditest. Vene ja saksa keele õppimine pidi vist sageli olema arusaamatute sõnade ja lausete pähetuupimine, sest sageli on teateid, et õpetaja ei olevat isegi osanud keelt.

Geograafia õpetamisel kasutati mõnedes koolides ka atlasi ja kaarte. Emakeele tundides lugemismaterjalina on sageli kasutatud piiblit ja katekismust. Paremad raamatud - Jakobsoni omad - ei jõudnud sageli kooli pastorite vastuseisu tõttu. Lauluõpetamisel oli mitmel pool abiks harmoonium või viiul. Lauluõpetamise all tuleb mõista koolis tolajal ikka koraalide, kirikulaulude õpetamist.

---

1) Materialien, tabel 11.
2) ibid., " 12.
3) Bericht 1881/82, Schulrevisionen, lk.6.

Koolides nõuti, nagu eespool nägime, päevaraamatute pidamist, kuhu kanti muuseas ka teadmiste hinded. Kas päevaraamatute pidamine üldine oli, ei ole teada. Peale kohaliku kooliõpetaja kontrollisid õpilaste teadmisi koolide revidendid visitatsioonidel. 70-ndate aastate teisel poolel revideeriti kihelkonnas kaks, kolm kooli kohapeal, teistest koolidest kutsuti õpilased kirikusse. Näiteks 1876.a. kevadel Tartu- ja Võrumaal korraldatud revisjoni andmetes on õppetööst järgmised teated: Puhjas revideeritud kolmes koolis (Järveküla, Kobbila ja Rahukool) jäädi rahule piiblilugude, laulmise ja lugemisega, kuna vähem rahuldas tahvlil arvutamine, katekismuse tundmine ja peast arvutamine.[1] Rannu kihelkonnas oli üldiseks "puuduseks" katekismuse vähene tundmine. Rannu kihelkonnakooliga, kus oli 24 poissi ja 2 tüdrukut, oldi rahul.[2] Viljandimaal olid revidendid paljude koolidega rahul. Eriti meeldis revidentidele Põltsamaa kihelkonnakool. See oli tingitud ilmselt koolis valitsevast saksameelsusest ~~pärast~~. Revidendid olid sakslased, ega ei soovinud, et talurahvas muutub harituks ja panid peamist rõhku ainult lugemisele, kirjutamisele ja usuõpetusele, eriti viimasele.

1877/78.a. korraldatud koolirevisjonist on järgmised teated: Tartu maakonnas, kus revideeriti osa koole, oldi kooliõpetajatega rahul ja õpetus olevat andnud üldiselt häid tulemusi. Ka kihelkonnakoolidega oldi rahul. Revidendid nõudsid õpilastelt 1 rubla trahvi, kes hoidusid kangekaelselt pastorite koolikatsumistest.[3] Tuleb arvestada seda,

---

1) Jahresbericht 1875/76, Schulrevisionen, lk.12.
2) Jahresbericht 1875/76, Schulrevisionen, lk.13.
3) Bericht. 1877/78, lk. 7.

et revidentide rahulolu ei maksa veel tähendada piisava tasemega õpetajaid ja tõeliselt edukat õppetööd. Kiita said revidentidelt eriti sakslastele sõbralikud õpetajad.

Nõos polnud revidendid koolitööga rahul. Puudumisi olevat esinenud palju ja õpetajad olnud mittetublid ja hooletud. Eriti halvasti osati katekismust, aga ka arvutamisega poldud rahul, samuti mitte piiblilugude ega kirjutamisega. Geograafia õpetamisega poldud veel algust tehtud. Kihelkonnakoolide õppetöö tase olevat olnud madal. Koolide ruumid olid enamuses puudulikud.[1] Otepääl oldi üldiselt rahul nii valla- kui kihelkonnakoolidega.[2]

Pärnumaal, kus revideeriti Tahkuranna vallakooli, olid revidendid kooliga rahul peale laulmise, mis olnud ikka veel kriiskav.[3]

Tarvastu vallakoolide õppetööga poldud rahul, kuna õpetajad olevat töötanud metooditult ja distsipliinitult. Ainult üks poiss olevat osanud murdudega arvutada. Kihelkonnakoolidega oldi rahul, eriti saksa keele õpetamisega.[4] Viljandimaal Suure-Jaanis olid revidendid õppetöö suhtes mõnelpool täiesti rahul ainult lugemise ja piiblilugudega, üksikutes kohtades poldud nendegagi rahul. Ka kihelkonnakooli õppetööga poldud rahul.[5]

Kooli lõpetamisel anti välja tunnistused. Kaagjärve valla koolitunnistuste alusel on kasutatud järgmist hindamise süsteemi:[6]

---

1) Bericht. 1877/78, lk.7, 8.
2) ibid., lk. 8.
3) ibid.
4) ibid., lk. 9.
5) ibid.
6) AAS Stip. ar.nr.27. Karula kihelkond, 1927. O.Vares, lk.125.

TaRK.

Null (0) - "teadmiseta"

I - "väike tundmine"	(1/2	- "alv"
	)	
	(1	- "puuduline"
II - "keskmine"	(1 1/2	- "keskmine"
	)	
	(2	- "läheb korda"
III - "hää"	(2 1/2	- "kaunis hää"
	)	
	(3	- "hää"
IV - "õige hää"	(3 1/2	- "pea õige hää"
	)	
	(4	- "õige hää"
V - "väga hää"	(4 1/2	- "pea väga hää"
	)	
	(5	- "väga hää"

Sama hindamise süsteem esines ka Igastes.[1]

Huvitavad on andmed õpilaste sotsiaalse kihistuse kohta valla- ja kihelkonnakoolis. Vallakooli kohta on andmed järgmised:[2]

Maakonnad ja aastad	Õpilaste üldarv	Peremeeste, rentnikkude ja asunikkude lapsi	Sulaste, saunikute ja vabadikkude lapsi
Tartu 1879/80.	7925	3551 74 veneõigeusulisi	3907 175 veneõigeusul.
1881/82.	7925	3546 53 veneõigeusulisi	4104 137 veneõigeusul.
Võru 1879/80.	5614	2531 69 veneõigeusulisi	2083 125 veneõigeusul.
1881/82.	5324	2767 64 veneõigeusulisi	2386 107 veneõigeusul.
Pärnu 1879/80.	2513	1121 22 veneõigeusulisi	1314 34 veneõigeusul.
1881/82.	2616	1265 17 veneõigeusulisi	1268 45 veneõigeusul.

1) AAS Stip.ar.nr.27. Karula kihelkond, 1927. O.Vares, lk.127.
2) Materialien, tabel 5.

Maakonnad ja aastad	Õpilaste üldarv	Peremeeste, rentnikkude ja asunikkude lapsi	Sulaste, saunikute ja vabadikkude lapsi
Viljandi			
1879/80.	5521	2306 15 veneõigeusulisi	2863 62 veneõigeusul.
1881/82.	5224	2277 15 veneõigeusulisi	2594 52 veneõigeusul.

Tabelis antud jaotused ei vasta täpselt tegelikkusele, sest mõnede koolide kohta puuduvad vajalikud andmed. Nende andmete järgi moodustavad Tartu-, Pärnu- ja Viljandimaal vallakooliõpilastest sulaste ja popside lapsed väikese enamuse, Võrumaal aga peremeeste lapsed enamuse. Selget keelt kõneleb ka veneõigeusuliste laste arv ja nende sotsiaalne päritolu. Erandita kõikides maakondades Liivimaal on olnud vene õigeusku siirdujad kaugelt suures enamuses pärit vaesemast talurahva kihist, peremeeste hulgas oli neid vähe. Nii siis usulise liikumise aluseks olid, nagu see üldiselt teada on, majanduslikud põhjused.

Aihelkonnakoolides avaneb teine pilt sotsiaalse kihistuse suhtes.[1]

Maakonnad ja aastad	Õpilaste üldarv	Peremeeste, rentnikkude ja asunikkude lapsi	Sulaste, saunikute ja vabadikkude lapsi
Tartu			
1879/80.	512	455 6 veneõigeusulisi	51 -
1881/82.	592	514 2 veneõigeusulisi	76 -

1) Materialien, tabel 6.

Maakonnad ja aastad	Õpilaste üldarv	Peremeeste, rentnikkude ja asunikkude lapsi	Sulaste, saunikute ja vabadikkude lapsi
Võru			
1879/80	266	220 3 veneõigeusulisi	35 2 veneõigeusul.
1881/82	303	253 1 veneõigeusulisi	33 1 veneõigeusul.
Pärnu			
1879/80	124	87 1 veneõigeusul.	17 -
1881/82	135	101 -	18 1 veneõigeusul.
Viljandi			
1879/80	659	541 1 veneõigeusul.	76 -
1881/82	637	517 -	82 -

Ka need andmed ei vasta päris täpselt tegelikkusele, sest mõnede koolide kohta puudub osa vajalikke teatmeid. Esitatud andmeist nähtub, et kihelkonnakoolis käisid peamiselt jõukama talurahva lapsed. Põhjused on selged: kehvikute lapsed pidid juba varakult asuma tööle ja nad muutusid maal kas mõisa või jõukama talunikkonna või linnas ettevõtjate poolt ekspluateeritavateks.

Pole võibolla ülearune vaadelda mõnda tütarlastekooli: Vallakool oli kohuslik mõlemast soost lastele. Tavaliselt lõppeski vallakooliga tütarlaste haridustee maal, kui mitte arvestada vallakoolis õpitu kordamist, mis pidi kestma pärast vallakooli lõpetamist kuni leerini. Kihelkonnakoolid olid mõeldud poistele seal läbiviidava tööõpetuse suhtes. Arvati ka, et ei ole pedagoogiliselt õige noortele pärast

14. eluaastat segakoolis õppida.[1] Vallakooli lõpetanud tütarlastele olid küll mõned koolid eraalgatuse korras ellu kutsutud, kuid neid oli vähe. Näiteks 1874.a. käis kogu Liivimaa kubermangus 674 tütarlast kihelkonnakoolis. Samal ajal oli poiste arv kihelkonnakoolis 2934.[2] Nagu eespool nägime, käis 1876/77.a. Lõuna-Eestis kihelkonnakoolis 1 163 poissi ja 185 tütarlast, 1881/82.a. 1343 poissi ja 275 tütarlast. Niisugune olukord ei võinud mitmel põhjusel kaua püsida. Jõukamal talurahval oli majanduslikult võimalik lubada oma tütardele pikemat kooliskäimist, ja ka talutütardel endal võis huvi tekkida suurema hariduse vastu. Oma osa oli siin kodanlik-rahvuslikel ärkamisaja tegelastel, kes nõudsid naise haridusele suurema rõhu panemist. Teiseks oli maa tütarlaste koolikäsimusest huvitatud valitsev klass - mõisnikud. Naisema-tähtsus laste ideoloogilises suunamises on vaieldamatu. Mõisnikud ja pastorid mõistsid selle kesa-põllu ülesharimise tähtsust, tundsid vajadust ideoloogilise kasvatuse süvendamiseks. Hollmann, kes oli valitseva klassi teenistuses, ütleb, et kõigile maatutele ei jatkuvat tööd ega leiba ja nendest võivat kujuneda ohtlik proletariaat, nagu see juba mõnel pool olevat tõeks saanud.[3] "Proletarismi" vastu olevat aga, nagu ütleb Hollmann, "korraldatud perekonnaelu kõige mõjuvam".[4] "Head perenaised ja mõistlikud emad ei kasva aga metsikult,"[5] ütleb Hollmann edasi. Siit paistab selgesti, millist osa pidi etendama

---

1) Hollmann, lk. 39.
2) ibid.
3) ibid., ~~lk.39~~.
4) ibid., lk.40.
5) ibid., ~~lk.40~~.

kool valitsev klassi käes. Lenin ütleb, "ja kodanlus, ... asetas kooliasjanduse keskpunkti oma kodanliku poliitika ja püüdis kooliasjandust viia niikaugele, et kokku tassida kodanlusele alandlikke ja väledaid teenreid, püüdis alt kuni üles isegi üldise koolikohustuse viia sellele, et kokku tassida kodanlusele alandlikke ja nobedaid teenreid, kapitali tahte täitjaid ja orje, iialgi hoolitsemata selle eest, et teha kool inimisiksuse tööriistaks väljaspool kodanlusklassi."[1] Samasugune tööriist oli kool ka meie valitseva klassi käes, ~~kelle juured olid kinni veel küll feodalismis~~.

Järgnevalt vaatlemegi kui palju oli jõutud rajada valitseva klassi ideoloogia taimelavasid naissoole käsitleval perioodil. 1881/82.a. oli kihelkonnakoole tütarlastele Tartumaal 2; Võrumaal oli 4; Viljandimaal 3.[2] Tartumaal oli üks kool Kodaveres, teine Võnnus. Võrumaal asus üks Kanepis, teine Põlvas, kolmas Räpinas ja neljas Rõuges. Viljandimaal olid need Helmes, Paistus ja Tarvastus. Pärnumaal polnud nende andmete järgi tütarlaste kihelkonnakoole. Need peamiselt pastorite asutatud tütarlaste kihelkonnakoolid olid veelgi suuremad saksastamise asutused, kui teised kihelkonnakoolid, kuna tütarlaste kihelkonnakoolide õpetajaiks olidki peamiselt pastor ja tema perekonnaliikmed. Rahvusliku ärkamisaja radikaalsema kodanluse esindaja C.R.Jakobson on osutanud nende koolide saksalisele olemusele. Nii teeb Jakobson märkuse Rõngu tütarlaste kihelkonnakooli kohta, et seal

---

1) Ленин, Сочинения, Т. XXIII, lk. 474, 475.
2) Materialien, tabel 4.

olevat kaks 50 - 60.a."saksa mamseli" ühe tütarlaste kihelkonnakooli asutanud, kus käib saksastamine. Eesti keele rääkimine olnud seal keelatud. Kui terve nädala jooksul oli räägitud 10 sõna eesti keelt, siis pidi õpilane laupäeval, kui teised koju läksid, nurka seisma jääma.[1] Naiste kasvatustöö suhtes on Jakobson arvamusel, et tuleb lähtuda naise loomusest, tema ainusobivusest perekonnaelus. Teiseks pidi naisele teatud ilu ja sündsustunnet sisendatama.[2]

Rohkem andmeid on kahe -- Põlvas ja Rõuges asuvate tütarlaste kihelkonnakoolide kohta. Põlvas asuv kool algas 1857.a. õppetööd 8-õpilasega. Õppepersonali moodustas üks perenaine ja kihelkonnakooliõpetaja. Kumbki sai aastas tasuks 10 rbl. Perenaine sai kooliaja jooksul kosti õpilastelt kokkutoodud toiduainetest. Ka kohalik pastor ja ta perekonnaliikmed andsid koolis tunde. Kooli perenaine oli vähese haridusega ja oli seepärast võimeline andma ainult praktilisi näpunäiteid majapidamises ja käsitöös. Koolist vabal ajal teenis perenaine ülalpidamist käsitööga. Peale käsitöö ja majapidamise õpiti koolis veel lugemist, kirjutamist, arvutamist, usuõpetust, piibliilugusid, laulmist kuulmise ja nootide järgi, tervishoidu ja loodusteadust. Kooli eesmärgiks oli kasvatada puhtustarmastavaid, korralikke ja käsitöödes osavaid perenaisi. Õpilaste arv aastas ~~varieerus~~ kõikus kuni 1865.a-ni 5 ja 11 vahel. Koolis käidi 2 talve. 1865.a. sulgus kool arvatavasti sellepärast, et huvi tema kui mitte küllaldase, vastu rauges. Kogukond soovis uut ja paremat kooli. Uus kool avati

Kogudus

---

1) Sakala, nr. 49, 1880.
2) Sakala, nr. 2, 1881.

pea, 1871.a. ja jäi täiesti pastori mõjualuseks ja sai saksluse levitajaks. Kool asus kirikule kuuluvates ruumides, kus oli 2 tuba. Kool sai iga aasta 100 rbl. kihelkonna poolt õpetaja palgaks. Iga õpilane pidi kütteks aastas ühe sülla puid tooma ja toidu enda jaoks. Õpperaha oli aastas 5 rbl., valgustusrahaks oli 60 kop. Iga õpilane pidi endale muretsema vajalikud raamatud ja kirjutusvahendid. Uute õppeainetena toodi kooli saksa keel ja geograafia. Töö-õpetuses jäid lihtsamad käsitööd välja, õpetati õmblemist, kudumist ja heegeldamist.[1] Ühelt poolt on siin näha külakodanluse uusi soove, teisalt aga ka sakslastest mõisnike nõudeid uutelt teenritelt. Õpetajaks kooli sai Tartu kõrgema tütarlaste kooli kaks klassi lõpetanud ja guvernandi-eksami õiendanud naisisik. Aastapalgaks oli 150 rbl.[2] Seega oli õpetajaks saksalise kasvatuse saanu. Õppeaeg kestis koolis 3 aastat.[3]

Teine tütarlaste kihelkonnakool, millest on rohkem andmeid, asutati Rõuges 1875.a. Kooli eesmärgi seadmisel olevat lähtunud kooli asutajad naise seisukohast kodus ja tema kasvatustööst järgnevatele põlvedele. Siin lähtuti just religioossuse sisendamisest, aga teisalt ka koduõpetuse parandamise vajadusist. Kool pidi vallakoolis omandatud teadmisi laiendama ja süvendama. Kool ei tohtinud aga mingil viisil talurahva päritoluga naisi muule elukutsele meelitada, talutööst eemale juhtida.[4] Rõhku pandi korrale ja puhtusele.

---

1) Schwartz, lk. 4 - 9.
2) ibid., lk. 8.
3) ibid., lk. 11.
4) Samson, lk. 5-10.

Uute õppeainetena tulid juurde käsitöö ja majapidamine. Kõik õpilased pidid internaadis elama. Erinevalt Põlva koolist, võeti siin läbi kõik majapidamisharud, nagu toiduvalmistamine, karjatalitamine, juur- ja puuvilja kasvatamine, igat liiki käsitööd jne. Kool oli kahe aastane, õppeaeg 10.IX - 23.VI. Peale nimetatud praktiliste õppeainete õpetati veel: katekismust, piibliluguseid, emakeelt, arvutamist, ajalugu, geograafiat, laulmist ja vabatahtliku ainena saksa keelt. Kord oli koolis range. Kell 5 tõusti üles. Korraldati majapidamist ja kell 7 oli hommikusöök. Enne kella 8 oli hommikupalvus ja peale seda algas tööpäev, kus vaheldusid õppimine ja töö, mis kestis, väljaarvatud lõunaaeg kell 1-3 ja õhtusöögiaeg, kella 9 õhtul. Oma ülalpidamise said õpilased kooli sissetulekutest, osalt kodunt kaasatoodud moonast (rukki-, odrajahu, odratangu, herneid, liha, rasva, soola, heeringaid). Kooli juhatamine oli majavanemate-abielupaari käes. Majaisa täitis kooliõpetaja ülesandeid, majaema juhatas majapidamist ja andis selleks näpunäiteid. Koolimaja oli tolle aja kohta korras: 12 sülda pikk, 6 sülda lai, 11 jalga kõrge. Alumine kord sisaldas kooli-, käsitöö-, õpilaste magamistuba ja majavanemate elutuba. Oli ka eeskoda ja kõrvalruume. Pööningukorral oli kaks tuba, millest üks kuulus õpetajale, teine oli õpilastele magamistoaks. Kooli mööbel oli otstarbekohane ja koolis pandi rõhku puhtusele. Ka köögis oli vajalik sisustus. Koolitoas olid tolle aja kohta moodsad lauad ja pingid kahele õpilasele. Klassis oli veel kapp, seinatahvel, tool ja laud õpetajale, väike laud gloobusega, arvelaud, seinakaardid ja Winkelmann'i pilditahvlid.

Magamistuba sisaldas raame magamisasemetena, ühe laua, mõne taburetі, ühe pikema pingi pesukausside jaoks (puust, õlitatud), ja rätikuhoidja. Kool majandas end ise, kuid peale selle maksis iga õpilane 5 rbl. aastas. Lisa saadi ka piimasaaduste realiseerimisest. Koolil oli täpne raamatupidamine.

Järgne valt võtame vaatluse alla valla- ja kihelkonnakooli õpetajaskonda.

Vallkoolides oli:

	1876/77.a.	1881/82.a.
Tartumaal -	235 õpetajat	251 õpetajat
Võrumaal -	143 "	141 "
Pärnumaal -	69 "	75 "
Viljandimaal	135 "	166 "
	582 õpetajat [1]	633 õpetajat [2].

Kihelkonnakoolides:

	1876/77.a.	1881/82.a.
Tartumaal -	22 õpetajat	28 õpetajat
Võrumaal -	11 "	17 "
Pärnumaal -	9 "	10 "
Viljandimaal-	22 "	32 "
	64 õpetajat [3]	87 õpetajat [4]

(Vallakoole 1876/77.a. - 553, kihelkonnakoole - 47).

Võrreldes õpetajate arvu ülalmainitud aastatel, näeme teatud tõusu, mis on seletatav uute koolide asutamisega. Suurim tõus on Viljandimaal, kus kodanlus oli kõige eram

---

1) Materialien, lk. XI.
2) ibid.
3) ibid.
4) ibid.

arenenud ja vajadus hariduse järele oli kõige suurem. Mõnes suhtes huvipakkuv on vaadelda õpetajate peres naiste arvu. 1881/82.a. oli Tartumaal 279 õpetajast 5 naist. Need olid kõik tütarlaste kihelkonnakoolide õpetajad. Võrumaal oli 158 õpetajast 4 naist. Vähemalt 3 nendest olid tütarlaste koolides, üks nähtavasti segakoolis. Viljandimaal oli 198 õpetajast 5 naist, jällegi peale ühe kõik tütarlaste kihelkonnakoolides.[1] Siit nähtubki, et naised õpetasid peagu ainult käsitööd ja majapidamist.

Oma ettevalmistuselt, hariduselt oli eesti valla- ja kihelkonnakooli õpetajatepere õige mitmesugune. Näiteks 1876/77.a. oli seminariharidusega õpetajaid Liivimaal kihelkonnakoolides 69,7%, vallakoolides 12,5%, mitte seminariharidusega, kuid vastavat eksamit õiendanuid oli kihelkonnakoolides 21,3%, vallakoolides 76,4% ja ei seminari haridusega vastavat ega eksamit õiendanud kooliõpetajaid oli kihelkonnakoolides 9,3%, vallakoolides 11,1%.[2] Vallakooliõpetajate ettevalmistamiseks asutas Liivimaa rüütelkond 1873.a. Tartusse seminari. Kuna just eriti alates 60-ndatest aastatest ühenduses kapitalismi kiire arenguga Eestis teravnes balti-sakslaste vahekord mõningate vene valitsuse ringkondade ja eesti areneva kodanlusega, tundsid balti-sakslased eriti vajadust ideoloogilise rinde tugevdamiseks. Oli vaja talurahvas isoleerida, immuunseks muuta vene mõjude suhtes ja takistada uute, kodanlik-rahvuslike ideede levikut. Asutatud Tartu vallakooliõpetajate seminarist saigi ideoloo-

---

1) Materialien, tabel 9.
2) ibid., lk. XII

giline relv balti mõisnikele.

1881/82.a. oli seminari haridusega õpetajaid vallakoolides Tartumaal 25, Võrumaal 30, Pärnumaal 10 ja Viljandimaal 10 mees- ja 1 naisõpetaja. Vastava eksami õiendanuid oli Tartumaal 219, Võrumaal 89, Pärnumaal 61 ja Viljandimaal 141. Ei seminari haridust ega eksamit õiendanuid Tartumaal 7, Võrumaal 22, Pärnumaal 4, Viljandimaal 14.[1] Kihelkonnakooliõpetajatest oli s.a. seminariharidusega Tartumaal 20, Võrumaal 9, Pärnumaal 8, Viljandimaal 14. Vastavat eksamit õiendanuid oli Tartumaal 8 õpetajat, Võrumaal 6, Viljandimaal 13. Ei eksamit õiendanuid ega seminariharidusega Võrumaal 2 (naist), Pärnumaal 2 ja Viljandimaal 5 (neidest 2 naist). Õpetajaid oli tegelikult rohkem. Mõnede kohta aga puuduvad andmed.[2] Õpetajate madal haridustase põhjustas ka madalatasemelist õppetööd. On esinenud veidraid lugusid õpetajate teadmistest. Võrumaal ühes kihelkonnas oli tehtud koolmeistrile "seaduseks" misjonitunde pidada. Ühel niisugusel tunnil oli õpetaja seletanud, kuidas eestlased 700 aastat tagasi "hirmsa pimeduse paganad" olnud, nüüd aga vähe mõtlevat "vaeste paganate" peale. Edasi rääkis õpetaja misjonitööst "Labratorimaal" Põhja-Ameerikas, mis olevat umbes nii suur nagu Saksa-Prantsusmaa ja Šveits kokku ehk ka nagu 3 Balti-kubermangu kokku. Abielust ei teadvat need paganad midagi, "vaid röövida omale naisi ja visata omad lapsed k r o k o d i l l i d e (autori sõrendus) ette, ja "inimeste liha olla nende kõige armsam roog..."[3]

---

1) Materialien, tabel 9.
2) ibid.
3) Sakala, nr.15, 1879.

Majanduslikult on olnud eesti talurahva kooliõpetaja alati viletsas olukorras. Liivimaal, kus üldine majanduslik elu oli arenenum kui Eestimaal, oli valla- ja kihelkonnakooli õpetaja majanduslikult mõnel pool paremas olukorras. Villem Normann ütleb oma raamatus "Õppetus koli-piddamisest...", et koolmeistri ameti au ei paistvat küll silma, aga "Kristuse kuningriigis" olevat ikka nii, et väljast poolt midagi silma ei paista.[1] See on tuntud pimestamisevõte pastorite poolt viletsusega võitlevate masside rahustamiseks ja klassivõitluse nüristamiseks.

1874.a. Liivimaa maakoolide seadusega oli õpetaja palk normeeritud. Selle seaduse järgi sai õpetaja palga kas maa sissetulekust või rahana. F. Hollmann arvas, et on parem õpetajat varustada maaga, kui talle rahapalka maksta, sest raha kurss käivat languseteed, maatulud aga kasvavat.[2] Andmed näitavad, et tegelikult oli suurel osal õpetajaist palk palju väiksem seaduses ettenähtud normist, mis oli niikuinii juba väike. Olemasolevate andmete järgi oli vallakooli õpetajate palk Tartumaa 1885/86.a. järgmine:

üle 150 rbl.	101-150 rbl.	80-100 rbl.	50-79 rbl.	alla 50 rbl.
4	55	63	85	25

Õpetajaid oli rohkem kui tabelis märgitud, kuid paljude õpetajate kohta pole palgasuurust antud. Kihelkonnakoolides oli palgaks 70-414 rbl.[3]

---

1) V.Normann, lk.9.
2) Hollmann, lk.22.
3) F. 1427, sü 96. Raka.

Vallakooliõpetajate palk Võrumaal samal aastal:

üle 150.rbl.	101-150.rbl.	80-100.rbl.	50-79.rbl.	alla 50 rbl.
16	28	23	33	4

Paljudes koolide, kus oli 2 õpetajat, pole selge, kui suur oli kummalgi õpetajal palk ja sellepärast on need andmed siit ära jäetud. Peale selle puuduvad mitmete õpetajate kohta üldse andmed palga suuruse üle. Kihelkonnakoolide kohta pole andmed selged, kuna peale ühe kooli esineb igal pool 2 õpetajat, palgasumma on aga esitatud koos. Mainitud ühe õpetaja palk oli 150 rbl.[1)]

Vallakooliõpetajate palk Pärnumaal 1885/86.a.

üle 150.rbl.	101-150.rbl.	80-100.rbl.	50-79.rbl.	alla 50.rbl.
5	20	13	9	12

Kihelkonnakoolides oli õpetaja palgaks 215-500 rbl.[2)] Ka siin esineb palju juhtumeid, kus palga suurust ei saa kindlaks määrata või pole see aruandes üldse antudki.

Viljandimaal vallakoolides:

üle 150.rbl.	101-150.rbl.	80-100.rbl.	50-79.rbl.	alla 50.rbl.
30	55	7	2	-

1) F.1427, sü 96. Raka.
2) F.1427, sü 95. Raka.

Paljude õpetajate kohta pole palgasuurust antud, mitmete kohta on see selguseta. Kihelkonnakoolides on kindlad andmed ainult 3. õpetaja kohta: 230, 300 ja 475 rbl. aastas.[1]

Nagu esitatud lünklikkudest andmetest siiski nähtub, oli õpetaja majanduslikult kõige paremas olukorras Viljandimaal. Põhjused on ilma kommenteerimatagi selged. Tol perioodil talurahvakoolid mõisnikelt enam mainimisväärseid summasid ei saanud, väljaarvatud mõned kihelkonnakoolid, kus kõigi abinõudega püüti eestlasi ümberrahvustada ja sakslastele alandlikke teenreid kasvatada. Mõisnikkude majanduslik toetus oli vabatahtlik ja selle äraütlemine oli lihtne.

Paljude õpetajate palgad olid nagu näeme, väga väikesed, millest elatumine osutus võimatuks. Teisalt puudusid paljude õpetajate kohta andmed palga suuruse kohta. Väga võimalik, et osa neist õpetajaist sai oma kehva elatise õpilaste poolt toodud kasinast proviandist. Kui lugeda eesti kodanluse ärkamisaegset ajakirjandust või ka muud mittesaksalise päritoluga materjali talurahva kooli kohta, siis tuleb kõikjalt teateid õpetajate kiratseva elu kohta. Isegi Lõuna-Eesti jõukamas kohas Karksis, sai näiteks üks koolijuhataja aastas palka 250 rbl., mille pidi jagama oma abiga. Sissetuleku vähesuse tõttu tuli pidada kõrvalteenistust.[2] Sageli kujunes aga just õpetajakoht kõrvalteenistuseks, sest ülalpidamise pidi mujalt hankima.

Helme kihelkonnas Kärstna vallas valitud õpetajaks see, kes vähem palka nõudis.[3] Niisugusel juhul võisid sattuda õpetajateks ka demoraliseerunud elemendid ja igasugu

---

1) F. 1427, sü 95. RaKa.
2) AAS Stip.ar.nr.12. Karksi ja Halliste kihelkond, 1925. H.Peterson, lk. 80, 81. TaRK.
3) AAS Stip. ar.nr.19. Helme kihelkond,1926.L.Tamman, lk.61. TaRK.

juhusteotsijaid. Näiteks Viljandimaal Põltsamaa kihelkonnas oli ühes koolis õpetajaks joodik, kes laaberdas kõrtse mööda, loopis purjuspäi inimesi kartulitega ja tegi muidki sobimatusi. Niisuguseid eksemplare olnud veelgi. Koolitöö jaoks sobivaid inimesi, kes aga lugenud "Sakalat" või oli Kirjameeste Seltsi liige, pastor õpetajaks ei lasknud valida.[1]

Vastseliinas ühes kohas maksti õpetajale rahaline palk 30 rbl. kooli trahvikassast.[2] Seega oli õpetajale ilmtingimata vajalik õpilaste puudumine, mis pidi talle sissetuleku tooma. Laiuse kihelkonnas oli üks kooliõpataja ka küla rätsep ja vokitegija. Õppetöö ajal olnud ta ikka mujal kui klassis. Kui kära suureks läks, siis tuli klassi. Vahel oli õpetaja ka põllutööga seotud. Lapsed pidid õppima omapead.[3] Üsna sageli sai õpetaja oma elatise koolimaa sissetulekust. Sellele lisandus mõnel pool küte (haod või puud) ja valgustus (petrol, küünlad) valla poolt. Hummuli vallas Helme kihelkonnas sai õpetaja palgaks: 1) üks krunt maad, mille eest peremehed päevi tegid, 2) 6 vakka rukkeid, 4 vakka kesvi ja 3 vakka kaeru; 3) "raiva" raha 3 kop. hõbedat. Lisaks oli öeldud, et õpetaja eest makstakse pearaha.[4] Umbes samasuguseskombinatsioonis (s.t.maa, vili, küte, valgustus) said õpetajad oma palga ka mitmel pool Rõuge kihelkonnas.

---

1) Sakala, nr.10, 1880.
2) Andmed Lasva valla koolikroonikast. EKS Stip.ar.nr.6. Vastseliina kihelkond. 1927. L.Andersson, lk.99. TaRK.
3) EKS Stip. ar.nr.14. Laiuse kihelkond, 1929. L.Karu, lk.160 V TaRK.
4) AAS Stip. ar.nr.18. Helme kihelkond, 1926. L.Vilmre, lk.66 67. TaRK.

Peale oma otsese koolitöö ja ülalpidamiseks peetava kõrvalteenistuse pidi olema poolnälgiv külakooliõpetaja oma rõhujate klassi moraali vääramatu esindaja. Lenin on öelnud ekspluataatorliku ühiskonna moraali, kõlbluse kohta: "... me ... teame väga hästi, et jumala nimel rääkis vaimulikkond, rääkisid mõisnikud, rääkis kodanlus, et läbi viia oma ekspluataatorlikke huvisid. Või selle asemel, et tuletada seda moraali kõlbluse käskudest, jumala käskudest, tuletasid nad selle idealistlikest või poolidealistlikest fraasidest, mis ka alati muutusid väga sarnaseks jumala käskudega. Iga niisugust kõlblust, mis on võetud väljastpoolt inimlikku, väljastpoolt klassimõistet, meie eitame."[1] Ja seda kõlblust "väljastpoolt inimlikku", mingit irratsionaalset kõlblust pidi kooliõpetaja õhtuti palvemajades väheteadlikule rahvale sisendama ja juurutama. Õpetajatele tehti kohustuseks üks kord nädalas külarahvale palvekoosolekuid pidada.[2] Vastseliinas oli see koolmeister kirikhärrale meelepärast, kes palju palvetunde pidas, nimelt "suurtel pühadel" kaks korda päevas koolimajas.[3] Helme kihelkonnas pidi kooliõpetaja peale koolitöö igal neljapäeval pidama palvetundi, siis lapsi ristima ja matmist toimetama.[4] Oli veel teisigi analoogilisi olukordi. Kuna õpetaja oli täiel määral sõltuv pastorist, siis tuli õpetajal pastori esitatud nõudmised täita, kui ta

---

1) Ленин, Сочинения, Т.XXX, lk.410.
2) AAS Stip.ar.nr.24. Rõuge kihelkond, 1927. L.Vilmre, lk.50. TaRK.
3) EKS Stip. ar.nr.6. Vastseliina kihelkond, 1927. L.Andresson, lk. 89, 90. TaRK.
4) EKS Stip. ar.nr.19. Helme kihelkond, 1926. L.Tamman, lk.56. TaRK.

ei soovinud vallandamist. Vastseliina Luusna kooliõpetaja vallandati sellepärast pastori poolt, et ta pulmadega natuke hiljaks jäänud.[1] Oli juhtumeid, kus pastor kooliõpetajaid taga kiusas "Sakala" lugemise pärast.[2] Eriti vaenulik olnud pastor Behse iga "Sakala" lugeja vastu.[3]

Sellest alandavast ja õigusetust olukorrast on püüdnud eesti talurahvakooli õpetaja väljapääsu leida. Manasseini revisjoni puhul on näiteks Vändra kihelkonna talurahvakooli õpetajad esitanud palve, kus kurdetakse, et õpetaja palk on liiga kasin ja hirm on vanaduse ees, sest võib jääda ilma leivata ja peavarjuta. Soovidena esineb hulk punkte. Enesetäiendamiseks soovisid õpetajad konverentse, mis poleks sõltuvad kirikhärradest, vaid kus käidaks koos, koolmeistritest valitud presidendi juhatusel." Paluti kihelkonnakonverentsi ja üldist eesti rahvakoolmeistrite konverentsi - viimast iga kahe aasta tagant. Kurdeti, et koolivalitsus on kirikhärrade ja mõisnike käes ja sageli astub "kasuta õpetus tarviliku teaduse asemele ja Vene keel peab Saksa keelele ruumi andma ... Julgeb isegi koolmeister rahva armastusest aetud kasulikumat õpetust oma koolidesse soovitada, mis riigi ja rahva kasuks oleks, siis ei ole ta enam oma leiva ja koha peale julge, vaid on koolivalitsuse vihaalune ja äravihatav." Palka palutakse kõrgendada 250-300 rublani rahas. Vanaduse puhul palutakse võimaldada pensio-

---

1) EKS Stip.ar.nr.6. Vastseliina kihelkond, 1927. L.Andresson, lk.86. TaRK.
2) AAS Stip.ar.nr.41. Kanepi kihelkond, 1929, 1930. H.Preem-Aspel, lk.158. TaRK.
3) AAS Stip.ar.nr.18. Helme kihelkond, 1926. L.Vilmre, lk.57, 58. TaRK.

ni ja õpetaja perekonnaliikmetele abiandmiseks soovitti avada kassa, kust õpetaja surma või haiguse puhul ta perekond toetust saaks. Koolivalitsus sooviti järgmiselt korraldada: 1) igas kihelkonnas 1 rahvakoolikomisjon, kelle liikmed koolide ülalpidajad seisusele vaatamata, nii valitakse, et vallal on iga kooli päält üks saadik ja kui mõis mõne kooli ülalpidamiseks poole kulu kannab, siis ka temal oleks üks hääl. Saadikud pidid valima komisjoni liikmed, kõikidest seisustest kokku umbes 10 meest. 2) Iga maakonna peale valitagu üks rahvakoolide maakonna komisjon kihelkonna koolikomisjonide saadikutest igast seisusest. Maakonnakoolide komisjon volitab omale inspektori, kellel vähemalt kreiskooli õpetaja "täädused" ja kes "koolitääduse" tundja on. Inspektori pidi kinnitama minister. Kogu eesti maakoolide kohta seatagu üks Eesti rahvakoolide direktoorium, mille juhataja (inspektorite seast) esitatagu kinnitamiseks rahva hariduse ministrile. Direktooriumi liikmeteks pidid olema kõik maakondade inspektorid ja igast maakonnast üks komisjoni liige. Kihelkonna- ja maakonnakomisjoni liikmed, inspektorid ja direktooriumi juhataja pidi valitama neljaks aastaks.[1]

See palve kajastab õpetajate soove nende majandusliku, sotsiaalse ja õigusliku olukorra parandamiseks. Oli vaja vabaneda vihatud mõisnikkude ja vaimulikkude järelvalve ja mõju alt. See palve kannab ka klassiiseloomu. On kodanlik abiotsimine riigivalitsuselt feodalismiaegse sotsiaalse

---

1) EKS Stip.ar.nr.4. Vändra kihelkond, 1925. A.Mattisen, lk.37 - 41. TaRk.

ebavõrdsuse vastu.

Peale koolitöö ja muude kohustuste on õpetajad tegelenud ka seltskondlikul alal. Paljudes kohtades on kooliõpetajad aluse pannud laulu- ja muudele muusikakooridele.[1] Kui palju need rahvast kultuuriliselt teenindasid on eriküsimus. Sageli käidi laulukooridega kirikus laulmas, aga isegi mõisahärrasid üles laulmas sünnipäevadel. Paljud kooliõpetajate asutatud muusikakoorid olid osa võtnud I üldisest laulupeost Tartus.

Eespool esitatud Vändra kooliõpetajate palves senaator Manasseinile esines ühe osana õpetajate konverentside küsimus. Õpetajad seega tundsid vajadust enesetäiendamise järele. Regulaarselt peeti õpetajate-konverentse iga aasta Valgas ja Tartus, neist esimeses saksa keeles, Tartus konverentsidel oli hääleõigus ainult seminari kasvandikel.

1876.a. 30.VI - 1.VII-ni peetud Liivimaa õpetajate konverentsil Valgas võttis osa 14 eesti õpetajat. Konverentsi töökavas oli 2 ettekannet usuõpetuse õpetamisest rahvakoolides. Üks kõne peeti teemal laste kasvatamisest laste kaudu ja teine - kuidas saksa koolides õppetööd läbi viia, nii et ka läti lapsed seal õppida saaksid, kes seal koolis käivad.[2] Viimane teema pidi nii siis häid näpunäiteid andma lätlaste saksastamiseks.

Valgas 28. ja 29.VI 1878.a. peetud õpetajate konverentsi töökava oli järgmine: konverentsi avas koolinõunik Guleke, milles kurtis usuõpetuse vaibumisest koolides ja rõhutas vajadust kuulda ülemuse sõna. Nagu näha, küllalt-

---

1) AAS ja EKS Stip.ar. saadud andmete järgi. TaRK.
2) Jahresbericht 1875/76, lk. 5.

ki tüüpiline klassiühiskonna hariduspoliitika! Siis kõneles Cimze rahva hariduse üle ja lõppeks oli veel üks kõne loodusõpetusest.[1] Teisel päeval olevat Cimze kõnelenud laulmisest koolis.[2]

17., 18. juunil 1882.a. peeti Tartus õpetajate konverents õpetaja Hollmann'i juhtimisel. Päevakorras olid järgmised ettekanded:

1) kuidas peab õpetaja oma ametit nii pidama, et ta vanaduses midagi kahetsema ei pea;
2) Millist kasu toob kodukool vallakoolile?
3) Kas kirjutamist peab varakult algama paberil või mitte?
4) "Südameharimisest" koolis.
5) Kuidas on asi väikelaste kaasatõmbamisega kooli?
6) Lugema õpetamisest.
7) Referaate seisukorrast, Koduõpetuse edasijõudmisest ja õpetuse kontsentratsioonist.[3]

Peale suurte ülemaaliste konverentside peeti ka kohalikke konverentse. 31.VII 1878.a. oli õpetajate konverents Tarvastus, kust võtsid osa ka Viljandi, Paistu, Helme ja Tarvastu pastorid. Konverents algas pastori kõnega, kus räägiti mingist armastusest, siis siunati "Sakalat" ja tehti maha rahvaluule. Teisena rääkis üks pastor kooliõpetajate leskede kassast. Sellele järgnes jälle ühe pastori kõne "kirjatundjatest" ning jälle "Sakalast". Lõppeks vaidlesid kirikuõpetajad omavahel Aleksandrikooli üle. Kooliõpetajate poolt tõs-

---

1) Sakala, nr.24, 1878.
2) Sakala, nr.27, 1878.
3) Bericht 1881/82, lk.2.

teti üles paiukikassa küsimus. See jäi aga lahendamata, soovitati tõsta õpetajate palku.[1] Kõik konverentse juhtisid pastorid ja sellepärast ei saanud need rahuldada õpetajate enesetäiendamise vajadusi. Küll aga püüdsid hoolitseda balti parunid ja nende abilised ja toetajad pastorid, et teadmised ei valgustaks talurahvast.

Lõppeks Lõuna-Eesti valla- ja kihelkonnakoolides kasutatud õpperaamatutest. On teada, et koolikirjandus koosnes XIX s. esimesel poolel peamiselt piiblilugudest ja katerkismustest. Sajandi teisel poolel kasvas koolikirjanduse nimestik, kuid raamatute koostajaiks jäid suures osas ikka pastorid. Mõnevõrra mitmekesistus koolikirjandus Eesti Kirjameeste Seltsi tegevusse astumisega, kelle väljaandel ilmus terve rida õpperaamatuid, millistest C.R.Jakobsoni omad osutusid paremateks. Oma Uues aabitsa raamatus võtab Jakobson kasutusele nn. hääldamismeetodi, Koolilugemise raamatut on Jakobson püüdnud sisustada mitmekülgselt tuues siia palu loodusloost, ajaloost, geograafiast ja ka puht ilukirjandust. Viimatimainitud raamat sisaldab tõlkeid saksa keelest ja eesti algupärandeid.[2]

1885/86.õppeaasta aruande järgi oli Lõuna-Eesti vallakoolides kasutusel järgmisi õpperaamatuid: C.R.Masing - Piibli luggud, C.R.Jakobson, Kooli lugemise raamat , K.E.Malm - Loud ja laulud, 1 tr. Tallinnas, 1874.a., Schneider - Veike külvimees ehk õpetlik luggemisse-ramat lastele, Tartu,1870; E.Golotusov - Juhataja vene keele õpetusele, Tallinn/Tartu,

1) Sakala, nr. 29, 1878.
2) Põld, lk.148, 149.

1876; J. Poromensky - Venne kele abitse ramat, Tartu, 1871; W.Normann - Uus vennekele õppimise-ramat, Tartu, 2.tr.,1880; C.R.Jakobson - Kooli lugemise raamat II osa, Tartu, 1 tr. 1875; R.Kallas - Mõistlik rehkendaja, Tartu, 1874; C.Blumberg - Juhataja kodu ja isamaa tundmisele, Tartu, 1.tr.1871; A.H.Williгerode - Laulo-salgokenne, 1.tr. Tartu, 1870; 2.tr. Tartu, 1872. Peale mainitute oli kasutusel veel hulk raamatuid, millede kohta olid aga väga puudulikud andmed, nii et neid siin esitada pole võimalik.

Kihelkonnakoolides kasutati peale ülalmainitute veel mitmeid saksakeelseid õpperaamatuid.[1]

Mis puutub kirjutusvahendeisse, siis on varemasel ajal raputatud lauale liiva ja sinna pulgaga kirjutatud. Miljem on kasutatud hanesulgi[2] ja sageli tahvlit. 1877/78.õppeaastal olnud Lõuna-Eestis näiteks kõigi nõuetekohaste õppevahenditega varustatud 2 kihelkonna- ja 25 vallakooli. Täiesti puudunud õppevahendid 29 vallakoolil. Väga paljudes koolides puudusid veel arvelauad ja paljudes koolide ka muusikariistad.[3]

Nii ebakohase kirjanduse kui ka õppevahendite puudumise all kannatas õppetöö.

---

1) F. 1427, sü 95 ja 96. Raka. TLRK.
2) AAS Stip.ar.nr.19. Helme kihelkond, 1926. L.Tamman, lk.63.
3) Das Land-Volksschulwesen Livlands im Schuljahre 1877/78, lk.11.

2) V a l l a- j a k i h e l k o n n a k o o l S a a r e m a a l .

Käsiteldaval perioodil on Saaremaa talurahva koolielus vähem uuendusi ellu viidud kui samal ajal mandril. Siin saarel nihkub elu mõne võrra aeglasemalt, vanad traditsioonid püsivad kauem ja lõppeks, mis kõige olulisem - siin oli ka viletsus ja vaesus, lubatagu öelda - stabiilsem. Väga vähesel määral leidis tee Saaremaale ka radikaalse maakodanluse häälekandja "Sakala". Selle ajalehe Saaremaalt eemalehoidmise eest olid valvel kõik pastorid ja mõisnikud. Selle asemel topiti kõigile kooliõpetajaile ja muudele lugedaoskajaile "Ristirahva pühapäevalehte", see leht tehtud isegi sunduslikuks, "Sakala" lugemine olnud keelatud.[1)]
Kord kutsunud Kärla pastor kihelkonna kooliõpetaja enda juurde ja käskinud alla kirjutada järgmise sisuga saksakeelsele tekstile: "Hiermit erkläre ich, dass ich mit dem Religion des Sakala durchaus nicht übereinverstanden bin". Saksa keeles oli tekst sellepärast, et sellele eelnenud eestikeelsele K.R.Jakobsoni laimule ei olevat keegi alla kirjutanud.[2)]
"Sakala" lugemise eest kiusas pastor kihelkonna õpetajat taga, tahtis teda vallandada, kuid superintendent on kihelkonnakooli õpetaja üle kuulanud ja tunnistanud ta süütuks.[3)]

Saaremaa vähemalt kohatisest talurahva kultuurilisest mahajäävusest annab tõendi kas või seegi tõik, et 1890.a. Püha kihelkonnas Pihtla kohtu jaoskonnas ühendatud kogukon-

---

1) AAS Stip.ar.nr.2, Anseküla ja Jamaja kihelkond, 1923. H.Sepp, lk.83. TaRK.
2) AAS Stip.ar.nr.2. Anseküla ja Jamaja kihelkond, 1923. H.Sepp, lk. 81, 82. TaRK.
3) ibid., lk.103.

dade volikogu koosolekul ei osanud protokollile alla kirjutada ükski 54-st liikmest. Allkirjade asemel olid ristid, mille all seisis märkusena: "Tunnistasin tõeks, et igaüks omma keaga ristid on teinud".[1] Teatud edu on märgata 1870-ndail aastail ka Saaremaal talurahva koolides, kuid maakondanlus, kelle huviks oli mandril ka haridustaseme tõstmine maal, oli Saaremaal sel ajal veel nõrk.

Vastavalt mandri 70-ndate aastate kooliseadustele töötab ka Saaremaa rüütelkond välja reglemendi Saaremaa maakoolide jaoks 1882.a.[2]

Kohe esimene § ütleb, et Saaremaa ev.-luteriusu maarahvakoolid on kiriklikud asutused. Järelvalvet teostas koolide üle kohalik koolivalitsus, kihelkonnakoolivalitsus ja ülemmaakoolivalitsus (§ 2). Kohalik koolivalitsus koosnes mõisnikust, kui see võttis osa kooli ülalpidamisest, siis kihelkonna kirikuõpetajast, koolivanemast (talupoeg) ja kohalikust kirikuvöörmündrist (§ 3). Kihelkonnakoolivalitsus koosnes kohalikust kirikueestseisja-ametist, kohalikust vaimulikust, kihelkonna mõisavalitsustest, koolivanemaist ja kirikuvöörmündritest ja andis korraldusi, viis täide ülemmaakoolivalitsuse korraldused, otsustas kohalikult koolivalitsuselt tulnud asjade üle (§ 5-7). Ülemmaakoolivalitsusse kuulusid: Saaremaa ülemkiriku eest-

---

1) Väljavõte Püha kihelkonna arhiivist, AAS Stip.ar.nr. 3. Püha ja Valjala kihelkond, I, 1923. R.Kenkmann, lk.20. Tark.

2) F. 1293. Reglement für die evangelisch-lutherischen Kirchenschulen und des Lehrer-Seminars im Öselschen Kreise nach den Schlüssen des ordinairen Landtags vom Jahre 1882. Raka.

seisja, Saaremaa ülemkirikueestseisja-ameti liikmed, 2 esindajat rüütelkonnast, 2 vaimulikke esindajat ja 2 esindajat talurahva poolt (koolivanemad) (§ 8). Huvitav on see, et mandril talurahva esindust kõrgemas koolivalitsuses ei olnud ette nähtud, Saaremaal aga küll. Tegelikus elus sellel tähtsust ei olnud, sest seda ei rakendatud. Ülemmaakoolivalitsus pidas koosolekuid vähemalt 2 korda aastas. Ta andis välja vajalikke instruktsioone, eksamineeris õpetajaid ja andis eksamineerituile diplome, kinnitas ametissevõtmisi ja otsustas koos konsistooriumiga õpperaamatute üle (§ 9).

Vallakoolide eesmärgiks oli sisendada kristlust ja anda vajalikke teadmisi (§ 13).

Kooliaeg pidi kestma 20.X - 25.III ja kool pidi töötama iga nädal 4 päeva ja kui õpetaja vastavat palka sai, siis 6 päeva nädalas - (§ 16). Seega seadus sanktsioneerib siin madalad õpetajate palgad, teisalt lubab töökoormust vähendada - jälle nähtus, mida mandril ei esine. Selle erinevuse põhjust tuleb küll vist näha tõsiasjas, et Saaremaal olid väga paljud õpetajad nii väga väikese sissetulekuga, et sellest elamine ei tulnud kõne alla, pidi mujalt lisa muretsema. Suvevaheajal pidi õpetaja või tema asetäitja, kelle oli kinnitanud pastor, iga kahe nädala tagant kooli pidama - (§ 16). Iga laps, kes oli täis saanud 9 aastat, pidi koolis käima. Kooliskäimise kestus polnud kindlaks määratud, kuid koolis pidi käima seni, kuni koolivalitsus seda vajalikuks pidas. Põhjuseta koolist puudumise pärast tuli trahvi maksta 2-20 kopikat. Kes mujal koolis käisid, kuulusid usuõpetuse suhtes pastori katse alla - (§ 17.). Siin

paragrahvis on jälle mõned erinevused võrreldes Põhja- ja Lõuna-Eesti koolidega, nimelt koolikohustus algas varem ja kooliskäimise kestus polnud kindlaks määratud. Vajalikud olid need erinevused tõenäoliselt sellepärast, et võimaldada kiiremini noorte iseseisvale tööle asumist, kuna nende majanduslik olukord seda nõudis.

Õpetajad pidid tasuks saama koolimaa jaigalt talupojalt 2 külimittu vilja. Kõik teised lastevanemad (vabadikud ja popsid) pidid maksma rahas 20-40 kopikat kooliskäija lapse pealt (§ 19).

Õppeained olid samad, mis mandrikoolideski.

Üks kord aastas toimus õpilaste katse koolivalitsuse juuresolekul - (§ 21).

Kihelkonnakoolil olid samad eesmärgid, mis mandrilgi; kool pidi aset leidma köstri juures ja õpetajaks pidi olema ka köster pastori järelvalve all - (§ 24). Õppeaeg kestis 20.X - 25.III, iga päev pidi olema 7 tundi ja kursus kestis 4 aastat - (§ 25).

Talurahva kool oli Saaremaal käsiteldaval perioodil majanduslikult äärmiselt halvas seisundis. Mitmel pool Saaremaal olid peagu kõik koolid alguse saanud suitsutaredes, korstnateta hurtsikutes, mida köeti kadakatega.[1] Või oli kooli ruumiks madala talumaja nurk, sageli savipõrandaga.[2] Vanade koolimajade asendamine uutega oli visa. Mustjalas oli kihelkonnakool kuni 1888.a-ni väga halbades ruumides. Klassitoas oli üks väikese ruuduga aken. Õpetaja jaoks oli üks tuba ja köök. Koolipoiste eluruumiks oli suur rehetuba, kus ka köstri sulane ja tüdruk ja kanad alaliselt elutsesid.

---

1) AAS Stip.ar.nr.37. Kärla kihelkond, 1930. A.Soom, lk.43.
2) ibid., lk.47.

Ajuti elasid seal ka seapõrsad. Rehetoas hoiti eriti talveti veel mitmesugust loomatoitu.[1]

Õpetaja palk oli Saaremaal ja ikka kõige väiksem võrreldes mandriga. 70-ndate aastate lõpul sai õpetaja aastas palka 5 - 50 rbl.[2] Valjalas saanud vallakooliõpetaja veel 1890-ndais aastais palka aastas 25 rbl. Sellest pidi ta veel vallamakse 3 - 5 rbl. suuruses õiendama. Selle palgaga sai õpetaja osta umbes 12,5 vakka vilja. See palk olnud kogu kihelkonna peale suurim.[3] 1874-78.a. vahel oli Valjala kihelkonnakooliõpetaja palgaks koolimaa + 17 rbl. + 22 rbl. 33 kopikat saksa keele õpetamise eest. Peale selle pidi iga õpilane viima koolile ühe käsisülla puid. Mitmel pool maksid sakslased mõni rubla aastas lisatasu neile õpetajaile, kes õpetasid koolides saksa keelt. Õppetöö suhtes oli Saaremaal veel sel perioodil üsna madala tasemega koole.

Mitmel pool, näiteks Jamaja kihelkonnas käidi vallakoolides ainult neli korda nädalas.[4] Valjala külakoolis õpetatud 1875.a. lugemist, piiblilugu, katekismust, laulmist ja ajalugu. Osas koolides õpetati samal ajal ka kirjutamist ja arvutamist.[5] Niisiis oli Saaremaa talurahva kool samaaegsest mandri talurahvakoolist primitiivsem.

---

1) Saaremaa, lk.678.
2) Sakala, nr.48, 49, 1878.
3) AAS Stip.ar.nr.3. Valjala kihelkond, 1923. R.Kenkmann, lk.118. TaRK.
4) AAS Stip.ar.nr.2. Anseküla ja Jamaja kihelkond, 1923. H.Sepp, lk.104. TaRK.
5) Saaremaa, lk.781.

3) V a l l a- ja k i h e l k o n n a k o o l P õ h j a - E e s t i s.

Nagu Liivimaa rüütelkond, pidi ka Eestimaa rüütelkond kohandama talurahvakoolid uutele oludele. Riigivalitsuse survel oli rüütelkond koostanud reglemendi talurahvakoolidele ja 25.IV 1875.a. kinnitas tsaar selle.

Mainitud reglemendi esimeses punktis öeldakse, et talurahvakoolid alluvad siseministeeriumile. See oligi peamine, mida mõisnikud soovisid: toimida oma äranägemise järgi ideoloogilisel rindel. Koolide eesmärgiks oli usukinnitamine rahvasse ja vajalike teadmiste levitamine. Kodune õpetus pidi seisma kohaliku pastori, kirikueestsis- ja ja koolivanemate järelevalve all (A I 1.). Talurahvakoolid jagunesid valla- ja kihelkonnakoolideks (A I 2).

Kogukonda, kus 300 - 1000 hinge, pidi vähemalt 1 vallakool asutatama, mida pidi ülal pidama vald, kui seda ei teinud mõis või ei peetud ülal mõne annetusega. Kooli ehitamiseks pidi mõis või kroonu andma maa ja materjali, valla asi oli palkide kohalevedu ja maja ehitamine (A I 5). Koolis pidid käima kõik 10-13.a. lapsed. Õpetamine koolis pidi kestma 3 aastat, õppeaeg 15.IX - 15.IV-ni. Põhjuseta puudumise eest tuli trahvi maksta, mille suurus oli kindlaks määratud 1-10 kopikale päevas. Õpilaste katse toimus iga aasta kohaliku koolikomisjoni juuresolekul (A I 6). Talvel pidi õpetamine toimuma maksuta, suvel tuli õpetajale maksta kohaliku koolivalitsuse poolt määratud

summa (A I 4). Õpilaste varustamine toidu ja õppevahenditega jäi vanemate või peremehe mureks. Ainult äärmise vaesuse puhul sai õpilane need kooli poolt (A I 7). Vallakooliõpetaja-kandidaadid, kellel polnud seminariharidust, pidid katse õiendama. Õigus õpetaja-kandidaati esitada oli mõisnikul või vallal või mõlemal, olenedes sellest, kelle ülalpidamisel kool oli. Kihelkonnakoolivalitsus pani ametisse ja kõrvaldas õpetaja, kinnitas ja vallandas ülemmaakoolikomisjon.

Õpetaja tööaeg oli kindlaks määratud kuuele tunnile päevas, peale laupäeva (A I 9). Viiesaja hingelises kogukonnas pidi õpetaja peale prii korteri saama veel vähemalt 100 rbl. aastas, kas rahas või maaga tasutavana. Igalt järgmiselt sajalt hingelt tõusis palk 10 rbl. võrra (A I 10). Vallakoolis pidi õpetatama: usuõpetust, eesti keelt, aritmeetikat, vähe maateadust ja ajalugu, koorilaulu, eriti koraale ja vene keelt. Viimase õpetamine pidi viidama koolidesse ~~läbi~~ 5.aasta jooksul (A I 3).

Kihelkonnakoolis pidi samu aineid õpetatama. Juures oli kirikuajalugu (A I 11). Kooliadministratsioon on juba eespool ära toodud.

Õpetajate ettevalmistamiseks pidi rüütelkond kahte seminari ülal pidama: üks Kuudal, teine ~~Paasselpas~~ Passlepas (B 21).[1] Seminaride käsitlemine järgmeb allpool.

Erinevusena 1867.a. statuudist olid siin esiteks ette

---

1) Allerhöchst am 25.IV 1875 bestätigtes Reglement für die ev.-lutherischen Land-Volksschulen u. Lehrerseminare in den Gouvernements Est-u. Kurland, Mitau, 1876.a.

nähtud kihelkonnakoolid, milledest seni Eestimaa kubermangus polnud üheski seaduses juttu olnud; teiseks oli nende määruste kohaselt talurahva esindus kihelkonnakoolikomisjonis. Tegelikult oli talurahva esindusel ainult formaalne osa. Kihelkonnakooli õpetajaid pidi eksamineerima Eestimaa ülemkoolikomisjoni korralduse kohaselt 29.XII 1879 ainult seminar.[1)]

Nagu Liivimaal andis ka Eestimaa kõrgem talurahvakooliorgan välja maakoolide korraldamiseks "Koolipidamise seaduse Eestimaa Evangeliumi Luteruse usu maa-koolidele", 1878.a. See põhineb 1875.a. ajutistel määrustel ja tal on palju ühist Liivimaa 1874.a. õppeplaaniga. Kooliõpetaja kohta öeldakse siin, et ta saab oma tööst siis kasu, kui ta ennast iga päev "palvega kinnitab" ja tunnis läbivõetava ise enne meelde tuletab, aga ühtlasi püüab eeskujuks olla laitmatu jumalakartliku eluga (§ 5). Edasi öeldakse, et "tema pidagu oma ammeti üles õige tarkusega ja hoidku eemale kõigist asjust, mis temasse ei puutu, kõiksugusist kohtu- ja tüliasjust." (§ 6).

Õpetajalt nõuti, et ta selgelt räägiks ega nõuaks mõttetut päheõppimist. Samuti rõhutati kordamise tähtsust. Laste vastu pidi õpetaja olema lahke ja kannatlik (§§ 7-10). Õpetaja pidi küsimuse esitama kõikidele, et kõik oleksid tähelepanelikud. Ühe käest pidi vastust nõudma. Vastus pidi olema korralik. Kõik õpilased ei tohtinud korraga rääkida. Õpetaja ei tohtinud õpilase vastuse üle naerda ega

---

1) F.855, Ausgegangene Schreiben der Oberschulcommission, 1878-79, lk.234. RaKa.

pahandada, vaid pidi parandama ebaõige (§ 11). Tundide suhtes rõhutati, et tuleb aega kalliks pidada, klassis mitte palju aega raisata raamatute otsimise j.m. sarnasega (§ 13). Õpetaja ülesandeks oli pidada päevaraamatut, kuhu märgiti puudujad ja puudumiste põhjused (§ 14). Kooliõpetajalt nõuti, et ta koolist ei puuduks ega kooli ajal oma isiklikke asju ei ajaks (§ 15). Õpilastelt tuli nõuda: hoolikat õppimist, tähelepanu, kuulekust, "korralist olemist", kombekust, viisakust, nii koolis kui väljaspool seda, leplikkust ja lahkust üksteise suhtes, puhtusearmastust (§ 16). Lastel pidi olema aega õppimiseks ja meelelahutuseks (§ 17). Õppetöö pidi algama laulu ja palvega (§ 18). Õpetaja pidi valvama, et õpilased oma tervist ei kahjustaks, näiteks ei sööks külmunud toitu (§ 19).

Poisid ja tüdrukud soovitati ka päeval võimalikult lahus hoida (§ 20).

Koolis pidi olema: üks kõnepult või laud õpetaja jaoks paraja kõrgusega, õpilastele lauad ja pingid samuti paraja kõrgusega ja tindipottidega; 1 tahvel, "niisuguse jala peal, mis liigutada annab", hästi sile, värvilt must, puust, teisel poolel pidid olema punased jooned nootide jaoks; üks kapp; 1 seinakell; 1 gloobus; 1 maailmakaart; 1 Euroopa suur kaart; 1 Balti kubermangude kaart; 1 Palestiina kaart; 1 piibel; 1 koraaliraamat; eeskirjad; 1 mänguriist (§ 21). Õppeained, mida pidi vallakoolides õpetatama on samad, mis on eespool ühenduses 1875.a. ajutiste määrustega ära toodud. Päris-koolilapsed pidid 5, vahekoolilapsed 1 päev

nädalas koolis käima (§ 26). Vallakoolides pidi töö toimuma teadmiste ja õppimiste järgi ühes, kahes või kolmes jaos (§ 27). Usuõpetuses nõuti, et lastel peab Masingu piiblilloo I ja II jagu peas olema. Metoodiliselt pidi õpetaja lastele usuõpetust „mõnusal viisil" jutustama. Katekismust ja tähtsamaid piiblisalme pidid lapsed oskama (§ 30). Metoodiliselt rõhutati lugema õpetamisel veerimise vajadust, kusjuures tuli lapsed panna kõik korraga taktis valju ja ühtlase häälega veerima (§ 31). Kirjutamine pidi algama tahvlil, siis (s.t. talve möödunud) alles paberil (§ 32). Arvutamises nõuti nelja arvutamisviisi täis- ja murdarvudega ja "kolme liikme arvamist." Metoodiliselt: esiteks arvud 1-100-ni selgeks teha, siis põhiarvutusi teha, esiteks "laua peal", siis peast liitmist ja lahutamist ja alles hiljem tahvlil. Arvutamisel soovitati kasutada väikesi arve ja näitlikustamist (§ 33). Maateaduse õpetamine alaku "maailmast üleüldse" ja lõppeks õpetatagu "maailma riikisid ja rahvaid tundma" (§ 34).

Laulu õpetamine algas tahvlile kirjutatud nootide järele laulmisega. ~~tahvlilt~~. Olid noodivõtmed, taktid ja helidevahed käes, pidi algama laulude õpetamine, esialgu kergemaid ja ühehäälelisi (§ 35). Kordamisõpingute kohta öeldi, et "vahe-kooli päevil jäävad päriskooli lapsed koju" (§ 39). "Vahe-kooli" päevadel pidi kordamisele võetama: lugemine, kirjutamine, rehkendamine, katekismus, piiblilood ja laulmine (§ 40). Vahekooli õpilaste trahv puudujmilt oli 2-3 x suurem kui vallakooliõpilastelt (§ 41).

Seaduse viimases osas on kirjutatud kasvatusküsimustest. Õpetamise eesmärgiks oli vaimuharimine ja inimese religioos-

seks kasvatamine, sest jumalakasvatus on "... auusa elu hallikas..." (§§ 60, 61). Kooliõpetaja ülesanne oli lapse tujusid ohjeldada, tema tundeid peenendada ja patutundmisele äratada. Tuli õpetada alandlikkust ja näidata kellele au anda (§ 62). Edasi öeldi, et kasvatusliku töö tegemiseks on vaja, et õpetajal oleks autoriteeti, sest muidu ei saa õpetaja oma korraldusi läbi viia (§ 63). Klassiühiskonnas on õpetaja autoriteedil teine mõiste, kui sotsialistlikus ühiskonnas. Klassiühiskonnas tähendab õpetaja autoriteet sageli hirmu sisendamist ja vägivaldset võimu, sest õpetaja seisab valitseva klassi teenistuses ja peab selle huve ka kooliühiskonnas kaitsma. Nõukogude ühiskond paneb õpetaja autoriteedile palju suurema tähtsuse ja annab talle uue mõiste. Võiks öelda, et "nõukogude õpetaja autoriteet tähendab õpetaja täielikku usaldust ja austust õpilaste poolt"[1].

Edasi öeldi seaduses, et õpetaja ei või nõuda õpilastelt tühje ega võimatuid asju (§ 64). Karistus ja noomitus pidi niisugune olema, et lapsele saaks selgeks, et "käsu üleastumine üks kõlvatu asi on" (§ 66). Hoiatati liiga karmide karistuste eest. Õpetajalt nõuti karistamisel õiglust. Õpilasi lubati karistada järgmiselt: 1) kõvasti noomida, 2) lasta nurgas seista, 3) häbistada, 4) kooli kinni jätta, 5) suurema pahanduse peale võis ka kehaliselt karistada, kuid kooli võõrmündri loal ja nähes (§ 66). Keelatud oli karvustamine, kõrvadest kiskumine, käega löömine, joonlauaga sõrmedele löömine ja lapse paigutamine tema tervist kahjustavasse ruumi või kohta (§ 66 lisa).

---

1) A. Pint, Õpetaja autoriteet, lk. 19.

Kasvatustöö heaks kordamineks rõhutati vajadust hea eeskuju järgi ja armastust laste vastu (§ 67). Muidugi kogu kasvatustöö pidi toimuma valitseva klassi - mõisnikkonna huvides, pidi aitama vaos hoida valitsetavaid, pidi sisendama viimastele valitsevale klassile kasulikku ideoloogiat.

Nüüd siirdume tegelikkude kooliolude vaatlemisele.

Kõigepealt mõned statistilised andmed.

1874/75.aastal oli vallakoole:

Harjumaal	121
Virumaal	164
Järvamaal	101
Läänemaal	95
	481[1]

Siin hulgas on ka mõned kiriku-, mõisa- ja köstrikoolid. Puht vallakoole oli tõenäoliselt 1874/75.a. - 472.[2]

Kihelkonnakoole oli 1974/75.a.:

Harjumaal	1,	õpilasi	13
Virumaal	7,	"	198
Järvamaal	3,	"	46
Läänemaal	2,	"	21
	13[3]		278[4]

1877/78.a. oli vallakoole:

Harjumaal	123
Virumaal	174
Järvamaal	103
Läänemaal	104
	504[5]

Kihelkonnakoole oli 1877/78.a.:

---

1) F. 855, Bericht 1874/75. Raka.
2) F. 1188, sü [redacted] 5349 4. Raka.
3) F. 855, Bericht 1874/75. Raka.
4) ibid.
5) F. 855, Bericht 1877/78. Raka.

Harjumaal	1,	õpilasi	16
Virumaal	7,	"	346
Järvamaal	3,	"	45
Läänemaal	2,	"	4
	12[1]		411[2]

Järgnevatel aastatel kasvas vallakoolide arv. 1879.a. oli vallakoole 519, 1881.a. 532, 1885.a. 544.[3]

Kihelkonnakoole oli 1882.a. 13, ~~mehi~~ meesõpilasi 292, ~~naisi~~ naisõpilasi 53

" 1883.a. 12, " 278, " 65

" 1885.a. 11, " 272, " 55[4]

Mõnedes valdades, just Viru- ja Järvamaal oli juba 60-ndal aastal kaks vallakooli.[5] Oli ka valdu, kus oli 5 kooli, nagu Porkuni ja Emmaste.[6] Kohtades, kus tihe asustus ja koole vähe, olid koolid väga koormatud.

Näiteks Purdi kooli pidi mahtuma üle 100 õpilase. 1877.a. tegi ülemkoolikomisjon rüütelkonna peamehele ülesandeks mõjustada neid valdu uusi koole ehitama, kus on üle 150. koolikohustuslase.[7] Kui aga arvestada väikesi kooliruume, siis 150 õpilast ühele koolile oli palju. Kooliruumide puudusega ongi seletatav mitmel pool esinev olukord, et õpilased käisid ainult osa nädalapäevi koolis. See oli eriti kahjulik õppetööle, sest siis unustati vahepeal õpitu ja meeletuletamine võttis jälle aega enne kui võidi edasi minna.

Nagu nägime, oli Põhja-Eestis 70-ndate aastate keskel kihelkonnakoolide võrk veel üsna hõre. Kui 1874.a. tuli Liivimaa kubermangus 8 vallakooli kohta 1 kihelkonnakool,

---

1) F. 855, Bericht 1877/78. Raka.
2) ibid.
3) Speer, lk.364. ~~Jordan, lk.59 järgi oli vallakoole 1882.a. 514, 1883.a. 529, 1885.a. 557~~.
4) Jordan, lk.59.
5) Speer, lk.364.
6) ibid., lk.366.
7) ibid., lk.365, 366.

siis tuli Eestimaa kubermangus 1876/77.a. 20-ne vallakooli kohta 1 kihelkonnakool-, köstri- või saksa elementaarkool.[1] Õpilasi ühe kooli kohta tuli 1877.a. Harjumaal 69, Virumaal 72, Järvamaal 55, Läänemaal 64.[2] See on ainult keskmine arv, oli koole aga küll, kus laste arv oli kaugelt suurem.

Huvitavad on andmed kooliruumide kohta. 70-ndail aastail oli enamus Põhja-Eesti vallakoolidest üheklassikomplektiga, nii näiteks Harjumaal ja Läänemaal. Järvamaal oli ühepalju ühe- ja kaheklassikomplektiga koole. Virumaal olid ka enamuses üheklassikomplektiga koolid, kuid esines ka kolme klassikomplektiga koole, milliseid mujal Põhja-Eestis 1877/78. õppeaastal ei leidunud.[3]

Esitame mõned näited kooliruumide kohta.

Läänemaal Märjamaa kihelkonnas Kasti vallakool, mis oli asutatud 1876.a. asetses vanas kõrtsis.[4] Peale selle olid Läänemaal mitmes kihelkonnas vallakoolimajad enam talu lauda kui koolimaja nägu. Ruumid olid hirmus niisked ja halva õhuga.[5] Suurem osa vallakoole on oma algperioodil asunud suitsutaredes, nagu seda oli ka talurahva elumaja.

Näiteks Järvamaal olid kõik talurahvakoolid alguse saanud suitsutaredes. Mõned neist on madalais ja suitsuseis ruumes püsinud üsna kaua, 70-ndate ja isegi 90-ndate aastateni nagu Jalgsema ja Võhmata kool Järva-Jaanis, Rava kool Ambla vallas.[6] Paljud koolid saavad omale uued hooned seetõttu, et vanad suitsutared põlevad maha. Esineb palju

---

1) Frey, lk.9.
2) ibid.,lk.8.
3) F. 855, Bericht 1877/78. Raka. TaRK.
4) AAS Stip. ar.nr. 6. Märjamaa kihelkond, 1924. M.Kiiseman.
5) Sakala, nr.19, 1880. ~~TaRK.~~
6) AAS Stip.ar.nr.45. Järva-Jaani kihelkond, 1930. L.Vilmre, ja AAS Stip.ar.nr.47. Ambla kihelkond, 1930. B.Tomasson. TaRK.

koolimajade mahapõlemisi. Mõnel pool põleb kaks korda puust koolimaja maha, kolmas ehitatakse kivist. Suitsutarel on ju kõigiti eeldusi tuleohvriks saamiseks: õlgkatused jne. Aga ka korstnaga tolleaegsed talumajad ja rehetoad polnud palju kindlamad tule vastu, kuna korsten ehitati ka puust, näiteks Järvajõel.[1)]

Virumaal on samuti rohkesti kooliruume käsiteldaval perioodil kõlbmatus olukorras. Viru-Jaagupis oli üks koolimaja veel 70-dais aastais muld põrandaga.[2)] Väike-Maarjas ehitati isegi 70-ndail aastail muldpõrandaga koolimaja.[3)]

Lüganuse kihelkonnas asus üks kool paekivist majas, mis oli ehitatud mõisa talliks. Maja oli rõske, kitsas, kooliks täiesti kõlbmatu. Nendes ruumides asus kool kuni 1919.aani.[4)]

Harju-Jaani Pikavere vallakoolis maganud mõni õpilane ikka ahjus kas siis külma või ruumi puuduse pärast.[5)] Kütte muretses koolidele tavaliselt vald, kuid esines ka kohti, kus seda pidi tegema õpetaja või õpilased. Küttematerjaliks oli hagu või puud.

Ruumide ja kütte kõrval oli valusaks küsimuseks valgustus. Tavaliselt õppetöö kestiski ainult valgel ajal. Pimedikus harjutati peast arvutamist ja õpiti pähe piibli salme ja kirikulaule. Kunstliku valgusena kasutati enamasti

---

1) AAS, Stip. ar.nr.47. Ambla kihelkond, 1930. B.Tomasson, lk.153. TaRK.
2) AAS Stip. ar.nr.56. Viru-Jaagupi kihelkond, 1932. V.Püss, lk. 84. TaRK.
3) AAS Stip. ar.nr. 58. Väike-Maarja kihelkond, 1931.,1932. O.Männik, lk. 200. TaRK.
4) EKS Stip.ar.19. Lüganuse kihelkond, 1931. L.Otsa, lk.83,84. TaRK.
5) EKS Stip.ar.16. Harju-Jaani kihelkond, 1932. L.Karu, lk.112. TaRK

70-ndail ja 80-ndail aastail rasvaküünlaid, peerge ja vähematel juhtudel petrooleumi lampi. Valgustuse eest muretses tavaliselt vald, see tähendab muretses küünlad või pidi maksma vastava summa raha. Kuid küünalde puudumisel võeti appi peerud.

Tavaliselt esineb käesoleval perioodil kooliks ehitatud majadel kaks osa: üks klassiruum, teine - õpetaja tuba, eluruum. Mõnikord esineb ka kõrvalruume, nagu sahver ja eraldi köök. Näiteks Jägala koolimaja kohta 70-ndate aastate teisel poolel on tehtud juhtustuste järgi visand, millel aga kahjuks mõõted puuduvad.

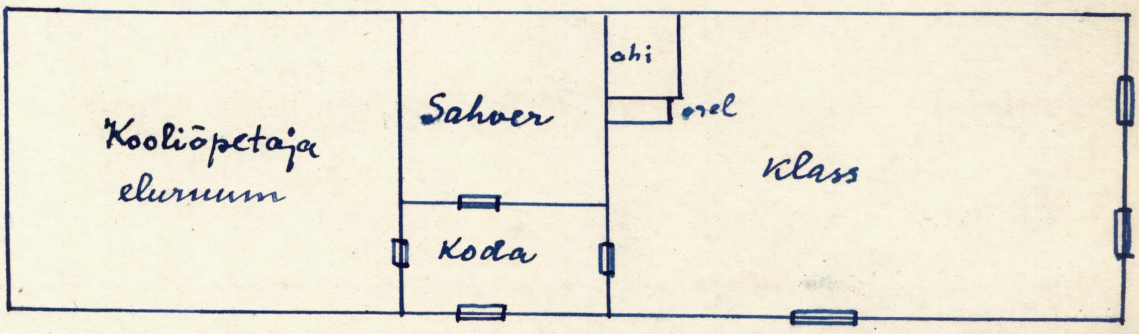

Kooliõpetaja eluruumil ei ole ka aknaid näidatud. Mööbliks olid klassis pikad pingid, igal pingil istus 8 õpilast.[1]

Tondi koolimaja, mis oli ehitatud 1867.a., olnud järgmine:

---

1) EKS Stip. ar.nr. 21. Jõelähtme kihelkond, 1933. E.Uustalu, lk 114. TaRK.

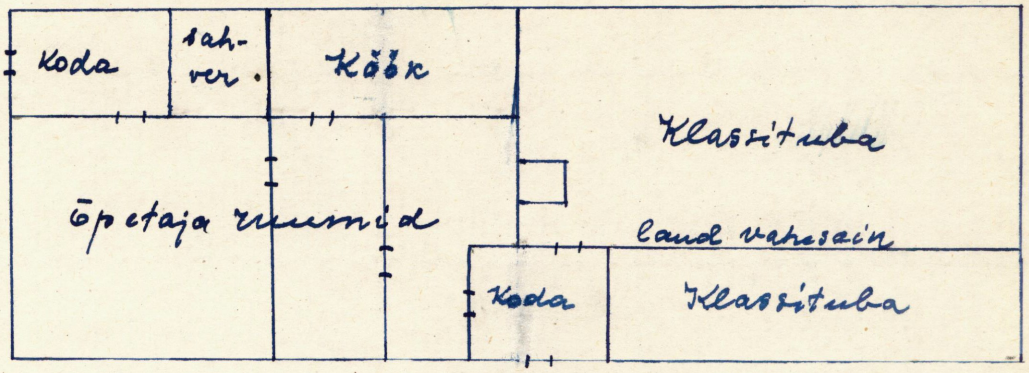

Kahjuks on seegi plaan puudulik. Plaanidel esitatud koolimajad ei kuulunud viletsamate hulka. Õige sageli esinevaks mööbliks klassitoas olid pikad pingid, mis asetsesid ümber laua või laudade. Koolmeistri jaoks oli mõnikord ka omaette laud ja tool. Peale mainitute leidus klassi ruumides seina tahvlid ja harmooniume.

Et suur osa talurahva koole ~~positses~~ asetses poolpimedais, madalais, rõskeis ja suitsuseis urgastes, tõendab meie valitseva klassi - sakslastest mõisnike ja pastorite julma rõhumist ja barbaarsust. Mõni pastor oli isegi igasuguse talurahva kooli vastu. Näiteks pastor Hörschelmann soovitanud lugema õpetamist "voki" kõrval.[1]

Oli ka paremaid kooliruume. 1874.a. oli Põhja-Eestis 77 mitterahuldavat koolimaja. Nendest asendati uutega 1 aasta jooksul 27. Võib kaunis kindlalt öelda, et arv 77 on tagasihoidlik. 1882.a. leiti Põhja-Eestis kõlbmatuid koolimaju veel 69, 1885.a. 72.[2] Paremas olukorras koolimaju esines Kadrina kihelkonnas, kus 1878.a. olnud enamus hooneid üsna korras. Ka olevat sisustus paranenud. Vanad pikad pingid ja lauad asendati lühematega. Muu sisseseadena oli paljudes koolides Peetri kihelkonnas harmooniume (oreleid).[3] Harmooniume aitasid mõisnikud mõnikord koolidele muretseda, sest muusikariistal oli tähtis koht kirikulaulude õpetamisel.

1) AAS Stip.ar.nr.50. Kose kihelkond, 1931. L. Otsa, lk.48. TaRK.
2) Speer, lk.381.
3) ibid., lk.382.

Mis puutub kooli ülalpidamiskuludesse, siis 1875.a. määruste järgi pidi mõis andma ainult maa ja materjali kooli ehitamiseks. Maja ehitamine ja selle sisustamine oli valla ülesanne (§ A I 5). Vallakoolides pidi toimuma õppetöö tasuta (§ 4). See tähendab, et õpetaja pidi saama elatise maast. Kihelkonnakoolid pidi ehitama kihelkond, seega oli rohkem kiriku, koguduse asi. Kihelkonnakooli õpetaja sai samuti tasu maast, või rahapalka. Õpetaja palk kihelkonnakoolis polnud kindlaks määratud, oli kokkuleppe asi. 1876.a. olevat kantud mõisnikkude poolt kooli kulusid Põhja-Eestis rbl. 41.415,86 suuruses, kogukondade poolt rbl.40.896,16 suuruses.[1] Siin peab arvestama seda, et need on mõisnikkude endi andmed ja et nende poolsed kulud on suureks paisutatud koolide ehitusmaterjali ja maa arvel.

Siirdudes edasi õppetöö korraldusele Põhja-Eestis, näeme, et see ei erine põhimõtteliselt Lõuna-Eesti õppetöökorraldusest valla ja kihelkonnakoolis. Peamiseks õppeaineks jäi usuõpetus. Sellega algas töö koolis iga päev ja jumala "äratundmisele" pidid tasandama teed ka kõik teised õppeained. "Kooli seaduste" alusel pidi iga päev algama ja lõppema vaimuliku laulu ja palvega. Lapsed pidid hommikul kell 8 koos olema ja enne õpetaja tulekut vaikselt oma peatükke õppima. Laste pead pidid olema kammitud, silmad ja käed puhtad ja riided "kinni koristud". Igaüks pidi oma "seatud" kohal laua ääres istuma. Koolitunnis ei tohtinud laps ringi vahtida, teist torkida ega jalga kõlgutada. Kooli ajal ei tohtinud õues joosta. Sõimamine,"santi

---

1) Speer, lk.371.

sanno" ütlemine oli keelatud. Lastelt nõuti viisakat teretamist.[1] Kuidas üksikud õpetajad ainet käsitlesid ja kuivõrd teaduslik aine käsitlus oli, selle kohta on väga vähe andmeid. Teatud järeldusi võiks siin teha muidugi õpetajate haridustasemest ja mõningaid andmeid saab kooli aruannetest. Sellest,mida seadus õpetajalt nõudis,samuti üksikute õppeainete metoodilistest näpunäidetest oli juttu eespool, ühenduses 1875.a. Ajutiste määruste ja 1878.a. seadusega. Vaatleme esiteks, kuidas õpetati neid õppeaineid, millised olid vallakooli õppekavasse toodud peamiselt alles 1875.a. alates. Vene keelt õpetati 1875.aastal umbes 70-vallakoolis.[2] 5.aasta jooksul alates 1875.a. pidi vene keel kõikidesse talurahva koolidesse sisse viidama. Speeri andmeil õpetati vene keelt 1876/77.a. 228-s,1878.a. 289-s ja 1879.a. 322-s koolis.[3] 1881.a. õpetati vene keelt 380-s koolis, 1886.a. puudus vene keele õpetamine 12-s vallakoolis.[4] Vene keele õpetamisest vallakoolides oli huvitatud just talurahvas ise ja muidugi ka riigivalitsus. Et vene keele õpetamine oli eesti-talurahva koolis kaua aega vähelevinenud, ei olnud meie rahvale kasuks. Esiteks vene keele, kui suure rahva keele valdamine oleks andnud siinsele talurahvale paremaid võimalusi liiklemiseks, mis oleks omakorda avardanud silmaringi ja võimaldanud ka kergemini töö leidmist. Teiseks oli see kõrgema kultuuriga rahva keel ja oleks võimaldanud siinset talurahvast tutvuda mõ-

---

1) F.1188, sü 5349[2], l.35,36. Raka.
2) F. 855, Bericht, 1874/75. Raka. Väga võimalik, et ka enamates koolides, sest paljude koolide kohta polnud vene keele suhtes midagi öeldud.
3) Speer, lk. 405.
4) ibid., lk. 405, 406.

nede kõrgema kultuuri saavutustega ja vene progressiivsemate mõtlejate ideedega. Teatavasti pole siiski vene progressiivne mõte eestlastele täiesti kaduma läinud. Tuleks mainida ainult Peterburi ja Johann Köleri tähtsust eesti tärkava kodanluse võitluse innustajana balti-saksluse vastu. Balti-sakslased olid huvitatud vene keele õpetamisest vallakoolides ainult sellepärast, et nad lootsid pidurdada sellega eestlaste valgumist vene koolidesse, kuhu sakslaste mõju ei ulatanud. Vene keele õpetamist vallakoolides takistas tunduvalt vene keelt oskajate õpetajate puudus.[1]

Maateadus oli võetud sallakooli õppekavasse suuremas ulatuses 1875.a. määrustega. Enne seda oli maateadust õpetatud peamiselt Virumaal. Ka Läänemaal oli võimalik mõnevõrra õppekava laiendada, kuna seal oli seminari tõttu parema ettevalmistusega õpetajaid.[2] Mõnel pool õpetati ka lookesi ajaloost, ehkki see 1875.a. seaduses veel polnud sees.[3] Ühes koolis - nimelt Palmses (Virumaal Kadrina kihelkonnas) oli vallakoolis soovijaile neljas klass juurde lisatud, kus õpetati ajalugu ja loodusteadust.[4] Üksikute ainete õpetamise meetoditest on vähe andmeid. Martna kihelkonnas Läänemaal on õpetaja geograafia tunnis vastava kaardi tahvlile joonisnud.[5] Õpetaja vähemalt pidi siis kaarti ikka tundma. Tahvli kasutamine oli tingimata vajalik eriti kaartide ja muude õppevahendite puudumisel. Selget ülevaadet koolide õppevahenditest ei saa, kuid mitmesuguste materjalide põhjal selgub, et

1) Speer, lk.404.
2) ibid., lk.407.
3) ibid.
4) ibid., lk.409.
5) EKS Stip.ar.nr.5. Martna kihelkond, 1924. M.Reim, lk.77,78.

Tartu.

talurahva koolidel puudus sageli isegi hädavajalik inventar. Eestimaa kindralsuperindentendi vastava järelpärimise kohaselt 24.aug. 1878.a. saadeti paljudest kohtadest soovjavaldusi gloobuste tellimiseks vallakoolidesse.[1] Mitmetel koolidel olid siiski kaardid ja gloobused. Seaduses oli öeldud, et kõik lapsed 10-13.a. peavad koolis käima 3 aastat. Puudub võimalus selle kohta Põhja-Eestis ülevaadet saada, kui paljud lõpetasid vallakooli. Teatavasti jagunesid noored koolikohustuse suhtes üldiselt kolme rühma: 1) (7)8 - 10 aastased, 2) 10 - 13.a., 3) 13 - 16(17) a. Esimesse rühma kuuluvad pidid saama kodus õpetust ja käisid vahete-vahel koolis, kus nende teadmisi kontrolliti. Teise rühma - nn. pärisõpilased pidi käima koolis kuni 6 korda nädalas, nii et aastas käisid nad umbes 100 päeva koolis. Viimasesse rühma kuulusid vallakooli lõpetanud. Nad käisid kord nädalas vallakoolis õpitut kordamas ja meele tuletamas. Niisugune kordamine kestis kuni leeriajani.

Ida-Harjumaal oli 1874/75.a. 10 - 17.a. lapsi 6134, koolis käis nendest 4207, nendest luges hästi ja arusaamisega 1290, kirjutas 3173, arvutas 2946. Kokku lapsi 7 - 17.a. oli 8333, nendest oskas lugeda 6432.

Lääne-Harjumaal oli 5844 last 10 - 17.a. Koolis käis 3344. Väga hästi luges 1538, Kirjutas 2949, arvutas 2793. Kokku lapsi 7 - 17 a. 8377, neist luges 7246.

Virumaal oli 10 - 17.a. 8106. Koolis käis 6695. Väga hästi luges 2362, Kirjutas 5287, arvutas 4626. 7 - 17.a. oli

---

1) F. 1188, sü 5357, l. 1-14. Raka.

10531. Luges neist 9248.

Alutaguses oli 10 - 17.a. lapsi 4928, koolis käis 4945. Väga hästi luges 2166, kirjutas 3762, arvutas 3312. Lapsi 7 - 17.a. 6316, neist luges 5534.

Järvamaal oli 10 - 17.a. 6194, koolis käis 5486. Väga hästi luges 1548, kirjutas 4079, arvutas 3772, 7 - 17.a. 7751, neist luges 6080.

Sise-Läänemaal oli 10 - 17. a. 2958, koolis käis 1847. Hästi luges 954, kirjutas 1112, arvutas 1023. 7 - 17. a. 4345, neist luges 3245.

Rauna-Läänemaal oli 10 - 17.a. 3447, koolis käis 2565, luges hästi 1165, kirjutas 1908, arvutas 1676, 7 - 17. a. 4925, neist luges 3694.

Saare-Läänemaal oli 10 - 17.a. 3049, koolis käis 1343. Väga hästi luges 832, kirjutas 1153, arvutas 1006. 7 - 17.a. oli 4549, neist luges 3604.

Kokku 10 - 17. a. 40660, koolis käis 30432.

Kokku 7 - 17. a. 55127, neist luges 45083.[1)]

Nende andmete järgi näeme, et 7 - 17. aastastest sai Põhja-Eestis 1874/75.a. lugemisega hakkama umbes 82%. Lugemisoskus on kõige primitiivsem, mida võib nõuda kooliskäinult. Upsakad balti mõisnikud ja pastorid ei võinudki sallida hariduse levikut peale hädavaevase lugemisoskuse nende poolt rumalaks peetud "pärisrahvas", sest väheteadlikku inimest on kergem ekspluateerida.

Mees- ja naisõpilaste arv Põhja-Eesti koolides 1878/79.a. oli järgmine: õpilastest, kes nädalas mitu päeva koolis käis

---

1) F. 1188. sü nr. 5349[4], l. 93. Rakr.

meesõpilasi · naisõpilasi
oli ~~mehi~~ 7751, ~~naisi~~ 6785. Õpilastest, kes käisid 1-2 korda
nädalas koolis oli ~~mehi~~ poisse 6632, ~~naisi~~ tüdrukuid 6941.[1]

1882/83.a. oli Lääne-Harjumaal 10 - 17.a. 4927, nendest käis mitu päeva nädalas koolis 2218, 1 - 2 korda nädalas käis koolis 2162, (kokku käis koolis 4380 õpilast). Väga hästi luges 3237 õpilast, kirjutas 4335 ja arvutas 4293 õpilast. 8 - 17 aastaseid oli 6592, neist luges 5995.

Ida-Harjumaal oli 10 - 17 a. 50ol, mitu päeva nädalas koolis käis 2374 last, 1 - 2 korda nädalas käis koolis 2267 (kokku käis koolis 4641 õpilast). Väga hästi luges 2613 õpilast, kirjutas 4301 ja arvutas 4245 õpilast. 8 - 17 aastaseid oli 7118, neist luges 6261.

Virumaal oli 10 - 17.a. 6380, mitu päeva nädalas käis koolis 3329 last, 1 - 2 korda nädalas käis koolis 2981, (kokku käis koolis 6310 õpilast). Luges soravalt 3065, kirjutas 5072, arvutas 4875. 8 - 17. a. oli 8465, neist luges 7358.

Alutaguses oli 10 - 17. a. 5085, nädalas mitu päeva käis koolis 2894, õpilast, nädalas 1 - 2 korda koolis käis 2062, (kokku 4956 õpilast), luges soravalt 3269 õpilast, kirjutas 4403, arvutas 4256 õpilast. 8 - 17. a. oli 6982, neist luges 6042.

Järvamaal oli 10 - 17. a. 5417, nädalas mitu päeva koolis käis 3228 õpilast, nädalas 1 - 2 korda käis 2374 (kokku käis koolis 5602 õpilast). Luges soravalt 3688 õpilast, kirjutas 5028, arvutas 4997. 8 - 17. a. 7854, neist luges 6520.

---

1) F. 1188. sü nr. 5349^{4}, l.112. Rakv.

Sise-Läänemaal oli 10 - 17. a. 3361, mitu päeva nädalas käis koolis 1576 õpilast, nädalas 1 - 2 korda koolis käis 1372 (kordamisõpingutel käis peagu alati naisi rohkem) (kokku käis koolis 2888 õpilast). Soravalt luges 2049 õpilast, kirjutas 2695, arvutas 2641. 8-17.a. oli 4143, neist luges 3946.

Rapina-Läänemaal oli 10 - 17. a. 3535, mitu korda nädalas käis koolis 1592 õpilast, 1 - 2 korda nädalas käis koolis 1310 (kokku õpilasi oli 2902), soravalt luges 2060 õpilast, kirjutas 2897, arvutas 2886. 8 - 17.a. oli 4668, neist luges 4301.

Läänemaa Paartel oli 10 - 17.a. 2515, mitu päeva nädalas käis koolis 1256 õpilast, 1 - 2 korda nädalas käis koolis 797 õp. (kokku käis koolis 2053), soravalt luges 1326 õpilast, kirjutas 2009, arvutas 1983, 8 - 17.a. oli 3834, neist luges 3087.[1]

Õpilastel, kes elasid internaatides tuli võtta kodunt kaasa nädalamoon. Vastavalt jõukusele oli igaühel midagi kaasas. Järva-Madisel olnud tavaliseks toiduks paksud ~~paksad~~ kapsad ja kartuli puder. Lisana olnud jõukamail liha, vaestel silgud, või puudunud neil lisa üldse. Süüa tulnud toitu ikka külmalt, harva saanud sooja teed. Söödud isegi külmunud kapsasuppi kotist.[2]

Põhja-Eestis saab rääkida koolisundusest alles ühenduses 1875.a. määrustega. Enne seda oli kooliskäimine siiski juba mitmel pool kujunenud sunduslikuks. Näiteks 1871.a. olevat olnud see 19. kihelkonnas.[3] Tranvirahad, mida hakati

---

1) F. 1188, sü 5349[4], l. 141. Raka.
2) AAS Stip. ar.nr.48. Järva-Madise. E.Änilane, 1930. lk.84,85. TaRK.
3) Eesti Postimehe lisaleht, 1879, lk. 45.

nõudma nn..põhjuseta puudumise eest pärast 1875.a. määruste ilmumist, tekitasid palju sekeldusi.Nii oli 1875. ja 1876.a. Sellepärast kohtu protsesse.[1] Trahviraha on kõikunud Põhja-Eestis 1 - 19 kopika vahel päevas.[2] 13 - 17.aastastel, st. nendelt, kes käisid kordamisõpingutel, oli trahv vabandamata puudumiste eest kõrgem. Veel hiljemgi, 80-ndates aastates oli mõnel pool koolisaatmine väga visa, trahvimine tekitas viha. Puudujad olid aga ikka vaesed - moonakate ja popside lapsed, kes kooli ei saanud minna suure vaesuse tõttu: puudusid küllaldased riided ja polnud lastele midagi söögiks kooli kaasa panna. Nii pidid vaesed oma suurest viletsusest veel trahvi maksma.[3] Selle formaalse trahviraha nõudmise vastu tekkis proteste. On arvatud, et trahviraha sobiks kasseerida ainult võõrastelt lastepidajatelt, kes ei saada lapsi kooli ja hooletuilt vanemailt, mitte vaestelt. Edasi arvatakse samas, et õpetaja peaks saama suurem aid vabadusi trahvimääramiseks oma õiglase äranägemise järgi.[4] Trahviraha pidi minema kooli kassasse, kuhu läksid ka annetused. Koolisundus on olnud teatavasti hiljem kodanlikus ühiskonnas paljudele noortele proletaarsest keskkonnast majanduslikel põhjusil koormaks. Tagajärjeks ongi algharduse poolelijätmine ja selle asemel juba varakult näljapalga eest tööle siirdumine.

Vaatleme nüüd olukorda ja õppetööd mõnes Põhja-Eesti kihelkonnakoolis. Teatavasti jäi kihelkonnakoolide võrk

---

1) Tallinna Teataja, nr. 21, 1917.
2) Eesti Postimehe Lisaleht, 1879, lk.49.
3) Eesti Postimees, nr. 12, 1885.
4) ibid.

Põhja-Eestis palju hõredamaks kui Lõuna-Eestis. Selle põhjuseks olid mõnevõrra erinevad sotsiaal-majanduslikud tingimused Lõuna- ja Põhja-Eestis. Lõuna-Eestis, kus maakodanluse arenguks olid paremad tingimused, tekkis varem ja suurem vajadus kõrgema talurahva kooli järgi. Põhja-Eestis oli üksikuid kihelkonnakoole, nagu eespool nägime, ka juba XIX s. algul, teisel ja kolmandal aastakümnel. Evangeeliumi-luteriusu kihelkonnakoolide võrk kujunes Põhja-Eestis tiheduselt maksimaalseks 1874/75.a. ja püsis enam-vähem samana kuni 80-ndate aastate teise pooleni. Muidugi tuleb siin arvestada asjaolu, et 80-ndatel aastatel mõjus evangeeliumi-luteriusu valla- ja kihelkonnakoolide kasvule kahandavalt Põhja-Eesti usuvahetuslik liikumine ja sellega kaasuv vene õigeusu kihelkonna- ja abikoolide asutamine.

Järgnevalt mõnda kihelkonnakoolidest Virumaal.

Viru-Nigula kihelkonnakool, mis avati 1871.a. oli kolmeaastase kursusega. Kui koolile taheti juurde luua 1 seminariklass ja selleks rüütelkonnalt rahapaluti, siis oli rüütelkond selle vastu. Ühest seminarist jatkuvat.[1] Hiljem arenes sellest koolist midagi seminari taolist, seal oli harjutuskool ja õppekavas oli pedagoogilisi aineid.[2]

Teine Väike-Maarja kihelkonnakool, mis alustas õppetööd 1873.a. oli ruumide suhtes rahuldavas olukorras. Mõisnikud kooli toetada ei soovinud. Õpetajale palgamaksmiseks pidi iga kihelkonnakooli õpilane maksma 5 rbl.,(hiljem 10 rbl.) kooliraha. Seega pidi kogunema õpetajale200 rublane aastapalk.[3]

---

1) Speer, lk. 346, 347.
2) Ibid., lk. 347.
3) ibid., lk. 348-350.

Ida-Virumaal - Iisakusse asutatud kihelkonnakool töötas osalt rüütelkonna toetusel. See kool pidi olema tõkestavaks kantsiks ida poolt tulevatele mõjudele, kuna siinne elanikkond tundis elavat huvi kõige venepoolse vastu. Kohalik pastor teatas olukorrast rüütelkonnale ja nüüd oli rüütelkonnal küll võimalik toetust anda.[1] Siin näeme jällegi kuidas valitsev klass koondab oma jõud , kui teda hädaoht varitseb. Vaivara kihelkonnakool, mis alustas tööd 1874.a. oli majanduslikult rahuldavas olukorras.[2] Ka siin oli eriti püütud saksa mõju suurendada. Peaõpetajaks oli siin Halle ülikoolis käinud põllumajandusliku haridusega isik. Abiõpetajaks oli eriharidusega sakslane. Kool kandis põllumajanduslikku iseloomu. Peale religiooni, eesti- ja vene keele, matemaatika (haaras ka elementaarset algebrat, geomeetriat ja maamõõtmist), joonistamise, ajaloo, maateaduse, loodusloo ja füüsika, õpetati veel mullateadust, maaharimist, taimekasvatust, heinamaa kultuuri, karjakasvatust, orgaanilist, anorgaanilist ja agrikultuurilist keemiat, raamatupidamist, põllumajandust ja aiandust. Õpperaha oli esimesel semestril 12 rbl., teisel 8 rbl. Kool oli kaheaastane. 1882.a. oli õpilaskoolis 56.[3] Arvestades kõrget õpperaha siia igaüks ei pääsenud. Võibolla seisavad selle kooli põllumajandusliku laadi taga kohalike mõisnike majanduslikud huvid. Siit võis saada ka mõisadesse uuema agrotehnikaga tuttavaid rentnikke ja töölisi, mis omakorda pidi mõjuma mõisa tuludele.

---

1) Speer, lk. 354, 355.
2) ibid., lk. 355.
3) ibid., lk. 355, 356.

Järvamaal olid kihelkonnakoolid Amblas, Koerus ja Türil. Kihelkonnakoolide asutamiseks ühines mõnel pool mitu kihelkonda. Vaenulikkust talurahva hariduspüüete suhtes näitab seegi väike tõik, et kui Kadrina ja Haljala talurahvas, moodustanud erilise komitee kõrgema kooli asutamiseks, pöördus rüütelkonna poole toetuse saamiseks, siis lükati see palve tagasi kui talurahva initsiatiivi, polevat ametliku koolivalitsuse algatus.[1] Türil oli ka ~~üks~~ tütarlaste kihelkonnakool, kus püütud sisendada õpilastesse korra-, puhtuse- ja tööarmastust.[2] Balti-sakslased said aru rõhutud klasside hariduse võimaldamise ohust. Engels on öelnud, et "tööliste haridus ei või tõotada kodanlusele midagi head, ta võib sisendada ainult mõnesuguseid kartusi."[3]

Põhja-Eesti idaosas: Viru- ja Järvamaal oli kihelkonnakool selleks, mis valmistas ette ka vallakooli õpetajaid, sest Kuuda seminari kasvandikud jäid peamiselt Läänemaale ja mõnel määral ka Harjumaale ja Liivimaa seminaridest ei jatkunud kõikjale õpetajaid.

Järgnevalt võtame vaatluse alla talurahva kooliõpetaja Põhja-Eestis. Harjumaal oli 1877/78.a. 124 vallakooliõpetajat. Eesti vallakoole oli 121 (ühes koolis oli 2 õpetajat). Õpetajatest oli seminari haridusega 40. Kihelkonnakooliharidusega oli vähemalt 1 õpetaja (ühe kohta on seda selgesti öeldud), 8 õpetajat oli kreiskooliharidusega, peale selle oli veel muu haridusega õpetajaid autodidakte jne. Paljude suhtes on aga teated hariduse kohta puudulikud ja selgusetud.[4] Virumaal s.a.

---

1) Speer, lk. 353, 354.
2) ibid., lk. 357.
3) Marx-Engels-Lenin-Stalin Kultuurist ja kasvatusest, lk. 126.
4) F. 855. Bericht, 1877/78. raka.

oli 173 õpetajat (174 vallakooli), nendest kindlasti seminari haridusega 11. Kihelkonnakooli haridusega oli vähemalt 51 õpetajat. Kreiskoolis oli käinud 6 õpetajat. Esineb ka autodidakte. Paljude õpetajate kohta pole selge, millise haridusega nad on. Esineb veel köstrikooli, elementaar- ja vallakooliharidusega õpetajaid.[1]

Järvamaal oli s.a. 103 vallakooli, õpetajaid 103. Seminari haridusega oli 12 õpetajat, kihelkonnakooli haridus oli kindlasti paljudel õpetajatel, kuid selgesti on öeldud seda ainult kahe õpetaja puhul. Kreiskooliharidusega oli üks. Andmed on ka siin paljude kohta puudulikud.[2]

Läänemaal oli s.a. eesti vallakoole 100, õpetajaid oli 102. Seminari haridusega oli neist 48. Muu hariduse suhtes puuduvad täpsed andmed.[3]

1882. a. oli Eestimaal seminari haridusega 167 rahvakooliõpetajat, kes peagu kõik olid Lääne- ja Harjumaal. Kihelkonnakooli haridusega õpetajaid oli 249 ja nad olid õpetajateks enamasti Viru- ja Järvamaal.[4] Üsna rohkesti on õpetajaid oma hariduse saanud Lõuna-Eestis.[5] Liivimaalt õpetajaid polevat soovitud, kuna kardeti sealse kodanliku liikumise mõju.[6] Kihelkonnakooliõpetajate haridus samal ajal: Harju-Jaani kihelkonnakoolis oli kreiskooli haridusega õpetaja. Virumaal, kus 7 kihelkonna kooli, oli 1 seminari haridusega, 4 kreiskooli, 1 linna vaestekooli ja 4 nähtavasti kihelkonnakooli

---

1) F. 855, Bericht, 1877/78. RAKA.
2) ibid.
3) F. 855. Bericht, 1877/78. RAKA.
4) Speer, lk. 358.
5) ibid., lk. 359.
6) ibid., lk. 360.

haridusega, 1 õpetaja oli ülikoolis käinud.[1]

Järvamaal oli 3 kihelkonnakooli ja õpetajatest oli 2 seminari, 3 kreiskooliharidusega.[2]

Läänemaal, kus töötas 1 kihelkonnakool, oli õpetajaks seminari haridusega isik.[3]

Oma õiguslikult ja ühiskondlikult seisundilt erines külakoolmeister väga vähe teda ümbritsevast talurahvast. Nagu eespool kuulsime, olid nii kihelkonna- kui vallakooliõpetajad vabastatud pearahast, millise õiendas nende eest kogudus või vald. Õpetaja oli teatavasti niikaua kui ta sellena töötas, vaba nekrutivõtmisest ja kehalisest karistusest.

Milline oli Põhja-Eesti talurahva kooli õpetaja majanduslik seisund? See on suure tähtsusega küsimus, sest esiteks väga näruse palgaga oli raske saada paremaid õpetajaid koolidesse, teiseks sundis see õpetajaid hankima mitmesuguseid kõrvalteenistusi nagu juba eespool nägime. Need õpetajad, kes vene keelt oskasid, võisid suurel Venemaal mingi tasuvama töö leida. 1875.a. reglemendi kohaselt pidi vallakooli õpetaja 500. hingelises kogukonnas palgaks saama vähemalt 100 rbl. aastas, kas siis rahas või maaga tasutavana. Andmed näitavad, et isegi seda seaduses ettenähtud näljapalka ei saanud paljud õpetajad.

1877/78. õppeaastal oli olukord õpetajate palga suhtes järgmine:

---

1) F. 855. Bericht 1877/78. Raka.
2) ibid.
3) ibid.

	üle 150 rbl.	101 - 150	80 - 100	50 - 79
Harjumaal	18 (üks rootsi koolis)	72	24	8
Virumaal	13	54	55	39
Järvamaal	1 kahe õpetaja kohta	16 polnud palk kindel	78	5
Läänemaal	10	33	43	12

Harjumaal oli 123 vallakooli, seal hulgas 2 rootsi kooli. Õpetajaid oli 124, nendest 1 rootslane ja 1 eestlane, said vähem kui 50 rbl.

Kihelkonnakooli õpetaja sai palka 100 rbl. aastas.

Virumaal oli vallakoole 174, õpetajaid 173, nendest 12 õpetajat sai alla 50 rbl. aastas.

Kihelkonna koole oli 7, palk kõikus 240 ja 600 rbl.vahel. Kihelkonnakooli õpetaja abilised said palka 80 - 130 rbl.vahel.

Järvamaal oli 103 vallakooli. Õpetajaid 103. 1 õpetaja sai vähem kui 50 rbl.

Kihelkonnakoole oli 3. Palk oli 150 ja 500 rbl. vahel.

Läänemaal oli vallakoole 100, õpetajaid oli 102. 4 õpetajat said alla 50 rbl.

Kihelkonnakoole oli 1, palk oli 160 rbl., 1 kihelkonnakool ei töötanud, sest ehitati maja.[1)]

---

1) F. 855, Bericht 1877/78. Raka.

Nagu tabelist näha, oli suurel osal õpetajatest palgad üsna väikesed. See tingiski nn. kõrvalametite pidamise vajadust. 1866.a. kogukonna seadusega oli tekkinud suurem vajadus kirjaoskajate inimeste järgi vallavalitsustes. Sageli olidki vallakooli õpetajad vallakirjutajateks. See õpetajate mitmel rindel töötamine kestis veel 80-ndatel aastatel. Et see õppetööd pidurdas, on selge. Nii kaevatakse näiteks 1884.a., et suur hulk vallakooliõpetajaid pidas kõrvalametina vallakirjutajaametit leivapuuduse pärast. Kaks ametit kokku andsid vaevalt ülalpidamise. Õpetajal oli vallakirjutajana, eriti suures vallas, palju tegemist, nii et õpetajaamet kippus jääma kõrvaliseks.[1] Eriti väikesed palgad olid õpetajatel Läänemaal. 1875.a. sai Vaimõisa vallakooli õpetaja Märjamaal palgaks 5 rbl.rahas, millele lisandus 1 rbl. tindi ja paberiraha. Natuuras sai ta 2,5 tsetverti rukkeid ja sama palju otri. 1880.a. olnud palgaks 50 rbl., millele lisandunud 5 rbl. pearaha.[2]

Õpetaja sai palka ka natuuras. Näiteks Ambla kihelkonnas sai üks õpetaja palgaks 7 tündrit rukkeid = 28 rbl.; 5 tündrit otri = 12,5 rbl., 5 tündrit kaeru = 10 rbl. Siis 10 rbl. rahas ja 3 tükki põldu á 4 vakamaad = 20 rbl. Kokku seega 80,5 rbl. Valla poolt sai õpetaja ahjukütte ja üks "leesik" küünlaid ehk nende ostmiseks raha. Maksudest oli õpetaja vaba.[3]

Mõnel õpetajal oli kõrvalameteid mitu. Koeru kihelkonnas Puhmus oli kooliõpetaja nii valla-, kontu- kui ka magasikirjutaja. Kool lasti sellepärast mõnikord varem lahti. Õpetaja

---

1) Eesti Postimees, nr.21, 1884. TaRK.
2) AAS Stip.ar.nr.6. Märjamaa kihelkond, 1924. M.Kiiseman, lk.47.
3) AAS Stip.ar.nr.47. Ambla kihelkond, 1930. B.Tomasson, lk.121,122. TaRK.

olnud peale selle veel suur joodik ja koolist puudumise puhul asedas teda ta naine.[1] Kirikus laulukoori juhtimine, palvetundide pidamine, laste ristimine ja surnute saatmine kuulusid ka Põhja-Eestis sageli kooliõpetajate töö hulka. Kõige tavalisem kõrvalamet oli kohtu ja vallakirjutaja koht.

Valla ega kihelkonnaõpetaja polnud riigiametnik. Seega puudus tal igasugune kindlustus vanaduse päevil, samuti õpetaja perekonnal õpetaja surma puhul. Eraalgatuslikult on püütud sellest raskusest üle saada leskede ja vaestelaste abikassade ellukutsumisega. Niisugusel kassaliikmel tuli 7,5 või 15 rbl. maksta sisseastumisel, siis tuli iga aasta tasuda 20 rbl., samuti tuli maksta sisse raha ka iga liikme matuse puhul 5 rbl. Abisaamisel pidi olema sisse makstud 400 rbl., siis pidi lesk saama aastas 125 rbl.[2] On näha, et sel kassal maakooliõpetajate jaoks tähtsust ei olnud, sest õpetajatel ei olnud võimalik nõutavaid summasid kassasse paigutada. Rahapalk oli õpetajatel niigi väike.

Õpetaja palkamisel sõlmiti leping valla ja õpetaja vahel, kus olid täpselt kõik tingimused üles tähendatud. Näiteks Järva-Jaani kihelkonnas Vahmuta vallas oli sõlmitud järgmine leping valla ja kooliõpetaja vahel:

1) "Koolmeister C. Kokk võttab Vahmuta vallas koolmeistri ametit enese peale ja peab seda kohta, mida kooliseadused, säätud koolimäärad ja Õpetaja seda nõudvad.

2) Selle eest saab koolmeister palka valla käest ühe aasta pealt 65 Rbl. raha. Heinamaa lap niita ja põllu põhk

1) AAS Stip.ar.nr.40. Koeru kihelkond, 1929. L.Vilmre, lk.122. Tark.
2) Sakala, nr.12, 1879.

seal sööta ja ka sõnnikuks; küünalde tarvis 1 tsetv.Raeru; ahju kütteks 1/2 sülda puid pere peal (kokku 12 1/2 sülda).

3) Pea raha ja kõik muud kronu maksud maksab vald.

4) See kontrakt maksab Jürri päävast 1870 kuni tulleva Jüripäävani 1871.a."[1]

Õpetajate peres oli ka veidrikke. Koeru kihelkonnas Vao vallakooli õpetaja, kellel muidu olnud mitmesugused huvid, lasknud koolituppa lakke augu teha, sest muidu kuluvat liiga palju energiat - 12 hobuse jõudu - ukse sulgemiseks. Ka temperatuuri hoidnud ~~ja~~ ta 4° juures, kuna siis saavat kõige paremini teha vaimset tööd.[2]

Õpetaja moraalsuse või amoraalsuse üle põhiline otsustaja oli kohalik vaimulik. Oli juhtumeid, kus õpetajaks mittesobivad isikud olid pastorile meelsuselt vastuvõetavad ja püsisid oma kohtadel. Kihelkonnakoolivalitsustes, mille kaudu käis õpetajate kohalemääramine, otsustasid ainult pastorid ja mõisnikud, talupoegade esindus oli formaalne,- nii kurdab Jakobsoni ajaleht "Sakala".[3]

Neljast kihelkonna koolivalitsuse liikmest olid tegelikult kooliõpetaja vallandajaks pastor ja mõisnik. Õpetaja vallandamise põhjuseks toodi asju, nagu mõned puudumised, Jakobsoni õpperaamatute kasutamine, mõne kõne pidamine jne.[4]

Kooliõpetajate seas, kes aga kohal püsisid, oli mitmeid kõlbmatuid. Näiteks Järvamaal Koeru kihelkonnas Rõhu vallas oli õpetajaks mees, kes lapsi niisuguse metsikusega peksis,

---

1) AAS Stip.ar.nr.45. Järva-Jaani kihelkond, 1930, L.Vilmre, lk.116, 117. TaRK.
2) AAS Stip.ar.nr.40. Koeru kihelkond, 1929.L.Vilmre,lk.104, 105. TaRK.
3) Sakala, nr.14, 1881.
4) Sakala, nr.15, 1881.

et need jäid vigaseks. Loomi olevat ta surnuks piinanud. Ise olevat ta olnud "kange palvemees" ja pidanud "iga pühapäev palvetunda, kus vanad naised oma pooltõist krokotilli silmapisarat" ära käisid nutmas.[1] Käesoleval juhul püsis õpetaja sellepärast, et pidas valitsevale klassile kasulikke palvetunde.

Väike-Maarja taluperemehed esitasid kaebuse Tallinna piiskopile oma vallakooli õpetaja kohta, kuna see õppetöö ajal raiskanud aega kõrtsis, vahel mitu päeva järjest. Isegi koolimaja pidanud ta kõrtsiks, kus ööd läbi viina joodud ja tantsitud. Sama kooliõpetaja polevat pidanud lugu ka abielutruudusest ja tema juures tulnud ette veel palju muid "teutavaid tegusid". Kihelkonnakoolivalitsusse olevat tema üle juba kaebus esitatud, kuid ei andnud tagajärgi.[2]

Sellevastu vallandati Järva-Jaanis Roosna-Alliku vallakooli juhataja sellepärast, et käis külanoortega liiga palju läbi ja tahtis asutada laulukoori ning tantsis üks kord.[3] Tõenäoliselt nägi siin kohalik valitsev klass õpetajas talurahvasse julguse ja vabama käitumise sisendajat, mis oli valitsevale klassile ohtlik. Karinus samas kihelkonnas vallandati õpetaja sellepärast, et ta oli "pahha nõuandja valla inimestele moisa herra vasto hakkata..."[4] See on üks väheseid viiteid õpetajate tegevusest mõisnikkude vastu.

Mis puutub õpetaja seltskondlikkusse tõõsse, siis olid

---

1) Sakala, nr.51, 1880.
2) F. 1188, sü 5349, lk. 120. Rakv.
3) AAS Stip.ar.nr.45. Järva-Jaani kihelkond, 1930. L.Vilmre lk.99. TaRK.
4) ibid., lk.107.

ka Põhja-Eesti kooliõpetajad laulu-, pasuna- ja viiulikooride juhatajateks.[1] Peamiselt teenisid need kirikut.

Järgnevalt õpperaamatutest. 1877/78. õppeaastal kasutati Põhja-Eestis kõige sagedamini järgmisi õpperaamatuid: C.J.Masing - Piibliluggud, Tartu, I tr. 1842; M.Körber - Õnsa Lutteruse veikenne katekismus, Kuresaare, I tr. 1865; J.Nerling - Rehkendamisse tahvlid, Tallinnas, 1.ja 2.trükk,1875.a.; W.Kentmann - Koolilaste geograahvia raamat, Tallinn 1. tr., 1875.a., viimane 1892; Punschel: Vähem sagedamini esinesid raamatud: Uus Testament, E. Golotusov - Juhataja vene keele õpetusele, Tallinn (Tartu) 1871; K.E.Malm - Loud ja laulud, Tallinn, 1874; C.R.Jakobson - Veikene geograafia..., Tartu, 1.tr. 1868; C.Blumberg - Juhataja kodu- ja isamaa tundmisele, Tartu, 1.tr., 1871, viimane tr. 1907; C.R.Jakobson - Kooli lugemise raamat; R.Kallas - Maistlik rehkendaja, Tartu,1874; P.Lopenove - Vene keel külakoolis. Tallinn, 1. tr., 1877.a.; viimane 1888.a. G.Rosenberg - Jumala riigi väljalautamise lugu, Tartu, 1872; W.Normann - Uus vene keele õppimise ramat, 2.tr.1880., J.Poromenski - Venne kele abitse ramat, Tartu, 1871; J.Jung - Laulud kolme häälega, Tartu, 1871; W.Normann-Arvamise raamat, Tartu 1873; C.Meyer - Arvamisse ehk rehkendamisse ramat, Tartu, 1852.[2] Peale esitatute oli veel rida raamatuid kasutusel, mille kohta aga andmed olid väga puudulikud. Raamatute nimekirjast näeme, et esines veel vanu raamatuid, mis olid keeleliselt väga puudulikud. Peale otseste õpperaamatute oli mõnes koolis geograafia õppimiseks seinakaart Sydows. Lauluõpetamisel oli abiks mitmel pool kas viiul või harmoonium (orel).

---

1) AAS ja EKS Stip.ar.andmeil. TaRK.
2) F. 855, Bericht 1877/78. Raka.

V

VALLA- JA KIHELKONNAKOOLI-ÕPETAJATE ETTEVALMISTUS-ASUTISED.

Pole võibolla ülearune peatuda lühidalt õpetajate ettevalmistamisasutistel - seminaridel. Eespool ühenduses õpetajate hariduse küsimusega nägime, et kaugelt suurem osa õpetajaid oli oma hariduse saanud väljaspool seminari, kas kihelkonnakoolides või mujal. Seda muidugi sellepärast peamiselt, et seminare oli vähe.

Kogu eesti etnilisel alal oli selles töös käsitletaval ajajärgul 3 seminari, kus valmistati ette vallakooliõpetajaid. Need olid: Kuudas, Kaarmal ja Tartus. Kihelkonnakooli õpetajad said oma hariduse köstrikoolides, kreiskoolides ja Lõuna-Eestis oli ka Valga Cimze seminari kasvandikke. Üksikutes kihelkonnakoolides oli ka kõrgema haridusega õpetajaid.

Põhja-Eestit varustas vallakoolide õpetajatega käsiteldaval perioodil Kuuda seminar, mis avati 1854.a. Algul kaheklassiline, muudeti seminar 1876.a. kolmeklassiliseks.[1] Seadus, mille järgi seminari pidi valitsetama, algas järgmiselt: "Iga hing heitku end ülemate alla, ... sest üllemad ep ole muidu, kui Jumalast..."[2] See on olnud kõikide klassiühiskondade valitseva klassi käsuks. Kogu päevane töö seminaris vaheldus palvega. Hommikul tõusti üles kell pool 5. Seaduses öeldi, et oleks väga armas, kui hommikul kärmesti voodist üles karataks ja "õndsa" Lutheri viisi kohe voodi äärde

---

1) Speer, lk. 338.
2) F. 1188, sü 5349[1], l. 18. Raka.

põlvili laskutaks palvetama.[1] Peale mainitud soovitava palvetamise olid kindlad palved hommikul enne sööki, lõunal enne ja pärast sööki, samuti õhtusöögi ajal. Palvest pärast õhtusööki ei tohtinud keegi puududa, "kes veel jalal käib".[2]

Õppetöö kestis Kuuda seminaris aasta läbi. Erilist rõhku pandi põllutöödele ja majapidamisele. Õpilased tegid ise kõik põllu- ja majapidamisetööd.[3] Seminari võeti vastu igast seisusest mehi vanusega mitte alla 16 a. ja seal pidi õpetatama: usuõpetust, pedagoogika "peaõpetusi", vene ja saksa keelt, eesti (või rootsi, läti) keele grammatikat, aritmeetikat, geomeetria peaõpetust, algebra algõpetust, "liinidega seihhendamist", vene ajalugu ja sellega koos „maailma sündinud asjade peaõpetust", üldist geograafiat lühemalt ja vene riigi geograafiat laiemalt, vähe loodusteadust, ilukirja, laulmist, orelimängu, võimlemist, lühidalt põlluharimist.[4]

Seminar oli väga kinnine asutis. Õpilased olid range järelvalve all ega tohtinud isegi kõiki ilmuvaid ajalehti lugeda, näiteks "Sakalat". Selle asemel poogiti vagadust niisuguste ajalehtedega, nagu "Ristirahva Pühapäevaleht" ja püüti sisendada valitsevale klassile vajalikku meelsust "Tallinna Sõbra" ja "Eesti Postimehega".

Sellele vaatamata lugenud õpilased salaja "Sakalat".[5]

Õppetöö alanud hommikul kell 9. Enne seda olnud ka palve. Õpilased pidid suuri osi piiblist pähe õppima, peale

---

1) F. 1188, sü 5349[1], l.20. Raka.
2) ibid., l. 19.
3) Neumann, lk. 12, 13.
4) 1856.a. kinnitatud Eestimaa talurahva seaduse-raamatu lisade ja muude Eestimaa talurahvasse puutuvate seaduste kogu, lk.84-86.
5) Neumann, lk. 27.

selle 20 kirikulaulu ja pidid kirjutama piiblisalmidele tähendusi. Igal pühapäeval olid õpilased kohustatud käima kirikus Märjamaal. Pühapäeval olnud isegi kirjutamine patt.[1] Kogu elamine oli väga primitiivne: sööginõudeks olid puupütid ja nimelt 28 poisi kohta 5 pütti. Liha olevat asetatud pooga lauale, nii et laud ujunud supivedelikust. Riides ei olevat lubatud ka muud moodi käia kui ainult takus.[2] Koolis oli karm režiim ilmselt selleks, et võtta õpilastelt võimalus siirdumiseks mujale peale külaühiskonna ja et neid harjutada rahul olema ka minimaalsega.

Teine eesti vallakooli õpetaja seminar, mis andis ka õpetajaid Põhja-Eesti jaoks oli Saaremaal Kaarmal, mis töötas 1871-1910.a. 1882.a. Saaremaa maapäeva poolt väljatöötatud reglemendi järgi oli Kaarma seminari eesmärk valla- ja kihelkonnakooli õpetajate ja kogukonna ametnikkude ettevalmistamine (§ 29). Seminari kursus oli 3-aastane ja õppeaeg kestis aasta läbi, väljaarvatud 2 kuud suvevaheaega ja neli nädalat pühi (§ 37). Kohustuslikkudeks õppeaineteks olid: usuõpetus (siin peale muu ka veel kiriku ajalugu), eesti, vene ja saksa keel, aritmeetika, geomeetria, üldine ajalugu, ülevaade füüsilisest ja topograafilisest geograafiast, täpsemalt Venemaa- ja Idamere provintside geograafiast, muusika, joonistamine, loodusõpetus. Vabatahtlikud olid agronoomilised õppeained, talurahvaseaduse seletus, praktiline maamõõtmise õpetus ja võimlemine (§ 38).[3]

---

1) Aas Stip.ar.nr. 49. Viru-Nigula kihelkond, 1931. H.J.Kõrge, lk.428. TaRK.
2) ibid.
3) F.1293. Reglement für die evangelisch-lutherischen Kirchenschulen und des Lehrer-Seminar im Oeselschen Kreise nach den Schüssen des Ordinairen Landtags vom Jahre 1882. RaKa.

Kaarma seminaris õppis üldse 324 noormeest, suurem osa lõpetajaist jäi Saaremaale.[1]

Kolmas vallakooliõpetajate seminar oli Lõuna-Eestis, Tartus ja töötas aastail 1873-1887. See nn. Hollmann'i seminar oli tuntud saksluse levitajana, kuna koolidirektor Fr.Hollmann ülistas "saksa värki".[2] Õpetajate peres oli ka sakslasi. Seminaris õpetati nädalas:

	I kl.	II kl.
piiblilugu	2 t.	2 t.
piiblilugemine	1 "	1 "
katekismus	2 "	2 "
ajalugu	2 "	2 "
maateadus	- "	2 "
pedagoogika	2 "	2 "
proovitundide kuulamine	2 "	2 "
arvutamine	5 "	5 "
eesti keel	2 "	3 "
saksa keel	2 "	2 "
laulmine	2 "	2 "
võimlemine	2 "	2 "
joonistamine	2 "	2 "
loodusteadus (füüsika)	2 "	2 "
käsitöö	2 "	2 "
viiuldamine	2 "	2 "
vene keel	4 "	2 "
vene ajalugu	2 "	2 "
vene geograafia	2 "	2 "

Päevad olnud seminaris tööga väga koormatud, nii et vaba aega polevat jäänud peagu kunagi.[3] Seminari kursus oli kahe aastane. 1873.a. alustas seminar tööd vaenulikus meeleolus õpetaja, direktori ja kasvandike vahel, seda seminaris valitseva kbostrikorra ja toitlustamise pärast.[4] Seminari õpilased elasid internaadis, kus ruumid, nagu kogu seminariski,

---

1) Saaremaa, lk. 234
2) Kivisaar, lk. 41.
3) ibid., , lk. 16.
4) ibid., lk.43.

olid kitsad. Õpilased pidid kõik majatööd ise ära tegema. Päevakorra kohaselt tõusti üles kella 5 paiku. Esimeseks tunniks (kella 8-9) oli usuõpetus, mis algas palvega.[1] Töö kestis seminaris hilja õhtuni, väljaarvatud söögivaheajad. Pühapäeval tuli käia kirikus. Seminaristid maksid aastas 125 rbl. ja said selle eest õpetuse, kosti ja korteri. Söök olnud vilets. Kuid, nagu ütleb raamatu autor - kui arvestada tolleaja külakooliõpetaja väikest - 100-rublalist palka, mis ei lubanud õpetajale ka pärast paremaid palu - siis oli see ettevalmistus püksirihma pingutamiseks. Hommikuks oli piimaga keedetud tangusupp, lõunaks kartuli ja hernesupp, reedeti paks tangupuder. Õhtuti soendati lõunane supp või keedeti tangusuppi. Supi kõrvale olnud heeringas, liha või kilu. Pühapäeval saanud vahel ka praadi. Õhtuooteks kell 4 anti soola ja leiba ja lõunaooteks kell 10 hommikul sai leiba ja soola. Vett võis muidugi juurde juua.[2] 1874.a. teravnes õpilaste ja direktori vahekord õpilastele ussitanud kapsasupi pakkumise pärast. Kaebuse esitamise puhul jäänud Hollmann külmaks ja korranud vana lugu: säärane on edespidi külakoolmeistrite toit.[3] Seminaristide endi arvates oli seminaris tagurlik vaim. Ajalehtedest oli seal lubatud lugeda ainult puht kiriklikke. Kord oli liiga vali ja Hollmann toiminud kui isevalitseja.[4] Hiljem muutunud Hollmann türanniks ja kasvandikud pidid kas painduma või murduma.[5] Nii iseloomusta-

---

1) Kivisaar, lk. 14.
2) ibid.
3) ibid., lk. 47.
4) ibid., lk. 29.
5) ibid., lk. 48.

sid Hollmanni tema õpilased. Meie ütleme, et Hollmann oli truu valitseva klassi tööriist.

Peale mainitud seminaride asus Paslepas õpetajate seminar rootslastele, olles tegevuses 1873-1882.a. 1880.a. muudeti mainitud seminar eestikeelseks. 1882.a. sulgus seminar, kuna hakati ehitama uut maja. Hiljem seda seminari enam ei avatudki.[1] Palju vallakooliõpetajaid saatis välja ka Jõhvi ja Simuna kihelkonnakool Virumaal.

Suur hulk Lõuna-Eesti kihelkonnakooli õpetajaid ja mõned avaliku elu tegelased said oma hariduse Valgas asuvast kihelkonnakooli õpetajate seminarist ja sellepärast mõni sõna mainitud koolist. Seminar sai alguse 1839.a. ja töötas 1890.aastani. Kauase direktori Cimze järgi nimetatakse seda seminari ka Cimze seminariks. Seda seminari, mis oli ka rüütelkonnale alluvaks asutuseks, kujundati mitu korda ümber. Alates 1881.aastast õpetati seal järgmisi õppeaineid:[2]

	IV	III	II	I
piiblilood	1	1	1	1
katekismus	2	2	2	1
piiblilugemine ja kirikulugu	1	1	1	1
saksa keele grammatika	2	1	1	1
lugemine	2	2	1	1
kirjatööd	1	1	1	1
läti keel	2	1	1	1
eesti keel	-	-	-	-
vene keel	3	3	2	2
looduslugu	2	2	1	1
loodusõpetus	-	-	1	1
maateadus	2	1	1	1
ajalugu	2	2	2	1
arvutamine	2	2	1	1
algebra	-	1	1	-
geomeetria	1	1	1	1
laulmine	3	3	3	1
peabass	2	2	1	1
klaveri ja orelimäng	2	2	2	1

1) Speer, lk. 330 - 335.
2) Peterson j.t., lk.92.

	IV	III	II	I
kirjutamine	2	2	kuus 1	prooviharjutus
joonistamine	1	1	1	-
võimlemine	2	2	2	-
kooliteadus	-	2	2	2
õppeharjutused	-	1	1	-
harjutuskool	-	-	1	6-10
aiatöö	2(4)	2(4)	2(4)	-
	37	37	33	26-30

Seminar oli aastail 1881-1887 neljaklassiline. Kasvandikud elasid seal samuti internaadis kui teisteski seminarides. Päevakord oli ka umbes sarnane teistele seminaridele.[1] Cimzet on pedagoogina hinnatud, kuid ka tema, seistes valitseva klassi teenistuses, oli valitseva klassi ideoloogia esindaja.

---

1) Peterson j.t., lk.23, 24.

VI

VENE-ÕIGEUSU KIHELKONNA- JA ABIKOOLID 1870-ndast AASTAST KUNI 1880-ndate AASTATE KESKPAIGANI.

Vene õigeusu kooli tekkimine Balti provintsides ja seega ka Eestis seisab otseses ühenduses ulatusliku usuvahetusliku liikumisega 1840-tes aastates. Ei olnud muidugi mõeldav, et vene-õigeusu kirikuringkonnad vene-õigeusku siirdunute lastele hariduse andmise oleks tahtnud jätta seniste valla- ja kihelkonnakoolide ülesandeks, mis seisid luteriusu vaimulike otsese mõju all.

Juba 25.aprillil 1845.a. keisri poolt kinnitatud instruktsioonis piiskop Filaretile rõhutati, et läti ja eesti vene-õigeusu kirikute vaimulikel tuleb viivitamatult hoolitseda kihelkonnakoolide avamise eest, et vene-õigeusku siirdunute lapsed ei kaotaks usuõpetuse õppimise võimalust.

Nendes koolides tuli õpetada tasuta usuõpetust, vene keelt, läti- või eesti keelt, lugemist ja kirjutamist, aritmeetika esimesi tehteid ja tingimata kirikulaulu.[1]

Vene õigeusu kiriku mõju edasise kasvatamise püüde sisukohalt on mõistetav ka, et nendesse koolidesse lubati astuda instruktsiooni päraselt lapsi kõigist usutunnistustest.[2]

Lähemad juhised vene õigeusu koolide töö reguleerimiseks Liivimaal kinnitati 1850-ndal aastal, kusjuures nende koostamisel piiskop Filaret, kindralkuberner Golovin ja

---

1) Столяров, I, lk. 18.
2) ibid.

tema järglane Suvorov võtsid aluseks 1819.a. Liivimaa talurahva seaduse need §§, mis käsitlesid talurahva kooli küsimust.

Uute juhiste alusel pidi igas kihelkonnas olema kihelkonna kool, nendele kogukondadele aga, kes kaugel asuvad kirikust tuli avada abikoolid - iga 500.meeshinge kohta üks.

Abikoolides õpiti vene- ja läti- või eesti keele lugemist, ja kirjutamist, aritmeetika esimesi tehteid ning kõige enam tarvitatavate palvete laulmist. Kihelkonnakoolis õpetati lisaks veel lühikest katekismust, piiblilugu, aritmeetikat, ilukirja ja kirikulaulmist.[1] Õpetuse andmine kihelkonnakoolis kuulus preestrile ja köstrile , kes tegutsesid sel alal tasuta, abikoolides aga vastavatele õpetajatele. Viimased said palga kogukonnalt, olid vabad maksudest, kehalisest karistusest ja nekruti võtmise kohustusest. Õpetaja valis kogukond ise, selle järel eksamineeris preester teda katekismuses ja vene keeles. Kui teadmised olid küllaldased kinnitas piiskop ta õpetaja kutses. Koolis käimine oli vene-õigeusulistele samuti kui luteri usulistele sunduslik. Kõik lapsed pidid 10-ne aastaselt kooli minema, kooli sundus kestis 4 talvet, kool algas 1.oktoobril ja kestis kuni 15.märtsini.

Arvesse võttes kodude kaugust koolist ja sellega seoses olevaid raskusi kooliskäimisel nägi juhis ette internaatide ~~käimapaneku~~ asutamise, kus lapsed elasid vanemate kulul. Vaeslapsed elasid seal kogukonna arvel. Kõrgem järelvalve koolide üle kuulus Riia peapiiskopile, lähem juhtimine aga praostèile (благочинный).[2]

---

1) Столяров, lk. 20.
2) ibid., lk. 21.

Mainitud juhis jäi kehtima kuni 1870.aastani reguleerides seega paarikümne aasta jooksul vene õigeusu koolide elu. Vene-õigeusu rahvakoolide edasises arengus olid muidugi olulise tähtsusega antud juhised, kuid samuti ka majanduslik baas ja õpetajad. Nii ühel kui teisel alal oli olukord tõsiselt raske.

Esialgu korraldasid mitmel pool preestrid kooli oma korteris, kuid see oli ainult hädaabi vahend. 1845.a. ettekirjutus käseb otsida koolidele ajutisi ruume, kuni koolimajad ehitatakse kroonu kulul.[1]

Et ruumide leidmisega oli aga ootamatult raskusi, selgub kindral-kuberneri seisukohast 1851.a. Ta rõhutab, et neljal kihelkonna politseil ei õnnestunud leida kooliruume. Mitmetes kihelkonnakoolides polnud võimalik leida muid ruume, kui ainult talutared, mis polnud sobivad.[2] Kindral-kuberner aga viitab ka põhjustele, mis on raske leida ruume. Ta rõhutab, et mõisavalitsused ei aidanud kaasa ruumide otsimisele ja ei soovinud ka, et neid leitaks.[3] Samuti oli raskusi koolimajade ehitamisega. Mõisnikud nõuavad üldiselt maade eest liialt kõrget hinda, samuti ka metsamaterjali eest. 1865.a. võis kindralkuberner nimetada ainult 7 kooli, kus oli maa antud tasuta. Aga needki, kes tegid seda, said kohaliku aadli ja luteriusu vaimulike ettepeidete osaliseks.[4] On küll õige, et valitsus abistas algusest peale vene-õigeusu koole majanduslikult ja nimelt summade andmisega koolimajade ehitamiseks ning ruumide üürimiseks, kuid summad ei olnud kül-

---

1) Столяров, I, lk. 19.
2) ibid., I, lk. 20.
3) ibid.
4) ibid., lk. 24.

laldased.

Vene-õigeusu koolimajade ehitamisele ei tulnud kasuks ka see, et eelpool mainitud juhistega vene-õigeusu vaimulikud jäid eemale vene-õigeusu rahvakoolide ehituste järelvalvest. Viimane ülesanne kuulus kihelkonna ehituskomisjonile, mis koosnes luterlastest. Viimased polnud ehitusest kuigi palju huvitatud, mistõttu ehitustööd viibisid ja ehitised kujunesid vähe vastupidavateks.[1)]

Väga tõsiseid raskusi oli ka avatud koolide varustamisel õpetajatega. 1870-ks aastaks on tõusnud vene-õigeusulistе koguduste arv ligikaudselt 150-le. Koolide arv Riia peapiiskopkonnas 1871.a. on 359, kus õpib 9470 õpilast. Koolide arv Lõuna-Eestis 1860-te aastate lõpul on190, millest 50 on kihelkonnkoole ja ülejäänud abikoolid.

Õpetajate seisukohalt paremas olukorras olid kihelkonnakollid, sest siin pidid õpetama preestrid ja köstrid.

Preestrite ettevalmistamiseks avati 1847.a. Riias vaimulik seminar. Mis puutub abikoolidesse, siis ei saa siin 1840-tes, 1850-tes ja 1860-tes aastates kõneldagi mingitest spetsiaalselt ettevalmistatud õpetajatest.

Õpetajate seminar vene-õigeusukoolidele avati alles 1870.a. Nagu ütleb Stoljarov, tuli leppida igat liiki haridust saanud inimestega, ka nendega, kes vene keelt ei osanud.[2)]

Õpetajate saamisel oli omakorda suureks raskuseks see, et vene-õigeusu koolide õpetajate palk oli äärmiselt madal, nende materjaalne olukord raske. Õpetajale palga maksmine

---

1) Столяров, lk. 25
2) ibid., lk. 26.

kuulus kohalikule vene-õigeusu kogukonnale. Arvesse võttes aga seda, et vene-õigeusku siirdusid just vaesemad, siis võib ütelda, et nende kogukondade kandejõud majanduslikus mõttes on nõrk. Õpetaja palk oli 15 - 20 rbl. ja mõnikord ka 10 rbl. aastas.

Kuid õpetaja ei saanud seda vähestki korralikult kätte: tal tuli seda ise sisse kasseerida, õigemini kokku korjata koguduse liikmete käest, mis mõjus õpetajale kindlasti halvasti.

Nagu nimetatud, jäid 1850-nda aasta juhised püsima kuni 1870-nda aastani. On huvitav teada, milliseid tulemusi annud vene õigeusu rahvakool maal selle aja jooksul töötades mainitud juhiste alusel. Kindral-kuberneri aruande alusel 1870/71.a. on võimalik pilku heita mõnes suhtes vene-õigeusukoolidele.

Aruandest näeme, et ainult mõnedes abikoolides õpetavad köstrid, enamikult aga erilised koolmeistrid, kelle teadmiste tase ja kõlbulikkus kooli töötks olevat järgmine: nad lugevat kohalikus dialektis õieti ja täpplikult, mitmed neist kirjutavat küll vigadega, kuid siiski suuremate vigadeta, katekismust tundvat nad mitte kogu ulatuses ja ainult täht-tähelt, ei oskavat sealt aga oma sõnadega küsida ega seletada. Mitmed koolmeistrid ei oskavat üldse aritmeetikat, enamik oskavat aga ainult liitmist ja lahutamist, vene keelt paljud üldse ei oskavat või siis lugevat vaevaliselt, äärmiselt valesti hääldades ja seejuures nad peaaegu sugugi ei mõistvat mida loevad. Kirjutamine olevat puudulik. Mis puutub lugema õpetamisse, siis toimuvat see järgmiselt: igale õpilasele antakse tükk eri õpiku alusel ja siis kõik poisid õpivad ühes koos

ja valjult. Kirjutamist õppivat poisid äärmiselt vale käekirjaga. Diktaati üldse ei tentud. Palved õpiti pähe, sisusse tungimata. Mäletatavasti rajanes usuõpetuse õppimine luteriusu koolides samuti tuupimisel. Laulmist õpetati ainult mõningates abikoolides ja nimelt kuulmise järgi.

Kihelkonnakoolides õpetasid preestrid ja köstrid. Mis puutub preestreisse, siis pedagoogilisi võtteid nad ei olevat tundnud ja enamikul polevat olnud aimugi peast arvutamisest. Oli ka neid, kes ei pidanud seda vajalikuks. Mõned ei pidanud ka klassi tahvlit vajalikuks, Õpetamine olnud kihelkonnakoolis tegelikult peamiselt köstrite kanda. Köstreid ei võivat nimetada harimatuiks. Nad lugenud peaaegu kõik rahuldavalt ja kirjutanud ilma eriliste vigadeta emakeeles. Aga mitte kõik ei osanud küllalt vene keelt. Nende teadmise tase olevat äärmiselt madal. Enamik neist ja ka need, kelle ülesandeks aritmeetika õpetamine, ei olevat tundnud jagamist. Paljude köstrite kohta on öeldud, et nad valdavat vene keelt halvasti ja ei näitavat üles hoolsust.

Usuõpetuse õpetamine kihelkonnakoolides olevat äärmiselt mitterahuldav. Vene keele õpetamine olevat samuti puudulik. Rahuldavam olukord olevat mõnedes kihelkonnakoolides laulmises, mida õpetavat peale üne kooli kuulmise järel.

Õppevahendite suhtes olid vene-õigeusu koolid tol perioodil mahajäänumad luteriusu valla- ja kihelkonnakoolidest. Nii näiteks arvelaudu olnud 1870/71. õppeaastal ainult kahes kihelkonnakoolis. Sellele mahajäävusele aitas kaasa asjaolu, et kogu luteriusu vaimulikkond ja mõisnikud püüdsid igati

takistada vene-õigeusu koole ja vene-õigeusu rahvastik ise suutis väne midagi kooli heaks teha.

Kuna kihelkonnakoolides peamine õppetöö lasus köstreil, kes olid oma vähariduse poolest vähe kõlbulikud koolitööks, siis kannatas õppetöö tase selle all.

Näiteks aritmeetikas ei olevat teadnud ka edasijõudnumad, millal tarvitada jagamist ja korrutamist. Praktilise aritmeetika ülesannetega kuskil ei tegeleta. Aruande lõppotsuses rõhutatakse, et õpetus ka parimates vene-õigeusu külakoolides olevat eesmärgitu, ta ei arendavat õpilasi, ei selgitavat edasiantud teadmiste rakendamist ja kogu kasu temast hariduse mõttes seisnevat ebateadlikus kirjaoskuses. Teadmised aga, mis omandatud vene keele alal olevat mitte küllaldased selle eesmärgi jaoks, mis peamiselt tingivat küla elanikkonnale selle keele õpetamise.

Puudulikult õpitud vene keel ununevat peatselt koolist lahkumisel.[1)]

Kuid see vene õigeusu koolide kohta esitatud andmestik sunnib tahtmatult tegema võrdlusi luteriusu koolide kohta käivate aruannete ja muud liiki andmetega. Nimelt näib, et vene-õigeusu koolide kohta käivad materjalid paljastavad rohkem tegelikku olukorda, on põhjalikumad, on tunginud rohkem sisusse. Sakslased on luteriusu koolide kohta küll palju statistikat teinud ja protsente välja arvestanud, kuid näiteks õppetöö analüüs on pealiskaudsem. Sellisel aruandlusel olid oma kindlad põhjused: luteriusu koole

---

1) Сборник постановлений, V, lk. 1872-1875.

oli vaja näidata heal järjel seisvatena kohaliku maakodanluse ja riigivõimu rünnakute puhul.

Vene-õigeusu koolide armetu seisukord veel 70-ndal aastal kutsus esile Vene valitsusvõimude otsustavama kaasatöötamise siinses vene-õigeusu külakoolis. Avaldatakse mõned määrused, mis suuremas või vähemas ulatuses korraldavad ümber koolide senise administratsiooni, reguleerivad õpetajate ettevalmistust jne. Samuti ilmuvad juhised vene õigeusu koolidele ja ilmub ka Tartu õppekonna kuraatori instruktsioon, millel oli kahtlemata oluline tähtsus õppetöö tegeliku arengu seisukohalt.

Nagu näha Vene haridusministri poolt keisrile esitatud aruandest, mis toetub siseministrilt 1869.a. sügisel saadud kindral-kuberner Albedinski kirja koopiale, on kindral-kuberner vägagi teadlik olukorrast vene-õigeusu koolide alal ning teeb ettepaneku paranduste teostamiseks . Kindral-kuberner rõhutab, et vene-õigeusu koolide areng, eriti aga abikoolide edukas areng materiaalsete vahendite puudumiste tõttu on võimatu. Selle äärmiselt kurva olukorra põhjuseks on külaelanikkonna vaesus ja kohalike võimude toetuse täielik puudumine. Kindral-kuberneri arvates vene-õigeusu koolid langevad veelgi enam, kui jäävad praeguste vahendite juurde. Üldisemalt rõhutab kindral-kuberner, et vene-õigeusu koolid vajavad materiaalset abi ja moraalset toetust.[1] Konkreetselt teeb ta järgmised ettepanekud:

1) Asutada nende koolide kõrgema järelvalve asutisena piiskopkonna nõukogu kindral-kuberneri eesistumisel.

---

1) Сборник постановлений, IV, lk. 1488 - 1489.

2) Asutada kihelkonnahoolekogud (попечительства) talupoegade osavõtul vaimulikkude juhtimisel.

3) Asutada vähemalt 2 õpetajate seminari Liivimaa kubermangu läti ja eesti osa jaoks. Suurendada palka nendele õpetajaile, kes eksami on õiendanud.

4) Vähendada sõjaväeteenistuse aega kahe aasta peale neile isikuile, kes on vene keeles kirjaoskajad.

K.-k.Albedinski arvas, et kindral-kuberneri osavõtt vene-õigeusu koolide järelvalve kõrgemast nõukogust tuleb koolidele kasuks. Ta aitaks kõrvaldada kohalike luterliku võimude ükskõiksust vene-õigeusu koolide suhtes. Koolid leiaksid oma eksisteerimiseks uusi abiallikaid ja tuge. Edasi, talurahva kaasatõmbamise kaudu kihelkonnahoolekogusse lootis ta talupoegade huvi tõsta koolide vastu. Ja viimaks sõjaväeteenistuse lühendamisega lootis ta vene keele õppimist ergutada. Kindral-kuberner avaldas lootust, et tema ettepanekute vastuvõtmisega vene-õigeusu koolid siin astuvad hoopis uuele teele . Viimaks juhib kindral-kuberner tähelepanu ühele asjaolule, nimelt mitmed kihelkonnad Liivi- ja Kuramaal avaldavat soovi õppida vene keelt, 1869.a. suvel on 10.vallast tulnud sooviavaldused selle kohta, et sealseissekoolidesse määrataks vene keele õpetajad. Mida kiiremini valitsus need soovid rahuldab, seda parem.[1] Kindral-kuberneri algatusel oli edu. Ilma üksikasjadesse laskumata võib öelda, et Peterburis kaaluti küsimust mitmekülgselt ja põhjalikult. 2.märtsil 1870. kinnitas keiser määruse "Mõningatest abinõudest rahva-

---

1) Сборник постановлений, IV, lk. 1515-1517.

alghariduse levitamiseks Eesti-,Liivi- ja Kuramaa kubermangudes."

Kindral-kuberneri ettepanekud olid põhijoonelt vastuvõtmist leidnud peale ühe, nimelt - väeteenistuse lühendamise. Sõjaminister seisis sellele vastu.

Avaldatud määruse alusel vene-õigeusu rahvakoolide kõrgem järelvalve kuulub,nagu kindral-kuberneri poolt ettepandud, Balti kubermangude vene-õigeusu rahvakoolide nõukogu kätte. Selle eesistujaks oli kindral-kuberner, liikmeteks peapiiskop, Riia vaimuliku seminari rektor, Tartu õppekonna kuraator ja Riia Aleksandri gümnaasiumi direktor. Õpetajate ettevalmistuseks siinsete vene-õigeusu rahvakoolidele otsustati ellu kutsuda õpetajate seminar ühes kolmest kubermangust.

Igaaastaseks kuludeks nii seminarile, kui ka uute koolide avamiseks, abikoolide õpetajate palkade parandamiseks jne. määratakse 1871.aastast alates 30.000 rubla aastas. Selles läheb 17.810 rubla seminari jaoks, 12.190 rubla muudeks kuludeks.[1)]

Eelpool esitatud määruse kõrval on väga olulise tähtsusega juhised vene-õigeusu rahvakoolide kohta Balti kubermangudes, millised kinnitati keisri poolt juba 26.jaanuaril 1870. Need juhised olid samuti otseses seoses kindral-kuberneri ülalmainitud esitisega. 1870.a. juhised vene-õigeusu rahvakoolidele Balti kubermangudes käsitlevad juhtivaid organeid mainitud koolide jaoks, osalt kokkulangevalt, kuid osalt täielikumalt kui 2.märtsi 1870.a. määrus, siis koolivõrku,

---

1) Аннин, Свод главнейших законоположений и распоряжений, lk. 30-31.

õppetööd ennast ja õppetöö eesmärke. 1870-nda a. juhiste alusel peab igas vene-õigeusu kihelkonnas olema kihelkonnakool. Nendes paikades aga, kus maakauguse tõttu ei ole võimalik kasutada kihelkonnakooli, tuleb avada abikool või abikoolid, silmaspidades kihelkonna suurust ja elanike arvu (§ 1 - 3).

Koolide kõrgem järelevalve kuulub eelpool märgitud nõukogule (§ 4). Oma ülesannete täitmiseks on tal õigus komandeerida kohapeale revidente igal ajal, ~~kusjuures need kohapeale revidente igal ajal,~~ kusjuures need koguvad teateid koolide seisundi kohta, õpe töö käigu üle, samuti kontrollivad nad kihelkonnahoolekogude tegevust. Peale selle aga tehakse praosteile ülesandeks visiteerida nii kihelkonna- kui ka abikoole (§ 5). Lähem järelevalve koolide üle kihelkonnas, samuti ka nende majandusliku külje üle järelevalve kuulub kihelkonna koolihoolekogule. Viimane koosneb kihelkonna preestrist ning vanemast köstrist ning kolmest kihelkonna poolt valitud liikmest, kelle ameti iga kestab 5 aastat. Hoolekogu eesistujaks on kohalik preester. Hoolekogu koosolekud on kord nädalas, peale selle veel erikoosolekud, mis kutsutakse kokku revidentide poolt (§ 6).

Kihelkonna koolihoolekogu liikmed on kohustatud kordamööda külastama kihelkonna vene-õigeusu koole ning nende tähelepanekud ja märkused arutatakse läbi hoolekogu koosolekul. Õpetaja peab nende kohaselt oma tööd parandama. Hoolekogul ettekantud märkused kirjutatakse erilisse raamatusse, mis tuleb läbivaatamisele kooli revidendi poolt (§ 7).

Sellised raamatud võiksid küll aidata selgitada tolleaegset olukorda koolis, kuid õnnetuseks pole olnud võimalik

leida mainitud raamatuid.

Iga aasta lõpul pidi esitama hoolekogu koolide kohta oma aruande vene-õigeusu rahvakoolide nõukogule (§ 8). Koolihoolekogu pidi hoolitsema, kui selleks oli vajadus, uute abikoolide loomise eest ning silmas pidama üldse oma kihelkonna koolide hüveolu (§ 9 ja 10). Koolikohustus algas 10-ne aastaga. Koolist puudunud päevade eest ilma mõjuva põhjuseta tuli trahvi maksta 1½ kopikat hõbedas iga puudutud päeva eest. Vastavad summad pidid minema sama kooli vajaduse rahuldamiseks. Vallakohtu ülesanne oli trahvirahade sissenõudmine.

Need talurahva lapsed, kes polnud veel 10 aastat vanad, said õpetuse kodus. Preestrite ülesanne oli hoolitseda, et koduõpetus ka tõesti teostuks (§ 11).

Kihelkonna- ja abikoolides õppeained jäid endisteks.

Õpetaja küsimuses on 1870.a. juhis mõnel määral erinev 1850.a. juhistest. Abikoolide õpetajad valitakse nüüd uute organite, kihelkonna koolihoolekogude poolt ja määratakse ametisse vene-õigeusukoolide nõukogu poolt hoolekogu esitusel. Õpetajad saavad palga kogukonna vene õigeusuliste liikmete poolt vastastikusel kokkuleppel nendega ja arvesse võttes õpilaste arvu. Kui aga kogukonna vene õigeusulised liikmed ei ole võimelised õpetajale vajalikku palka maksma, siis vene-õigeusu rahvakoolide nõukogu määrab omalt poolt igaaastase rahalise toetuse. Ja ka nüüd on õpetajad vabad nekrutiks võtmisest, kehalisest karistusest ja pearaha maksust.

Kui varemini nõuti eksami sooritamist õpetaja kutse saamisel preestri ees, siis nüüd pidi isik, kes soovis saada õpetajaks ja kellel puudus vastav atestaat sooritama katse kihelkonnakoolihoolekogu ees. Siin pidi ta näitama küllaldasi teadmisi vene-õigeusu katekismuses ja teistes ainetes, mida tuli õpetada abikoolis ja pidi vabalt võima seletada vene keeles (§ 13.).

Kihelkonnakoolides jääb õppetöö endiselt preestrite ja köstrite hooleks (§ 14).

Nende õpilaste jaoks, kes koolist kaugel olid, pidi kool leidma internaadi võimaluse. Ei ole üteldud § 19-s, kus see internaat pidi asuma. Küll aga rõhutatakse, et jõukamate vanemate lapsed elavad seal omal kulul, vaesemad aga pidid saama ülalpidamise valla arvelt. Ülalpidamiseks pidi saama selline õpilane vähemalt ööpäeva kohta 2 naela leiba ja muud sööki (§ 19). On huvitav, et kaugelt pärinevad õpilased pidid end pesema kihelkonna saunas ja vahetama pesu, mis kodunt järele toodud. Nähtavasti toimus see igal laupäeval; lähedal elavate vanemate laste suhtes üteldi, et nad lähevad koju igal laupäeval, et pesu vahetada (§ 20). Luteriusu koolide juhtkond õpilaste hügieenist räägib väga vähe.

Kooliaeg on pisut teisiti määratud kui 1850.a. Nimelt algab õppe töö nüüd 1. novembrist ja kestab 1. aprillini. Siiski ei tarvitse see kõikjal sama olla. Nimelt kui vanemad leidsid vajaliku olevat lapsi kooli saata mõnel teisel ajal, siis õpetaja oli kohustatud vastu võtma ja õpetama. Ei ole teada, ~~kes ja~~ kui suurel määral sääraseid

kõrvalekaldumisi on aset leidnud. Täie lik õppeaeg pidi kestma 4 aastat nagu varemgi, kui aga õppus kestab läbi aasta, siis 3 aastat (§ 24). Siin nagu näha, on jälle erinevus luteriusu koolidega.

On huvitav, kuidas toimus kontroll õppetöö tulemuste üle. Nagu ütleb § 25 - toimub eksam poolaaasta lõpul kihelkonna Kooli hoolekogu koosolekul. Sellest võtavad osa ka praost, samuti ka lastevanemad, teised talupojad jne., ~~kelle vastu kihelkonnas eriline usaldus.~~ Et säärane katseviis ühelt poolt sundis tõesti tööd koolis tõsiselt tegema on küll selge. Aga teisalt ta tegi juhtivatele organitele/kogu töö tulemused kergesti ülevaatlikuks ning võis kasvatada ka kohaliku talurahva huvi koolis tehtud töö vastu.

Nagu näitab § 26 on mõeldud mõnel määral ka õpilase koolivaba aja kasutamisele. Nimelt headele õpilastele, kes läksid koju vanemate juurde 1.aprillist ~~anti~~ tuli anda kaasa õpperaamatuid, et nad võiksid pühendada end nende lugemisele, siis kui nad olid vabad kodustest töödest ja põllutöödest.

Preester pidi andma õpilastele näpunäiteid, kuidas nad pidid käituma kodus ja kuidas pidid kasutama vaba aega õppimiseks. Samuti pidid preestrid õhutama vanemaid, et nad mõjustaksid oma lapsi vabal ajal seda kordama, mis koolis läbi võetud (§ 27).

Õpetaja käitumise põhijooned on ära määratud § 28, 29 ja 30 kaudu. Õpetajad-kasvatajad pidid väga tähelepanelikult suhtuma õpilastesse, olema neile elavaks eeskujuks kõlblisel alal. Õpilaste koolist kõrvaldamise küsimusse tuli väga ettevaatlikult suhtuda ja lõpuks vajaduse korral otsustas selle

küsimuse kihelkonna koolihoolekogu (§ 30). Atestaadid anti ainult kihelkonnakooli õpetajaile, kusjuures nad kandsid praosti ja kihelkonna preestri allkirja. Abikoolide õpilastele ja samuti ka kihelkonnakoolide õpilastele pidi antama poole aasta lõpul erilised kiituslehed. Neile pidi märgitama õppeedukus ja ka käitumine ning nad olid varustatud hoolekogu ja õpetaja allkirjadega (§ 31). Viimaks käsitleb juhis ka koduõppimist lähemalt. Selles ajavahemikus kui toimub kool, toimub ka koduõppijate katsumine igas kuus kord kas lähemas abikoolis või kohaliku preestri juures. Need, kelle õppeedukus jätab soovida tuleb panna kas kihelkonna või abikooli.

Kool seisis otseselt kiriku kontrolli all ja teenistuses. Seda märgivad eriti § 33 ja 34. Esimene rõhutab, et pühapäevastel päevadel need kihelkonnakooli õpilased, kes kõlblikud lugemiseks ja laulmiseks, loevad ja laulavad kirikus köstri juhtimisel. Lõppeesmärgiks oli ikka kiriku, tsaari ja "isamaa" vastu truuduse kasvatamine.[1]

Niisiis, nagu valla- ja kihelkonnakoolid põhiliselt pidid seisma mõisnike ja pastorite mõju ja võimu säilitamise teenistuses, nii vene õigeusu kihelkonna ja abikoolid teenisid vene õigeusu kiriku positsiooni ning Vene isevalitsuse kindlustamist. Kuid siinjuures tuleb siiski tähelepanu juhtida sellele, et vene õigeusu hoogne levik Baltimail aitas mõnevõrra mõrandada balti-saksa ideoloogiat.

Kui kindral-kuberner Albedinski esitas ettepaneku kõrgema nõukogu loomiseks vene õigeusu rahvakoolide jaoks, siis lootis ta sellega väga mõjuvat organit ellu kutsuda. Sellel

---

1) Аннин, Свод главнейших законоположений и распоряжений, lk. 31-40.

arvamisel olid ka Riia peapiiskop, vene haridusminister, riigi nõukogu jne. Nagu aga peatselt selgus, ei suutnud mainitud nõukogu küllaldase efektiivsusega oma ülesandeid täita koolide juhtimisel ja kontrollimisel. Sellest seisukohast välja minnes Liivi-, Eesti- ja Kuramaa kindral-kuberner kui vene õigeusu rahvakoolide nõukogu eesistuja tegi haridusministeeriumile olukorra p/randamiseks esitise. Ta rõhutas, et vene õigeusu koolide seisukord on Balti kubermangudes äärmiselt ebarahuldav. Kindral-kuberner kinnitab, et kõige olulisem põhjus säärase ks olukorraks on õige pedagoogilise järelvalve ja juhtimise puudumine nende koolide suhtes.

Kindral-kuberner on arvamisel, et mainitud koolid, kui ka kõik muud vene õigeusu koolid Balti kubermangudes, tuleb allutada õppetöö osas haridusministeeriumile. Vene õigeusu rahvakoolide nõukogu arvates olevat ainult mainitud asutisel küllalt vähendeid siinsete vene õigeusu koolide kontrolliks ja juhtimiseks. Kindral-kuberner Bagration rõhutas edasi, et säärane samm oleks esimeseks sammuks haridusministeeriumi osatähtsuse tõstmiseks rahva algihariduse küsimuses.[1] Samal seisukohal asusid ka Riia vene-õigeusu peapiiskop ja Tartu õppekonna kuraator. Aga samal ajal õppekonna kuraator oli arvamisel, et sel juhul, kui vene-õigeusu rahvakoolide nõukogu ettepanek leiab teostamist, tuleb anda õppekonna kuraatorile vähemalt 3 inspektorit, kusjuures nende otseseks ülesandeks jääks mainitud koolide järelvalve ja juhtimine.[2] Haridusministeerium asus pooldavale seisukohale. Küsimus sei-

---

1) Сборник постановлений, V, lk. 1862.

2) ~~Сборник постановлений, V~~ ibid., lk. 1863.

sis selles, kui suurel määral on võimalik inspektoreid ametisse rakendada, s.t. kui suurel määral on riigil võimalik selleks raha kulutada. Haridusministeerium pooldas kolme, finantsminister aga ainult ühte, rõhutades koolide vähesust. Riigi majandusdepartemang asus seisukohale, et pole õige aluseks võtta maa administratiivset jagunemist kolmeks kubermanguks, nagu seda silmaspidas haridusministeerium, ega ka koolide arvu nagu soovitas finantsministeerium, vaid rahvastikulist printsiipi. Seda arvestades on õige määrata Eestimaa kubermangu ja Põhja-Liivimaa jaoks üks inspektor. Arvestades aga suurt rajooni, mis kuulub ühe või teise inspektori kontrolli alla, departemang on valmis määrama sõidurahasid inspektoreile iga kubermangu kohta 500 rubla.[1] Lõplikult oli siinsete vene-õigeusu rahvakoolide küsimus otsustamisel haridusministeeriumi erilisel riiginõukogu ja riigi majandusdepartemangu ühisel koosolekul, kus otsustati:

1) Vene-õigeusu koolid, mis asuvad väljaspool linnu, samuti ka kodune õpetus, tuleb viia 1.juulist 1873 õppetöö suhtes Tartu õppekonna kuraatori juhtimise alla.

2) Nende lähemaks juhtimiseks tuleb ametisse ~~asutisse~~ määrata 2 inspektorit. Sõidu kuludeks määrata raha 1500 rubla õppekonna kuraatori käsutusse.

3) Haridusministeeriumile jätta õigus välja töötada ja kinnitada juhised mainitud inspektorite jaoks.

4) Inspektorite iga aastane palga suurus 4500 rbl. suuruses tuleb anda riigikassast haridusministeeriumi kasutusse alates 1.jaanuarist 1874.

---

1) Сборник постановлений, V, lk. 1861.

5) Vajalik arve 1. juulist 1873.a. alates 2250 rbl. suuruses tuleb lahendada täiendava krediidi korras.[1]

Õppekonna kuraatori peaaegu esimeseks juhistavaks sammuks vene õigeusu koolide suhtes oli eri instruktsiooni andmine mainitud koolidele 1874.a.[2] See instruktsioon on võrdlemisi üksikasjalik ja õpetlik selles mõttes, et ta näitab, millistes üksikasjades oli vaja juhendavat kätt.

Instruktsioon koosneb kolmest peaosast: 1) üldised juhised, mida vaja õpetajal silmas pidada õppetöös, 2) õpetaja kohustused õppetöös, kasvatustöös, koolipäevikute pidamine jne., 3) õpetaja vahekord kohaliku ühiskonnaga, rahvakoolide inspektoritega jne.

Esimeses üldiste juhiste osas rõhutatakse, et õpetus vene õigeusu rahvakoolis algab mitte enne 1. novembrit ja lõpeb mitte enne 1. maid (§ 2). Klassi on võimalik jagada arvesse võttes õpilaste teadmisi ja programme jagudeks, kusjuures viimaste arv ei või olla üle kolme (§ 4).

Iga jagu peab istuma eraldi, seejuures tütarlapsed istugu lahus poistest (§ 5). Koolitöö algab ja lõpeb iga päev palvega. Õppetöö kestab päevas 6 tundi, laupäeval 4 tundi, vaheaeg on mitte üle 10-ne minuti iga tunni järel (§ 7). Igapäevane töö toimub kindla tunniplaani alusel (§ 8).

Kooliaasta lõpul toimuvad õpilastele katsed, millest võib kutsuda osa võtma ka lastevanemaid jne. (§ 11). Mainitud paragrahvist ei selgu aga, kas tuleb veel rakendada 1870.a. juhistes § 25-ga määratud eksamikorda või mitte.

---

1) Сборник постановлений, V, lk. 1860.

2) Аннин, Свод главнейших законоположений и распоряжений, ek. 41-43.

Õpetaja kohustusi määravas osas rõhutatakse õpetaja peamise kohustusena vastavate ainete õpetamist vastavalt programmidele (§ 12).

Õpetamine peab toimuma keskustelu korras, mitte aga refereerivalt. Keskustelu peab saadetud olema näitlikest selgitustest, seejuures tuleb arvesse võtta üleminekut kergemalt raskemale (§ 13).

Aine tuleb jaotada ühtlaselt õppeaastale, kusjuures igas kuus tuleb oma osa õppematerjalist läbivõtta. Tuleb hoiduda selle eest, et õppeaasta lõpul ei koormata õpilasi üle ja ka selle eest, et mõned osad ei jääks läbi võtmata (§ 14).

Iga tund, ka kõige kergem vajab ettevalmistamist. Selge plaan õppematerjali esitamises ja lihtsus on üks esimesi nõudeid selleks, et tund oleks hästi arusaadav ja püsiks õpilaste mälus (§ 15). Kõik, mis määratud teatud päeval õpilastele õppimiseks, tuleb õpilastele selgeks teha klassis, nii et õpilastel kodus tuleks ainult korrata, rakendada omandatut tegelikult. Aritmeetika ülesannete määramisel on tähtis, et õpilane mitte üksi ei saaks aru ülesandest, vaid ka teaks, kuidas ülesannet lahendada.

Kui õpilasi on liiga palju klassis, siis võib õpetaja kasutada paremaid õpilasi vanematest jagudest oma abilistena (§ 18).

§ 19 annab juhiseid selle kohta, kuidas edukalt ja õieti juhtida õppetegevust klassis. Siin rõhutatakse, et pedagoogika peamine põhimõte seisab selles, et kõik see, mis õpilaste poolt omandatakse, peab olema neile arusaadav. Seepärast õpilased ei pea enne midagi õppima, kui õpetaja pole neile sel-

gitanud iga sõna, kusjuures õpetaja peab veenduma, et õpilased on tõesti aru saanud. Kõigepealt on tarvis ülesanne seletada ja siis rea küsimuste abil kontrollida oma seletuse tulemusi. Järgnevalt on vaja lasta mõningaid õpilasi korrata ülesantut. Küsimustega tuleb aga selpuhul pöörduda ikka kogu klassi poole. Õppetöö tuleb juhtida nii, et iga tunni lõpul õpilane võtaks sellest kaasa midagi uut, et ta tunneks, et ta pole klassis istunud mitte asjata; et ta on tulnud klassist välja suuremate teadmistega kui ta sinna läinud. Nõuti, et õpetaja kogu õppetöö ajal hoiaks elevil õpilaste tähelepanu. Kui õpilane õpetaja küsimusele ei vasta, siis ei pea õpetaja ise vastama, vaid pöördub teise, kolmanda jne.poole, kuni küsimus on lahendatud. Siis õpetaja pöördub uuesti esimese õpilase poole ja laseb teda vastust korrata.

Kui õpetaja märkab mõnes õpilases tähelepanematust, siis lasku ta seda õpilast küsimust korrata ja siis sellele küsimusele ka vastata. Õpilaste küsimist tuleb nii organiseerida, et neil oleks võimalik sagedamini vastata ja et nad ette ei teaks, keda küsitakse. Küsida tuleb neid õpilasi sagedamini, kes on nõrgemad ja kelle mõtted on laokil. Õpetaja peab nõudma täisvastust. Peab laskma õpilasi ka süstemaatiliselt mõtteid avaldada, kusjuures viga pole vaja mitte õpetajal parandada, vaid pöördugu selleks otstarbeks õpilaste poole, hoides sellega üldist tähelepanu elevil. Kirjalikud tööd peab õpetaja koheselt läbi vaatama, veäd parandama märkides juurde ka kuupäeva. Tööd hoitakse aasta läbi koolimajas ja esitatakse revidentidele (§ 20).

Õpetaja peab valvama, et õpilased ei tegeleks kõrvalasjadega tunnis (§ 21). Tegeledes kogu klassiga õpetaja peab alati silmas pidama kõiki õpilasi. Seda on raske saavutada, kui õpetaja alaliselt istub või jalutab edasi-tagasi mööda klassi. Kõige parem on kui õpetaja seisab klassi ees (§ 22).

Tähelepanu pingutamine kogu aeg väsitab õpilast kui ka õpetajat. Seepärast poole tunni peal võib õpetaja kuulutada 5 min. puhkuseks. Sel ajal õpilased võivad tasa juttu ajada, võivad kohalt tõusta aga peavad pinkidesse jääma. Õpilaste värskendamiseks võib õpetaja nendega ette võtta võimlemise harjutusi või laulda väikese laulu klassiga (§ 23). Esitatud metoodilised juhised on mõnes suhtes rakendatavad veel nüüdisajagi pedagoogikas.

Oma detailides polnud need juhised ülearused, sest tolleaegsete õpetajate pedagoogiline tase oli madal. (§ 24).

Õpilase kõrvalekaldumisel õppetööst tuli see ära märkida. Sel puhul õpetaja pidi hoiduma teravatest väljendustest, ärritavast kisendamisest, pilkest jne. Üldse pidi õpetaja oma funktsioone täitma klassis väärikalt ja rahulikult (§ 25). Õpetaja pidi sisendama õpilastesse teadmist, et töö pole alandav ja pidi õpetama neid kohtlema hästi loomi ja taimi (§§ 29-30). Üldse õpetaja pidi teadma, et ainult teadmiste edasiandmine pole küllaldane, ta peab kasvatama lastes kõlblist karakterit, tahet jne. ning kiindumust tsaarisse ja isamaasse- Venemaasse (§ 33). Rõhutati õpetaja isikliku eeskuju esmajärgulisust. Õpetaja pidi muidugi olema religioossuse siiraks eeskujuks, pidi täitma usu ja kiriku nõudeid (§ 34). Õpetaja pidi edukaid ja healoomulisi õpilasi autasustama.

Kuid sel puhul pidi ta olema väga õiglane ja ettevaatlik, et ühtedes mitte õhutada auahnust ja teistes kadedust (§ 36).

Laiskuse ~~vastuvõitlemiseks~~ ja laste halbade omaduste vastu võitlemiseks võis õpetaja kasutada ainult moraalseid abinõusid, nõuandeid, märkusi, noomitusi nelja silma all ja klassi ees, klassis ilma kohata jätmine jne. Seejuures pidi õpetaja püüdma äratada õpilastes häbi ja kahetsust. Kehalist karistust ei tohtinud tarvitada ka siis, kui vanemad seda palusid (§ 37).

Kui need abinõud ei andnud tulemusi, siis tuli vanemaid ja hooldajaid asjast informeerida. Suurematest distsipliini rikkumistest tuli informeerida inspektorit revideerimise ajal ja eriti tähtsate juhtude puhul tuli asjast kohe teatada inspektorile (§ 38).

Õpetaja vahekorra määramisel ümbrusega rõhutati, et õpetaja peab sõbralikult vanematesse suhtuma, lähenedes neile niipalju, kui palju seda nõuavad kooli kasu ja õpetaja kutse kasvava põlvkonna juhistajana ning ühiskonna liikmena (§ 42). Õpetaja ei tohtinud segada kaudselt ega otseselt asjadesse, mis teda ei puudutanud. Ta ei tohtinud kirjutada palve- ega kaebekirju talupoegadele ükskõik, mis sisuga need ka ei oleks (§ 43).

Siit on näha, kuidas kiri võttis valitseva korra oma kaitse alla.

Kohaliku preestri vastu pidi õpetaja olema kõigiti aupaklik (§ 44).

Nagu § 49 näha, oli õpetaja kohustatud iga aasta lõpul esitama kohalikule koolihoolekogule aruande kooli tööst. Majanduslikes küsimusis ja üldse kõigis kooli vajadustes tuli õpetajal pöörduda sama kohaliku kooli hoolekogu poole. (§ 46).

Nagu eelpool esitatust selgub, olid olulised muudatused tecstunud vene õigeusu koolide juhtimises ja õppetöö kontrollimises. Oli ilmunud ka eriinstruktsioon koolitöö otseseks suunamiseks. Väga kaaluva tähtsusega oli küsimus, kuidas paraneb koolide majanduslik olukord. Mõningat edu sellel alal on märgata 1870-tes ja 1880-tes aastates. 1870. a. määras riigivalitsus siinsete kirikute ja koolimajade ehitamiseks ning parandamiseks 800.000 rbl.[1] Pole aga teada, kui palju sellest summast langes otseselt koolide heaks. Võib arvata, et suur enamik tuli kirikule kasuks. 1870.a. 2.märtsi keisri otsusega määrati 1871.a. alates äsja asutatud seminarile Riia, abikoolidele jne. igaaastaseks toetuseks 30000,- rbl.[2] Sellest langes vene-õigeusukoolidele igaaastaseks toetuseks 12.190 rbl., mis silmaspidades siinsete vene-õigeusukoolide kaunis suurt arvu oli võrdlemisi väike summa. Koolidel oli võimalik mõnel määral majanduslikku toetust saada ka mujalt. Nii saadi 1868.a. keisri poolt kinnitatud otsuse alusel Sinodilt iga aasta 10.000 rbl. majade üürimiseks, maatükkide ostmiseks, koolimajade ehitamiseks jne. Sellest on kulunud 60.000,- rbl. kooliruumide üüriks.[3] Edasi on saadud toetust vene-õigeusu-

---

1) Столяров, II, lk. 31.
2) Аннин, Свод главнейших законоположений и распоряжений, lk.31.
3) Сборник постановлений, VIII, lk. 1607-1608.

listelt organisatsioonidelt, vennaskondadelt. Kuressaares näiteks pidas üks säärane vennaskond ülal kahte kooli, ühte poistele ja teist tütarlastele. Võrumaal peeti ühe vennaskonna poolt ülal tütarlaste kool. Siis on suutnud koole majanduslikult abistada, vähesel määral ka kihelkonna/kooli hoolekogud. Mis puutub talupoegadesse, siis nende ülesandeks oli kulutuste kandmine kütte- ja valgustuse heaks. Mõnedes kihelkondades pidid nad ka teatud summa maksma õppevahendite muretsemiseks.

Koolide majanduslik olukord oli aga siiski veel raske. Eriti on see õige abikoolide suhtes. Ei ole küllalt raha sobivate kooliruumide üürimiseks, ehitamiseks, ega õpetajate palkamiseks. Seda arvesse võttes esitas vene-õigeusu koolide nõukogu 1880.a. palve haridusministeeriumile toetussummade suurendamiseks riigikassa arvelt. Ta palus iga kooli peale määrata 160 rbl., kokku 40.320 rbl. senisele 12.190 rbl. lisaks.[1] Nõukogu palvet toetas omalt poolt Tartu õppekonna kuraator. Põhimõtteliselt asus haridusminister palve suhtes pooldavale seisukohale, kuid pidas vajalikuks soovitud summat mõnel määral vähendada nii, et vene õigeusu koolid saaksid täiendava toetuse näol 1884.a. 20.000 rbl., 1885.a. 30.000 rbl. ja 1886.a. 40.000 rbl.[2] Riigинõukogu vaatas läbi haridusministri vastava ettepaneku 1883.a. 22.septembril ja asus seisukohale, et lisatoetusena vene-õigeusu koolidele tuleb määrata haridusministeeriumi käsu-

---

1) Сборник постановлений, VIII, lk. 1604.
2) ibid., lk. 1606

tusse iga aasta 20.000 rbl. Riigin6ukogu arvas, et seegi summa parandab oluliselt vene õigeusu koolide seisundit.[1]

Peale selle sai nõukogu ühekordset toetust 1882.ja 1884.a. vahel 45.000 rbl.[2]

Väga olulise tähtsusega vene-õigeusu koolide majanduslikuks kindlustamiseks olid keisri poolt kinnitatud juhised kinnisvarade võõrandamise ja rentimise-üürimise kohta 1886.a. On juba varem märgitud, kui tugevat vastupanu avaldasid Balti-mõisnikud vene-õigeusu koolide varustamisel maaga. 1886.a. juhised lahendavad sel alal küsimuse. Juhistes rõhutatakse, et sel puhul, kui läbirääkimised kinnisvara omanikuga ei vii kokkuleppele müügi või üüri tingimuste suhtes, siis kuberner määrab komisjoni, kes omalt poolt fikseerib vastava maatüki hinna või üüri kooliruumiks kõlbava maja eest.[3]

Siirdudes järgnevalt tegelikkude kooliolude iseloomustamisele, tuleb nimetada koolivõrgu kasvamist 1870-tes ja 1880-tes aastates. Nagu selgub Sinodi prokuröri aruandest, on Balti-kubermangudes kokku olnud 1871.a. 359 vene õigeusu kooli 9470 õpilasega, neist 5738 poeglast ja 3732 tütarlast.[4] 1872.a. oli 382 kooli - 11492 õpilasega, neist 6797 poeglast ja 4695 tütarlast.[5] 1873.a. oli 359 kooli-10486 õpilasega, neist 6590 poeglast ja 3896 tütarlast.[6] 1874.a. oli 347 kooli 10878 õpilasega, neist 7105 poeglast ja 3773 tütarlast[7]. 1877.a. oli 370 kooli 11460 õpilasega,

---

1) Сборник постановлений, VIII, lk.1599-1601.
2) Столяров, II, lk. 37. 3) ibid., II, lk. 37, 38.
4) Извлечение за 1871, ~~ведомости~~, ~~lk.92~~. приложения, lk.92
5) Извлечение за 1872, ~~ведомости~~, ~~lk.98~~. приложения, lk. 92
6) Извлечение за 1873, ~~ведомости~~, ~~lk.90~~ приложения, lk.90
7) Извлечение за 1874, ~~ведомости~~, ~~lk.90~~. приложения, lk.90

neist 7473 poeglast ja 3987 tütarlast.[1] 1878.a. oli 382 kooli 11721 õpilasega, nende hulgas 7658 poeglast ja 4063 tütarlast.[2]

Nagu esitatud andmetest näha on 1872.a. koolide ja õpilaste arv äkki ülesviskunud, järgmisel aastal on tunduv langus koolide arvus ning ka õpilaste arvus. Siit peale algab pidev kasv nii koolivõrgus, kui ka õpilaste arvus. 1878.a. koolivõrk saavutab 1871.a. taseme, kuid õpilaste arv ületab 1871.a. õpilaste arvu. Millest on tingitud tugev kõikumine koolivõrgus ja õpilaste arvus 1872.a. ja 1873.a. pole võimalik olnud selgitada.

Lõuna-Eestis ja saartel oli a.1879 241 kooli, neist kihelkonnakoole 67 ja abikoole 174. Kihelkonnakoolidest oli ellu kutsutud 1870-tes aastates 16, abikoolidest 34. Kihelkonna- ja abikoolide hoogsam asutamise aeg Lõuna-Eestis ja saartel on langenud 1850-tesse aastatesse. Kihelkonnakoole on siis asutatud 30 ja abikoole 79. 1879.aastal oli kihelkonnakoolis 1116 õpilast, neist 875 mees- ja 241 nais-õpilast. Abikoolides 5902 õpilast, neist 3210 mees-ja 2692nais-õpilast.[3]

Põhja-Eestis oli aastal 1879 7 kihelkonnakooli ning 2 abikooli. Õpilasi oli kihelkonnakoolides 365, neist 253 mees-õpilast ja 112 nais-õpilast.

Abikooles õppis kokku 28 õpilast, neist 22 mees- ja 6 nais-õpilast.[4] Ülalesitatus on arvestatud ka linnades asuvaid koole.

Mis puutub vene õigeusu koolide ja õpilaste arvu

---

1) Извлечение за 1877, ~~ведомости~~, ~~вк. 90~~ ~~приложения~~, вк. 90
2) Извлечение за 1878, ~~ведомости~~, ~~вк. 90~~ ~~приложения~~, вк. 90
3) F. 384. О преобразовании православных сельских народных училищ, l. 165-185. Raka.
4) ibid., l. 185-186.

1880-tes aastates, siis 1887/88.õppeaastal oli koolide arv kogu Baltikumis tõusnud 465-le, kusjuures õpilaste arv oli umbes 17.000.[1)]

Lõuna-Eestis ja saartel tõusis vene õigeusu koolide arv 1884/85.õppeaastal 274-le, neist 72 kihelkonnakooli ja 202 abikooli. Kihelkonnakoolide poolest oli kõige rikkam Tartumaa, kus neid oli 20. Pärnumaal oli 17, saartel 14, Võrumaal 12, ja Viljandimaal 9 kihelkonnakooli. Abikoole oli saartel 63, Pärnumaal 39, Tartumaal 36, Võrumaal 32 ja Viljandimaal 32.[2)] Õpilasi oli 1884/85.õppeaastal Lõuna-Eestis ja saartel 9298, nendest 5875 poeglast ja 3423 tütarlast. Kihelkonnakoolis käis Tartumaal samal aastal 889, Pärnumaal 764, Viljandimaal 362, Võrumaal 403 ja saartel 445 õpilast, kokku 2840 õpilast, nendest mees-õpilasi 2295 ja nais-õpilasi 545. Abikoolides käis 6458 õpilast, nendest oli 3580 mees- ja 2878 naisõpilast. Õpilaste arv Tartumaal oli 1140, Võrumaal - 1031, Viljandimaal - 994, Pärnumaal - 1523 ja Saaremaal - 1770.[3)] Nagu siit näha, on kihelkonnakoolides meesõpilaste ülekaal suurem kui abikoolides.

Eestimaal oli 1884/85.õppeaastal 22 kihelkonnakooli, 21 abikooli ja 1 kool vennaskonna ülalpidamisel.[4)] Õpilasi oli 835, neist 625 meesõpilast ja 210 naisõpilast.[5)] Ülalesitatud andmetes on koos nii linna- kui maakoolid,

---

1) Столяров, II, lk.42.
2) F. 389, sü 40, l.13. Raka.
3) ibid., l. 14.
4) ibid., l. 1.
5) ibid., l. 2.

kuna aruandes on raske neid eraldada.

Kui arvesse võtta kooliruume, siis olid kihelkonnakoolid paremas olukorras, kui abikoolid. 1884/85.õppeaastal oli Lõuna-Eestis ja saartel 72-st kihelkonnakoolist 60 kooli omas majas, 202-st abikoolist aga ainult 57 omas majas. Need koolid, kellel oma ruume ei olnud,töötasid üüritud ruumes või köstrimajas. 72-st kihelkonnakoolist kasutas kohaseid ruume 49, mittekohaseid 24; 202-st abikoolist oli kohastes ruumides 119 kooli, mittekohastes 83 kooli.[1] Põhja-Eestis oli 22-st kihelkonnakoolist oma ruumid 7-l, ülejäänud osas enamik üüritud ruumes, 1 kool köstrimajas.

Abikoolidest asus 4 omas ruumes ning ülejäänud üüritud ruumes, vennaskonna koolil olid oma ruumid.

Kihelkonnakooli ruumest olid kõlbulikud 9, mittesobivad 13, abikoolide ruumest olid 5 kõlbulikud, 16 aga mittesobivad.[2]

Mis puutub õpetajaisse, siis erinesid kihelkonna- ja abikoolide õpetajad nii oma hariduselt kui ka majandusliku olukorra suhtes. 1880-ndal aastal varem mainitud palves haridusministeeriumile vene õigeusu rahvakoolide nõukogu rõhutas, et kihelkonna kooliõpetajate palk ulatuvad 250-300 rublani aastas. Hariduse olevat kihelkonna kooliõpetajad saanud kas vaimulikus seminaris või õpetajate seminaris. Edasi rõhutatakse, et seal, kus ajakohaste õpetajate puudus veel tunda annab, see kõrvaldatakse peatselt, sest seminarid annavad järjest uusi vajalikult ettevalmistatud õpetajaid.[3]

---

1) F. 389, sü 40, l. 13. Raka
2) ibid., l. 1.
3) Сборник постановлений, VIII, lk. 1601-1602.

Abikoolides oli olukord halvem. Vene õigeusu rahvakoolide nõukogu palvest selgub, et abikoolides oli ainult 5 õpetajat, kes oli õpetajate seminari lõpetanud. Suur enamik oli kihelkonnakooli või mõne muu haridusega. Nõukogu palves rõhutatakse, et abikoolide õpetajate palga tingimused on halvad, mistõttu ei või igi saada rahuldavalt ettevalmistatud õpetajaid. Näiteks neid õpetajaid, kelle aastane palk ulatus 1-5 rublani oli 6; neid, kelle aastane palk 5 - 10 rbl., oli 23.õpetajat. Kõrgem palgamäär oli 185 rbl., säärast palka sai 1 õpetaja. 17 õpetajat ei saanud mingit palka.[1]

1880-ndate aastate keskpaigaks on vene-õigeusukoolid parema ettevalmistusega õpetajaid juurde saanud ja ka palgaolud on pisut paranenud. Kui arvestada 1884/85.õppeaastat, siis võib öelda õpetajate kohta järgmist. Liivimaal on mainitud aastal vene õigeusu koolides 347 mees- ja 6 naisõpetajat, peale selle 75 spetsiaal usuõpetajat, seega töötab kogusummas Liivimaa vene-õigeusu rahvakoolides 428 õppejõudu. Neist on kõrgema haridusega 3 (usuõpetajad), seminari või muu haridusega 70 inimest, neist 65 mees- ja 5 naisõpetajat, keskharidusega 72 usuõpetajat ja 3 meesõpetajat, kokku 75 õppejõudu. Ilma õpetamise õiguseta töötas 279 mees- ja 1 naisõpetaja.[2] Eestimaal oli samal ajal 87 õppejõudu, neist usuõpetajaid 22, meesõpetajaid 59 ja naisõpetajaid 6. Kõrgema haridusega oli 3 usuõpetajat, seminari või mõne muu eriharidusega oli 30 õpetajat, nendest 6 naist. Keskharidusega

---

1) Сборник постановлений, VIII, lk. 1603.

2) F. 389, sü 40, l. 38. Raka.

oli 23 õppejõudu, nendest 19 usuõpetajat. Neid õpetajaid, kellel polnud õpetamise õigust oli 31.[1] Eelpool esitatud andmetest paistab silma meesõpetajate suur ülekaal, peaaegu ainuvalitsev seisukoht.

Õpetajate palga suhtes on teada, et 1884/85.õppeaastal sai Liivimaal 119 õpetajat 50 rbl. aastas palka, 89 õpetajat 50 - 100 rbl., 10 õpetajat 100 - 150 rbl., 4 õpetajat 150 - 200 rbl. ja 5 õpetajat 200 - 300 rbl. ja rohkemgi. Ülejäänud õpetajate kohta polnud antud palga suurust.[2] Eestimaal sai 27 õpetajat 50 - 100 rbl., 4 õpetajat 100-150 rbl., 2 õpetajat 150 - 200 rbl., 7 õpetajat 200 - 300 rbl.[3] Ülejäänud õpetajate kohta pole andmeid.

Õpetajate erialaliseks ettevalmistamiseks avati 1870.a. Riias õpetajate seminar. Selle lõpetasid 1871/72.õppeaastal 3 eestlast. 1872/73.õppeaastal lõpetas kursuse 5 eestlast, 1873/74.õppeaastal 4 eestlast, 1874/75.õppeaastal lõpetas 4 eestlast. 1875/76.õppeaastal oli võrreldes senisega märksa enam eestlasi lõpetajate hulgas, nimelt 9.[4] Seminari lõpetanuist siirdus suurem osa Pärnumaale koolidesse. Muu Eesti ala jaoks ei suutnud seminar siiski küllaldasel määral anda õpetajaid. 1876.a. suurendati Riia õpetajate seminaris kroonu stipendiumide arvu 60-nelt 90-le, kusjuures 30 uut stipendiumi olid määratud otseselt Põhja-Eestisse kooliõpetajate ettevalmistamiseks.[5] Eestimaa kuberner aga taotles uue seminari avamist otse Eesti alal asuvate vene

---

1) F. 389, sü 40, l. 8. Raka.
2) ibid., l. 38.
3) ibid., l. 8.
4) F. 384. О преобразовании православных сельских народных училищ, lk.40, 41. Raka.
5) Столяров, II, lk. 31.

õigeusu rahvakoolidele õpetajate ettevalmistamiseks. Seminar avati a. 1878 Tartus.

Kui edasi vaadelda koolitööd, siis paistab silma õppevahendite puudus või nappus koolides. 1876/77.õppeaasta statistilised aruanded näitavad, et eriti lagedad on abikoolid õppevahendeist. Tavalisemaiks õppevahendeiks on gloobus, atlas, ajaloo ja geograafia kaart. Mudelite all on nimetatud mõnelpool ikoone. Raamatukogud kas puuduvad või on hoopis väikesed. Laiuse kihelkonnakooli raamatukogus oli näiteks 4 raamatut.[1]

Ilmjärve kihelkonnakoolis 1877.a. näiteks raamatukogu ega õppevahendeid ei olnud.

Mööbli ja muude esemete nimekirjas leidus: 2 ikoone, 2 kateedrit, 20 pinki, 2 tahvlit, 2 lampi, 1 seinakell, 1 suur joonlaud, 1 arvelaud, 1 kell hääletamiseks.[2]

Lõppeks veel õppetöö tulemustest koolides statistiliste andmete alusel. Kui lähitseda õppetöö tulemuste kohta vastavat materjali, siis torkab sageli silma suur puudulikkude hinnete arv. Näiteks 1876/77.õppeaastal õppetöö tulemused Suur-Konguta abikoolis olid järgmised:

Õppeaine	Häid hindeid	Rahuldavaid hindeid	Puudulikke hindeid
Usuõpetuses	10	20	14
Eesti keeles	20	16	8
Aritmeetikas	8	16	20
Ilukiri	20	14	10
Laulmises	-	44	-
Geograafias	8	10	26
Vene keeles	6	6	32 [3]

1) F. 389, s. 99, l. 32. Rakv.
2) ibid., l. 45.
3) ibid., l. 64.

Päraküla abikoolis Tartumaal oli 1876/77.õppeaastal usuõpetus 10 õpilasel hea, 15 õpilasel rahuldav ja 13 õpilasel puudulik.

Vene keel oli 5 õpilasel hea, 10 rahuldav ja 23 õpilasel puudulik. Aritmeetika oli 12 õpilasel hea, 13 õpilasel rahuldav ja 13 õpilasel puudulik. Laulmine oli 16 õpilasel hea, 12 rahuldav ja 10 õpilasel puudulik.[1)]

---

1) F. 389, sü 99, l. 76. Rakv.

VII

L õ p p k o k k u v õ t e .

Lühike käesolevas töös käsitlusel olnud ajavahemik eesti talurahvakooli arengus on olnud sündmusterikkam, kui sellele eelnenud talurahvakooli ajalugu. 1870-ndatel ja 80-ndatel aastatel anti välja kooliseadusi ja juhiseid-õppeplaane nii luteriusulistele kui vene-õigeusulistele talurahvakoolidele, asutati õpetajate seminare ja korraldati koolide administratsiooni. Praktiliselt toimus mainitud ajajärgul ka teatud edasininkumine: koolide arv kasvas ja õppetöö oli mõnes suhtes paranenud. Siinjuures tuleb muidugi silmas pidada talurahvakooli kui ideoloogilise relva iseloomu. Kõik seadused ja instruktsioonid luteriusu koolide korraldamiseks anti välja küll järeleandmisena mitmesugustele survetele, kuid nad pidid just kindlustama balti-sakslaste mõju ja võimu kohaliku maarahva üle. Mõnevõrra teistsugused funktsioonid olid vene õigeusu koolidel. Muidugi, mis puutub kooli põhiiseloomu, siis olid vene õigeusu koolid tsaari isevalitsuse ja vene-õigeusu mõju kindlustamise teenistuses, kuid tähtis oli nende juures see, et nad aitasid siiski nõrgendada balti-saksa ideoloogiat.

Selles töös käsitlusel olnud ajajärgule annab eriilme kapitalistliku tootmisviisi domineerivaks muutumine Balti-kumis (Eestis) ja sellega ühenduses kujunenud maakodanluse võitlus balti-sakslaste ja feodaaliganditega. Maakodanlus muutub eriti aktiivseks hariduskũsimuste suhtes. Teda ei saa enam rahuldada senine feodaalse balti-saksa huvide

teenistuses olnud talurahvakool. See kodanlus uue, sisult kodanliku, vormilt rahvusliku kultuuri taotlemisel otsib abi riigivõimult. Nii valmivadki palve- ja märgukirjad keisrile ja senaator Manasseinile, kus muuseas avaldatakse soovi ka talurahvakooli ümberkorraldamiseks. Vene riigi võim taotles tol ajal kapitalismi huvides Balti erikorra kaotamist ja kogu Vene riigi liidendamist ühtseks tervikuks. See toimus Aleksander III ajal, mis tähendas ühtlasi ka siinsete maarahvakoolide allutamist haridusministeeriumile 1885.a. Sellele järgnevatel aastatel toimus eesti talurahvakoolis rida muudatusi, mida aga käesolev töö ei haara.

Kasutatud allikad ja kirjandus.
(Klambritis on kasutatud lühendid)

A. Marksismi-leninismi klassikud.

1. Marx, Engels, Lenin, Stalin, Kultuuriist ja kasvatusest. Tallinn 1947.
2. Ленин В. И., Аграрная программа русской социал-демократии. Сочинения, III. V, изд. III 1935, lk. 83-122. (Ленин, Сочинения, III. V)
3. Ленин В. И., Социализм и религия. Сочинения, III. VIII, изд. III 1935, lk. 419-423. (Ленин, Сочинения, III. VIII)
4. Ленин В. И., Речь на всероссийском съезде учителей-интернационалистов 18 январе 1919 г. Сочинения, III. XXIII, изд. III 1935, lk. 474-476. (Ленин, Сочинения, III. XXIII)
5. Ленин В. И., Задачи союзов молодежи. Сочинения, III. XXX, изд. III 1935, lk. 403-417. (Ленин, Сочинения, III. XXX)
6. Stalin J., Marksism ja rahvus- ning kolonialküsimus. Tallinn 1946.

B. Allikad.

I. Arhiivimaterjal.

a. ENSV Riiklik Ajaloo Keskarhiiv (RAKA).

1. Fond 384, sü nimetus - О преобразовании православных сельских народных училищ.
2. Fond 389, sü 40.
3. Fond 389, sü 99.

4. Fond 855, s. nimetus - Ausgegangene Schreiben der Oberschulcommission (F. 855, Bericht 1874/75).

5. Fond 855, s. nimetus - Ausgegangene Schreiben der Oberschulcommission (F. 855, Ausgegangene Schreiben der Oberschulcommission 1878-79; F. 855, Bericht 1877/78).

6. Fond 1188, s. 5349 1.

7. Fond 1188, s. 5349 2

8. Fond 1188, s. 5349 3

9. Fond 1188, s. 5349 4

10. Fond 1188, s. 5357

11. Fond 1293, s. nimetus - Reglement für die evangelisch-lutherischen Kirchenschulen und des Lehrer-Seminars im Oesel'schen Kreise nach den Schlüssen des ordinairen Landtags vom Jahre 1882.

12. Fond 1427, s. 95.

13. Fond 1427, s. 96.

b. ENSV Teaduste Akadeemia Riiklik Kirjandusmuuseum, (TAR K)
Eesti Kirjanduse Seltsi ja Akadeemilise Ajaloo Seltsi stipendiaatide arvamised (EKS ja AAS stip. ar.).

II Mitmesugused seadused, määrused, arvamised jne.

1. Allerhöchst am 25. IV 1875 bestätigtes Reglement für die ev.-lutherischen Land-Volksschulen u. Lehrerseminare in den Gouvernements Est- u. Kurland. Mitau 1876.

2. Аннин П., Свод главнейших законоположений и распоряжений о начальных народных училищах и учительских семинариях. Часть III, изд. II. С.-Петербург 1888 (Аннин, Свод главнейших законоположений и распоряжений).

3. Bericht über das Landschulwesen Livlands 1870/71, 1871/72, 1872/73, 1875/76, 1876/77. VII 117. (Jahresbericht über das Landschulwesen Livlands im Jahre 1875/76).

4. Bericht über das Landschulwesen Livlands für 1876/77. Riga 1878. (Bericht 1876/77)

5. Bericht über das Landschulwesen Livlands für 1877/78. Riga 1879. (Bericht 1877/78)

6. Bericht über das Landschulwesen Livlands für 1878/79. Riga 1880. (Bericht 1878/79)

7. Bericht über das Landschulwesen Livlands für 1881/82. Riga 1883. (Bericht 1881/82)

8. Eestima Tallorahwa Kässo-Ramat. Tallinn 1816.

9. Eestimaa Talorahwa Leadus. Tallinn 1858.

10. Извлечение из всеподданнейшего отчета обер-прокурора святейшего синода графа Д. Толстого по ведомству православного исповедания за 1871 г. Санктпетербург 1872. (Извлечение за 1871, приложение)

11. Извлечение из всеподданнейшего отчета обер-прокурора святейшего синода графа Д. Толстого по ведомству православного исповедания за 1872 г. Санктпетербург 1873. (Извлечение за 1872, приложение)

12. Извлечение из всеподданнейшего отчета обер-прокурора святейшего синода графа Д. Толстого по ведомству православного исповедания за 1873 г. Санктпетербург 1874. (Извлечение за 1873, приложение)

13. Извлечение из всеподданнейшего отчета обер-прокурора святейшего синода графа Д. Толстого по ведомству православного исповедания за 1874 г. Санктпетербург 1876. (Извлечение за 1874, приложение)

14. Извлечение из всеподданнейшего отчета обер-прокурора святейшего синода графа Д. Толстого по ведомству православного исповедания за 1877 г. Санктпетербург 1878.
(Извлечение за 1877, приложение)
15. Извлечение из всеподданнейшего отчета обер-прокурора святейшего синода графа Д. Толстого по ведомству православного исповедания за 1878 г. Санктпетербург 1879.
(Извлечение за 1878, приложение)
16. Instruction für Einrichtung und Verwaltung der Livländischen Landschulen evangelisch-Lutherischen Confession. Riga 1851.
17. Instruction für die Livländischen Landschulen evangelisch-Lutherischer Confession, Riga 1874.
18. C. R. Jakobson J. Adamsonile 6. III 1868. Eesti Kirjandus 1913, lk. 120-121.
19. C. R. Jakobson J. Köhlerile 3. V 1868. Eesti Kirjandus 1913, lk. 122-123.
20. C. R. Jakobson J. Adamsonile 7. III 1870. Eesti Kirjandus 1913, lk. 275-276.
21. C. R. Jakobson J. Adamsonile. Daatumita. Eesti Kirjandus 1913, lk. 127-128.
22. Koolipidamise seadus Eestimaa Evangeeliumi Luteruse usu maakoolidele. Eestimaa ülemmaakooli-kohtu poolt väljaantud koolipidamise juhiks. Tallinn 1878.
23. Das Land-Volks-Schulwesen Livlands im Schuljahre 1877/78. Vortrag des Livländischen Herrn Schulraths H. Guleke in der Sitzung der Livländischen Ober-Landschulbehörde am 28. XI 1879. Riga 1880.
(Das Land-Volks-Schulwesen Livlands im Schuljahre 1877/78)
24. Lihvlandi-ma Tallorahva seadus. Tartu 1820.
25. Liivimaa Lutheri usu Maakoolide õpetuse plaanid. Riiga 1874.
26. Liivlandima Tallorahva Seäduse-ramat. Tartu 1850.

27. Materialien zur Kenntnis des evangelisch-lutherischen Landschulwesens in Livland. Veröffentlicht von dem livländischen Landraths-Collegium. Riga 1884. (Materialien)

28. Сборник Постановлений по Министерству Народного Просвещения. Том четвертый. Царствование императора Александра II. 1865–1870. С.-Петербург 1871.
(Сборник постановлений IV)

29. Сборник Постановлений по Министерству Народного Просвещения. Том пятый. Царствование императора Александра II. 1871–1873. С.-Петербург 1877.
(Сборник постановлений V)

30. Сборник Постановлений по Министерству Народного Просвещения. Том восьмой. Царствование императора Александра III. 1881–1884. С.-Петербург 1892.
(Сборник постановлений VIII)

31. Seadmissed ma-kolide pärrast Tallinnamaal. Tallinn 1867.

32. 1856. a. kinnitatud Eesti-maa talurahva Seaduse-raamatu lisade ja muude Eesti-maa talurahvasse puutuvate seadustekogu. Kokku pandud seestpidiste tallituste ministri poolt 23. paastuk. p. 1876. a. Eesti-maa kuberneerile antud käsu peale. Tallinn 1882.

III Ajalehed.

1. Eesti Postimees 1866, 1870, 1884, 1885 a.
2. Eesti Postimehe Lisaleht 1879 a.
3. Sakala 1878, 1879, 1880, 1881 a.
4. Tallinna Teataja 1917 a.

C. Kirjandus.

1. Eesti maaleteaduslik, majanduslik ja ajalooline kirjeldus. VI Saaremaa. Tartu 1934. (Saaremaa)
2. Frey, August, Das Volksschulwesen in Estland. Riga 1879. (Frey)
3. Hollmann, F., Die Volksschule in Livland. Dorpat 1876. (Hollmann)
4. Jordan, P., Beiträge zur Geographie und Statistik des Gouvernements Ehstland nebst einem Anhange: „Ueber die Bauerburgen". Reval 1889. (Jordan)

5. Kampmann, M., C. R. Jakobson kui pädagog. Eesti Kirjandus 1912, lk. 97-104.

6. Kivisaar, J., Tartu Eesti vallakooliõpetajate (Hallmanni) seminar 1873-1887. Tartu 1932. (Kivisaar)

7. Krunn, Hans, Eesti ajaloo lugemik III. Tartu 1929.

8. Krunn, Hans, Eesti ajalugu kõige muinsel ajal I. Tartu 1927.

9. Krunn, Hans, Eesti rahvuslikku ärkamise algupäevilt. Palvekirjade-aadressid 1860-ndail aastail. Tartu 1934. (Krunn, Eesti rahvuslikku ärkamise algupäevilt)

10. Lipp, M., Kodumaa kirikut ja haridust lugeja II, 2. Jurjevis 1899.

11. Naan, J., Eesti kodanlise natsionalistide ideoloogia reaktsioonilise olemus. Tallinn 1947. (Naan)

12. Neumann, M., Kunda seminar ja tema kasvandikud I. Tallinn 1928. (Neumann)

13. Normann, Villem, Õppetus koli-piddamisest ning laste nõudmisest isäsuu kaalumeistrite ja laste vanemate kaas, õppetuses ning juhtumises väljaantud. Tartus 1873.

14. Palm, H., Meie rahvakool. Tartu 1902.

15. Peterson, C., Bach, F., Inselberg, E., Das Rittergeschaftliche Parochiallehrer-Seminar im Walk seine Lehrer und Zöglinge 1839-1890. Riga 1898. (Peterson j. d.)

16. Pint, A., Õpetaja autoritet. Tallinn 1948.

17. Põld, Peeter, Eesti kooli ajalugu. Tartu 1933. (Põld)

18. [Raadlein, K.] Liivimaa rahvakooli ja isesäraniis Pärnu ringi maakoolide ajalugu. Tori õpetaja võõe Pärnu ringi raalumeistrite konverentsil peetud Tori kihelkonnakooli majas 18. VI 1886. Tartus 1887. (Raadlein)

19 Runt, K., Eesti rahvakooli üldsuhtelisest ajaloost. Postimees 1899, nr. 87-88.

20. Samson, O. v., Zur Frage der Errichtung von Mädchenparochialschulen in unserem Lande. Dorpat 1876. Mittheilungen der Kaiserlichen Livländischen Gemeinnützigen und Oekonomischen Societät. nr. 7, 1876. (Samson)

21. Schwartz, J., Die Mädchenparochialschule zu Pölwe. Dorpat 1876. (Schwartz)

22. Soom, A., Saaremaa rahvakool XIX sajandil. Tartu 1931. (Soom)

23. Speer, Helmut, Das Bauernschulwesen im Gouvernement Estland vom Ende des achtzehnten Jahrhunderts bis zur Russifizierung. Tartu 1936. (Speer)

24. Смоляров М., Православныя школы в Прибалтийском крае. Журнал министерства народного просвещения. Часть CCCI. 1895 Октябрь. С.-Петербург 1895. (Смоляров I)

25. Смоляров М., Православныя школы в Прибалтийском крае. Журнал министерства народного просвещения. Часть CCCII. 1895 ноябрь. С.-Петербург 1895. (Смоляров II)

26. Tobien, Alexander v., Die Livländische Ritterschaft in ihrem Verhältnis zum Zarismus und Russischen Nationalismus. Band I. Riga 1925. (Tobien)

Sisukord.

I — lk.

Sissejuhatus — I–IV

II

Eesti valla- ja kihelkonnakool 1870-udate aastate ul ja algul — 1–24

1) Valla- ja kihelkonnakool Lõuna-Eesti — 1
2) Valla- ja kihelkonnakool Saaremaal — 13
3) Valla- ja kihelkonnakool Põhja-Eestis — 17

III

Sotsiaal-majanduslike olude areng ning võitluse teravnemine mõisnike ja pastorite võimu vastu talurahva koolis — 25–33

IV

Eesti valla- ja kihelkonnakool aastatel 1874–1885 — 34–117

1) Valla- ja kihelkonnakool Lõuna-Eestis — 34
2) Valla- ja kihelkonnakool Saaremaal — 82
3) Valla- ja kihelkonnakool Põhja-Eestis — 87

V

Valla- ja kihelkonnakooli-õpetajate ettevalmistusasutised — 118–124

VI

Vene õigeusu kihelkonna- ja abikoolid 1870-udate aastast kuni 1880-udate aastate keskpaigani — 125–156

VII

Lõppkokkuvõte — 157–158

Kasutatud allikad ja kirjandus — 159–165

Sisukord — 166